YEZİDİLER

DİN TARİH VE TOPLUMSAL HAYAT
CEBEL SİNCAR VE SURİYE YEZİDİLERİ

ROGER LESCOT

avesta

ROGER LESCOT

Yezidiler

ROGER LESCOT

Yezidiler

Din Tarih ve Toplumsal Hayat
Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Üzerine
Alan Araştırması

Fransızcadan Çeviren: Ayşe Meral

avesta | MEZOPOTAMYA KÜLTÜRÜ

avesta | MEZOPOTAMYA KÜLTÜRÜ: 96 | 5

Enquête sur Les Yezidis
de Syrie et du Djebel Sindjar
Roger Lescot
(Mémoires de L'Institut Français de Damas, 1938)
Fransızcadan Çeviren: Ayşe Meral

Editör: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 2002
İkinci Baskı: 2009, İstanbul

Baskı: Berdan Matbaası
Sadık Daşdöğen Davutpaşa Cad.
Güven San. Sit. C Blok, No: 239
TOPKAPI / İSTANBUL
Tel: (0212) 613 12 11

© Avesta 2001
Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında
yayınevinin izni alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Sakız Ağacı Caddesi, Öğüt Sokak No: 7
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 251 44 80 - (0212) 243 89 75

Ekinciler Caddesi Nurlan Apt. Giriş Katı No: 2
OFİS / DİYARBAKIR Tel-Fax: (0412) 223 58 99

ISBN: 978-975-7112-81-5

İÇİNDEKİLER

Giriş / 9

BİRİNCİ KISIM
DİN

BİRİNCİ BÖLÜM: KÖKENLER / 17
ŞEYH 'ADİ / 19
Şeyh 'Adi'nin halefleri / 29
Yezidi dogmanın oluşumu / 32

İKİNCİ BÖLÜM: ÇAĞDAŞ YEZİDİLİK / 41
TANRI VE MELEKLER /41
TAVUSÊ MELEK / 44
I. Briq el-Aşfar'ın hikayesi / 50
II. Mishefa Reş'e göre yaratılışın öyküsü / 50
III. Halk geleneği / 52
Sultan Êzi ve dünyanın sonu / 55
Diğer melekler / 60
İnsanın nihai sonu / 61
Dini ibadetler / 62
İNANÇLAR / 63
Dualar / 63
Oruç / 64
Bayramlar / 64
Sabit bayramlar / 64
Değişken bayramlar / 65
Sincaqlar / 66
Yasaklar / 68
Halk inanışları / 69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DİNİ ÖRGÜTLENME / 75
Emir / 76
Şêxler / 77
Pirler / 81
Qewaller / 81
Feqiranlar / 82
Micêwirler / 88
Diğer kastlar / 88

ROGER LESCOT-1914, Lyon doğumlu. Paris Üniversitesinde Fransız edebiyatı, siyasal bilimler ve Doğu dillerini okudu. 1936 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra Fransız hükümeti tarafından bilimsel araştırmalar yapması için Şam'daki Fransız Enstitüsüne gönderildi. Avrupa dilleri dışında Arapça, Farsça ve Türkçe de bilen Lescot, Şam'daki ilk yıllarında Celadet Ali Bedirxan'la tanıştı. Kürt folklor ürünlerini derledi, *Hawar*'da *Tawûsparêz* ismiyle Kürtçe-Fransızca yazılar yazdı. Suriye Kürtleri arasında o kadar çok tanınıp sevildi ki herkes ona *Lezgin Axa* ismiyle hitap ederdi. 1938'de Cebel Sincar ve Suriye Yezidileriyle ilgili çalışması yayımlandı. Daha sonra *"Textes Kurdes" (Kürtçe Metinler)* iki cilt halinde (ikinci cilt, *Memê Alan, Amadekar: Roger Lescot*, Avesta, 1997) Fransızcalarıyla birlikte yayımlandı. 1945 yılında Sorbonne Üniversitesinde Kürt Dili Kürsüsünü kurdu ve Kürtçe dersler vermeye başladı. Bir yıl sonra üniversitedeki yerini Beyrut'tan gelen Kamıran Ali Bedirxan'a devreden Lescot, Fransız Dışişleri Bakanlığında diplomat olarak çalışmaya başladı. 1970'te Paris'te daha önce Celadet Ali Bedirxan'la hazırladıkları *"Grammaire Kurde" (Kürtçe Gramer)*'i yayımladı. İspanyolca ve Farsçadan (Hayyam, Hafız, Sadi) çeviriler de yapan Roger Lescot, 1975'te Tayland büyükelçiliği görevindeyken vefat etti.

Dini reisler / 178
Dış ilişkiler / 181

YEDİNCİ BÖLÜM: 1936-1936 KRİZİ / 185

DÖRDÜNCÜ KISIM
SURİYE YEZİDİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM: SURİYE YEZİDİLERİ / 193
Cezire Yezidileri / 193
Cebel Sim'an Yezidileri / 196
Nüfus dağılımı ve maddi durum / 196
Tarih / 200
Topluluğun çöküşü / 207

BEŞİNCİ KISIM
SONUÇ

SONUÇ / 217

ALTINCI KISIM
EKLER

EK 1 / 221

EK 2
KÜRTÇE METİNLER / 235

EK 3
CEBEL SİNCAR VE CEBEL SIM'AN'DA BULUNAN
ZİYARETLERİN LİSTESİ / 243

EK IV
CEBEL SİNCAR'DAKİ YEZİDİ AŞİRETLERİ / 253

EK V
SİNCAR'DAKİ AŞİRETLERİN ŞEXLERİ / 265

EK VI
CEBEL SİM'AN'DAKİ YEZİDİ KÖYLERİ / 269

BİBLİYOGRAFYA / 275

İKİNCİ KISIM
TARİH

TARİH / 93

ÜÇÜNCÜ KISIM
CEBEL SİNCAR YEZİDİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM: CEBEL SİNCAR / 121

İKİNCİ BÖLÜM: SİNCAR'IN NÜFUS DAĞILIMI / 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MADDİ HAYAT / 133
Kaynaklar / 133
Beslenme / 136
Kıyafetler / 136

BARINAKLAR / 138
Çadır / 138
Ev (xani) / 139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: AİLE HAYATI / 153
Doğum / 143
Evlilik (zewici) / 144
Boşanma ve zina / 148
Cenaze törenleri / 148
Miras / 150
Velayet / 150

BEŞİNCİ BÖLÜM: AŞİRET DÜZENİ / 153
Aşiretin yapısı / 153
Bav (Baba) / 154
Alt-grup (bra: kardeş) / 156
REİSLER / 158
Aşiret reisi (serê eşirê) / 158
Bav reisi (mehqul) / 161
Yargıçlar (şirî) / 161
Aşiret hayatı / 162

ALTINCI BÖLÜM: SİYASİ HAYAT / 169
Aşiretlerin iç siyasetleri / 169
Aşiretlerarası siyaset / 176

Giriş

Kürt orijinli ve Kürtçe konuşan Yezidiler, Küçük Asya'da yayılmışlardır;[1] daha doğrusu yoğun olarak Irak'ta, tarikatlarının dini merkezi Musul'un kuzey-doğusu olan Şeyxan'da ve özellikle de bu kentin batısında bulunan Sincar'da bulunmaktadırlar. Bunun dışında bu topluluk Türkiye'de (Diyarbakır, Sêrt/Siirt civarlarında, aynı zamanda Bohtan ve Birecik'te, İran'da (Tebriz yakınlarındaki Carbarlu köyünde), Sovyet Ermenistanı'nda ve son olarak da Suriye'de (Yukarı Cezire ve Cebel Sim'an) yaşamaktadırlar. Yezidiler yaklaşık 40 ila 60 bin kişilik bir nüfusa sahiptirler.[2]

1 Bkz. Harita 1.

2 Birkaç rakam vermek istiyoruz. Irak (1923 yılında yapılan sayıma göre): 26.257, bizce bu rakam gerçek rakamdan daha düşüktür; çünkü kendi değerlendirmemize göre sadece Sincar Yezidilerin sayısı yaklaşık 23 bindi; Sovyet Ermenistanı (1926 sayımlarına göre): 14.522 (o zamandan beri Ermenistan'daki Yezidi sayısı hissedilir bir biçimde çoğalmıştır); İran: Birkaç yüz kişi (El); Suriye: 3 bin ila 4 bin arası.

duymuşlardır. Bu -sözde- kutsal kitaplar, sık sık çoğaltılmıştır; fakat aralarında öylesine büyük farklılıklar var ki ihtiva ettikleri metinlerin otantik olduklarına dair kuşku duymakta haklıyız.[7] Bu kitapların Mingara'da[8] ve Yukarı Mezopotamya'da bulunan Hıristiyan taklitçiler tarafından yazıldıklarını düşünmekteyiz.[9] Yine de bu eserler ilgi çekicidir çünkü bu eserleri kaleme alanlar, hiçbir şey uydurmadan, topladıkları efsaneleri -bunları fazla değiştirmeden- yazmakla yetinmişlerdi.

Bazı bilginler, 1872 yılında[10] yazılmış olan ve Şeyxan eşrafının Osmanlı hükümetine, dinlerinin askerlik yapmalarına izin vermediğini açıkladıkları bir dilekçeyi çok önemsemektedirler. Oysa bu bilginler, otoriteleri acındırmaya yönelik olan bu dilekçenin belge değerini kaybettiren abartılar[11] içerdiğini unutmaktadırlar.

dığı bir risaleyi hatırlatmakta (*Kitab el Cilve li Erbab el Halve*) ve *Mishefa Reş* de, bizim ileride vereceğimiz belgede sözkonusu olan Kitab el habasi'yi çağrıştırmaktadır.

7 Bkz. Furlani, Testi religiosi sui Yezidi; Anastase Marie, *La découverte récente des deux livres sacrés des Yezidis*; Anastase Marie, *el Yazidiyya*; 'Abbas 'Azzawi, *Ta'rih el Yezidiyye*; İsmail Bey Çol, *el Yezidiyye qadimen ve hadisan*, vs. Bu kitaplar, bir Yezidinin asla yazmayı kabul etmeyeceği cümleler ihtiva etmektedir. Örneğin *Mishefa Reş*'de (bkz. 'Azzawi; age. s. 191) şunu okumaktayız: " 'Şeytan' kelimesini söylemek yasaktır çünkü o bizim ilahımızın adıdır."

8 Bkz. Mingana, *Sacred books of the Yazidi*, bir de, *Devil worshippers, their beliefs and their sacred books.*

9 İsmail Beyin bu kitaplarla ilgili verdiği metin, Mardin yakınlarındaki bir manastırın kütüphanesinde bulunan çok modern bir elyazmasında yer alandır. Emir, rahiplere yaptığı bir ziyaret esnasında onları yazıp çoğaltmıştır. Bkz. Mingana, *Sacred books of the Yazidi.*

10 Bkz. Sachau, *Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliotek in Berlin*, s. 434 ve Lıdzbarsky, Ein Expose der Jeziden.

11 Yezidilerde ne yılda üç defa *sincaq*ların önünde secde etmek (Petition, madde 1), ne her yıl Şêx Hadi'nın türbesine hac etmek (madde 2), ne her gün şêxin elini öpmek, ne de her gün Şêx Hadi'den gelen topraktan biraz yemek (madde 4) söz konusudur; aynı zamanda yabancılara birşeyler ikram ettikleri eşyaları (tabak, çanak özellikle) kullanmak gibi bir yasak yoktur (madde 13).

Yezidi topluluğunun coğrafi dağılımı, onlarla ilgili inceleme yapmak istediğimizde karşı karşıya kaldığımız zorluklardan biridir. Bugüne dek pek az Avrupalı "Şeytana Tapanlar"la ilişki kurabilmiştir; o mekanlara giden nadir kişiler, yeterli hazırlıkları yapmadan bu konuyu ele almaya çalışmışlardır ya da sağlam materyaller getiremeyecek kadar oradan hızlı geçmişlerdir.[3]

Yezidilere ayrılmış makalelerin ve eserlerin uzun listesinde daha çok ikinci el çalışmalar göze çarpmaktadır; bu eserlerin birçoğunda bulunan tezatlar ve mantık dışı bilgiler, insanı şaşkına çevirmektedir. Yazarlar, genelde, kontrol etme imkanları olmadığı için topladıkları doğru ya da yanlış tüm bilgileri fark gözetmeksizin kullanmışlardır. Her zaman olduğu gibi, en çok yanlış bilgilere ilgi gösterilmiştir: Bir araştırmacının aktardığı yanlış, kendisinden sonra bu konuda yazanlar tarafından tekrarlanmıştır; öte yandan aynı incelemenin ihtiva ettiği doğru bilgiler gözardı edilmiştir.

Aynı zamanda Doğu'daki metinler, Batı kaynaklarının eksikliklerini gideremektedir. Yezidilerin büyük bir kısmı yazı yazmayı bilmemektedirler;[4] çünkü bütün dini geleneklerini sözlü olarak aktarmaktadırlar.[5] Bununla birlikte bu tarikatın kutsal literatürünü temsil ettiği söylenen birkaç ince kitapçığa sahibiz: Bunların arasında en önemlileri *Kitap el Cilve* (Vahyin Kitabı) ve *Mishefa Reş*'tir (Kara Kitap). Bu iki kitap, çok eski zamanlarda Yezidiler tarafından biliniyor görünmekte;[6] oysa günümüzdeki Yezidiler bu kitapların varlığını sadece

3 En doğru bilgileri veren seyyahlar Michel Febvre, Layard ve Siduffi'dir.

4 İlke olarak sadece Şê Hesen'in ailesinin üyeleri okuma ve yazma hakkına sahiptir; bu yasak, biraz eğitim görmüş eşrafın gözünde hiçbir değere sahip değildir ve günümüzde Yezidilerin okul yapılmasını istediklerine şahit olmaktayız.

5 Biraz ileride vereceğimiz tarzdan efsaneler ihtiva etmektedir. Şeyxan'ın qewalleri, Kürtçe ilahiler biliyorlar; bunları Şêx Hadi bayramlarında söylüyorlar.

6 Bkz. ileriye, Ek I. *Kitab el Cilve*, başlığından dolayı Şeyh Hasan ibn 'Adi'nin yaz-

lediği gibi işlemektedir; semavi güçlerle aramızın iyi olması için birkaç emre itaat etmemiz kafiyken niye yaratılışın gizemlerini anlamaya çalışalım ki?" İşte bu konudaki bilgisizliklerine şaşırdığımızda Yezidilerin bize aşağı yukarı verdikleri cevap budur.

Burada sunduğumuz inceleme, 1936 yılında gerçekleştirdiğimiz iki araştırmanın sonucudur. Nisan ayında Yukarı Cezire'ye yaptığımız bir yolculuk, Cebel Sincarlı Yezidilerle temas kurmamızı sağlamıştır. Bunların bazıları 1935 yılında vuku bulan ayaklanmadan sonra Irak'tan ayrılmışlar ve Suriye topraklarına, Haseçe'ye sığınmışlardı. Sınırı aşarak Xatûniye gölünün kıyılarına yerleşmiş bulunan Semmoqa ve Xîran kabilelerinin üyeleri arasında da bilgi topladık. Maalesef olumsuz koşullardan dolayı Suriye topraklarından ayrılıp Sincar'ı gezmeye imkan bulamadık.

Kasım ayında Azaz'da üç hafta kaldıktan sonra uzun bir at yolculuğu, bizlere, Cebel Sim'anlı Yezidileri inceleme ve ülkelerini gezme fırsatı vermiştir.

Bu eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Yezidiliğin kaynaklarını, bugünkü dogmasını ve mensuplarına mecbur kıldığı dini teşkilatlanmayı ortaya koymaktadır. İkinci bölümde, Ahmed Taymur ve 'A. 'Azzavi'nin bir araya topladığı Arapça belgelere göre ve günümüze kadar hiç ele alınmamış *Şerefname*'nin yardımıyla bu tarikatın tarihini çizdik.[14] Kitabımızın son iki bölümünü, Sincarlı ve Suriyeli Yezidilerin toplumsal ve siyasi hayatlarına ayırdık.

Fark edildiği gibi en önemli Yezidi grubunu -yani Şeyxan topluluğunu- araştırmamızın dışında tuttuk. Bu önemli eksiğe rağmen, Şex Hadi'ye hac yolculuğunu yapma imkanımızın olup olamayacağını bilmediğimiz için, araştırmalarımızın ne-

14 Sadece M. Minorsky, Yezidilere ilişkin bu eserinden bir bölümü aktarmıştır (bkz. EI, madde Kurdes).

Otantikliği tartışılmaz tek Yezidi metin, İsmail Bey Çol'un[12] sahip olduğu küçük bir kitabıdır. Bu eser bizce güvenilirdir. Maalesef, sunduğu değerli materyallere rağmen salt tezattan ibaret olduğu için bu metin büyük bir dikkatle kullanılmalıdır. Bunun dışında bu metnin yazarı, Arap dergilerinde bu tarikat hakkında yayımlanmış olan makaleleri okumuş görünmektedir. Doğal olarak bu makalelerin ihtiva ettikleri bütün hataları kabul etmiş ve sadık bir şekilde bunları kendi eserine aktarmıştır.[13]

Bütün bu nedenlerden dolayı, bizden önceki bilginlerin çalışmalarına tamamen güvenmemiz mümkün değildi. Modern Yezidiliği konu alan ve bizzat yürüttüğümüz araştırmada aldatıcı bilgiler üzerinde spekülasyon yapmak yerine, diğer metinlerdeki bazı gerçekçi ayrıntıları es geçmeyi göze alarak bir araya topladığımız gözlemleri ve doğruluğundan emin olduğumuz tanıklıkları gözönünde bulundurmayı kendimize kural edindik.

Bu metod sayesinde tüm araştırma alanlarını tamamen taradığımızı iddia etmemekteyiz. Gerçekten de alan üzerindeki araştırma tehlikelidir ve çoğu zaman da hayal kırıklığına yol açar. Bunun nedeni, hep söylendiği gibi, Yezidilerin dinlerini gizlemelerinden kaynaklanmamaktadır; tersine güvenlerini kazandığınız takdirde Yezidiler kendilerinden daha tecrübeli olarak gördükleri bir muhatabı bilgilendirmekten kıvanç duyarak teklifsiz sohbet etmektedirler. Çok yavaş düşündükleri için onlara sorulan soruları pek anlayamıyorlar ve belli belirsiz cevaplar veriyorlar. Aslında kendileri de dinlerini çok iyi bilmemektedirler. Her kasttan çeşitli kişilerle yaptığımız görüşmeler, bu tarikat mensuplarının ahiret meselelerini pek dert etmediklerini ortaya koymuştur. "Bu dünya, Tanrı'nın di-

12 İsmail Bey Çol, *El Yezidiyye kadiman ve hadisen.*

13 Bkz. bizim sunuşumuz: Quelques publications récentes sur les Yezidis.

BİRİNCİ KISIM
DİN

ticesini şimdiden bir araya toplayıp sunmayı tercih ettik.

Bu eseri baskıya vereceğimiz şu anlarda özellikle Collège de France'da profesör olan Louis Massignons'a, Şam'daki İnstitut Français'nin müdürü Robert Montagne'a, Ecole des Hautes Etudes'de profesör olan ve araştırmamız boyunca bizlere çok değerli öğütler veren Jean Sauvaget'ye; Ecole des Hautes Etudes'ün Yüksek Kuruluna bu çalışma hakkında bir rapor sunmayı kabul eden Virolleaud'a, Emir Celadet Ali Bedirxan'a, Kaptan Rondot, de Bocheman ve Verdier'ye, yolculuğumuz boyunca yardımlarıyla işimizi çok kolaylaştıran Teğmenler Aymé, Chapotot, Ferry ve Lohéac'a ve son olarak da bu kitapta bulunan çizimleri sunan Kh. Moaz'a şükranlarımızı sunmak istiyoruz.

Not: İki transkripsiyon sistemi uygulamak zorunda kaldık: Biri Arapça kelimeler için, diğeri de Kürtçe veya Kürtçeleşmiş kelimeler için. Bilinen veya öyle olduğu varsayılan özel isimler (tarihi veya coğrafi) için kullanılagelen Fransız yazımına uyduk.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÖKENLER

Yezidiliğin kökeni, uzun zaman gizemli kalmıştır. İlk araştırmacılar, bu dinde Doğulu antik inançlar (Zerdüştlük, Manicilik) görmekteydi. Bu teoriden güç alan bazı araştırmacılar da büyük bir cesaretle Yezidi meleklerle pagan ilahlarını özdeşleştirmişlerdir. Nau gibi başka kişiler de Nasturi belgelerini kullanarak bu tarikatın kökenini Hıristiyanlıkta görmekteydiler.[1] Birkaç yıl önce Ahmed Paşa, Taymur'un ve 'Abbas 'Azzavi'nin[2] çalışmaları -ki bunları M. Guidi,[3] mükemmel bir biçimde tekrar ele almıştır- bu meseleyi tamamen açıklığa kavuşturmuşlardı. Hernekadar ilk hipotezlerden farklı olsa da bunlar sayesinde Yezidiliğin İslam dininin sapkın bir mezhebi olduğu anlaşılmıştır; oysa bu dini sistemin, günümüzdeki ha-

1 Bkz. Nau, Note sur la date et la vie de cheikh 'Adi.

2 Bkz. Ahmed Teymur, *El Yazidiyya wa mansa' nihlatihim*, ve 'Abbas 'Azzawi, *Ta'rikh el Yazidiyya wa aslu 'aqidatihim*.

3 Bkz. Guidi, *Origine dei Yezidi e stona religiosa dell 'Islam e del dualismo*, bir de bkz. *Nuove ricerche sui Yazidi*.

bunların arasında belli bir karışıklığa neden olmuşlardı: Abbasi döneminin başlarında birkaç kez ayaklanmışlardı.[9] Daha sonra Kürdistan'a yerleşmiş olan Emevilerden bazıları, ihtiraslarından vazgeçip kendilerini tasavvufa adamışlardı. Cebel Hakkari kökenli ve Cezire emirlerinden (Halid bin Velid'in soyundan geliyordu) gelen Ebu'l Hasan 'Ali adında bir şahıs (409-484; 1018-1029), Sincar'a yerleşip etrafına çok sayıda öğrenci toplamıştır.[10] İbn Teymiyye, bu kişinin 'Adi'nin öncüsü olduğunu savunmuştur.[11]

Böylece Hicri 5. yüzyıldan itibaren Kürdistan'ın güney-doğu bölgesi siyasi veya dini olarak Emevi taraftarı olmuştu. Ebul Hasan 'Ali'nin ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra bu yöreden geçen Es Sam'ani, Yezid'in imametine inanan ve tarikatlarına bu halifenin ismini veren tarikatçılarla temasa geçmiştir: "Irak'ta, Cebel Hülvan'da ve çevresindeki bölgede, birçok Yezidiyle karşılaştım. Bu dağın köylerinde çileci bir hayat sürdürüyorlar ve *xal* yiyorlardı.[12] Diğer insanlara çok nadiren karışıyorlardı. Yezid'in imametine inanıyorlardı ve bu halifenin doğru yolda olduğunu savunuyorlardı."[13]

Şeyh 'Adi b. Musafir, 6. yüzyılın başlarında işte bu dinden çıkmış insanların yanma gelip yerleşmişti.

ŞEYH 'ADİ

Şeyh 'Adi b. Musafir[14] Beyt Far'da,[15] Baalbek bölgesinde, an-

9 Bkz. EI, mak. *Kurdes.*

10 Bkz. 'A. 'Azzawi tarafından zikredilen Es Sam'ani, age. s. 12.

11 Bkz. İbn Teymiyye, *Er risalat el 'adaviyya*, s. 273.

12. *Celastrus edulis*, bazı sufiler, oruçta hissedilen yorgunluğu daha rahat atlatabilmek için bu bitkiyi kullanıyorlarmış. Bkz. 'A. 'Azzawi, age. s. 9, not 2.

13 Bkz. 'A. 'Azzawi tarafından zikredilen Es Sam'ani, age. s. 9 ve 10.

14 Bu velı hakkında birkaç biyografik bılgiye sahibiz; bunların birçoğu Ahmed Teymur'un eserinde geçmektedir (s. 12-17). En uzun bilgiler, (Frank tarafından Scheikh *'Adi, der grosze Heilige der Yezidi* adlı eserinde incelenen) *Kitab ma-*

liyle, İslam ile benzeşen hiçbir yönü kalmamıştır.

M. Guidi'ye göre bu tarikatın kökeninde, Abbasi döneminin ilk asırlarında Arap İmparatorluğunun birçok noktasında şiddet uygulanmasına neden olan ve özellikle de Güney Kürdistan'da yoğunlaşan Emeviler öncesi bir *ghuluvv* bulunmaktadır. 1130 ile 1160 yılları arasında Şeyh 'Adi'nin (Yezidilerin Şêx Hadi'si) vaazları,[4] hareketi mistisizme doğru yöneltmiştir. Cebel Hakkari'de bulunan Laleş'e çekilmiş olan bu aziz zat, etrafına birçok kişinin toplanacağı bir tarikat kurmuştur. Bu tarikat, önemli bir gelişme seyretmesine rağmen bir müddet sonra iki gruba ayrılmıştır: Suriye'ye ve Mısır'a yerleşen grup, gelenekçi kalıp kısa bir süre sonra yok olurken, Kürdistan'da kalan diğer grup Sünni ilkeleri unuttu ve Yezidi topluluğunun ilk çekirdeğini oluşturdu.

Hicri 5. ve 6. yüzyıllara damgasını vuran Emevi *Ghuluvv** - ki bunun önemini ilk kez Guidi fark etmiştir[5]- Kuzey Irak'ta yaşayan Kürt kabileleri arasında birçok yandaş toplamıştır. Bu toplumlarla, ilk halife hanedanı arasında yakın ilişkilerin varolduğu düşünülmektedir.[6] Bu hanedan yıkıldığında, tarikatın temsilcilerinin belli bir kısmı Kürdistan dağlarına sığınarak oraya yerleştiler. Ceziret ibn Ömer, Erdelan, Gurgil ve Finek emirlerinin ataları, *Şerefname*'ye göre, Halid b. Velid'in torunuydu; Süleymaniye ve Meyafarqin'inkiler de II. Mervan'dan geliyorlardı.[7] Cûlemerk'in başkanları[8] ve Mehmûdininkiler de aynı şekilde Emevi soyundan geldiklerini iddia etmekteydiler.

Kürt aşiretleri tarafından kabul edilen bu siyasi mülteciler,

4 Müslüman kişi sözkonusu olduğunda 'Adi şeklinde ve Yezidi velisi sözkonusu olduğunda da Hadi şeklinde yazacağız.

* Dinde aşırı gitmek, ifrata kaçmak, haddi tecavüz etmek (-ç.n.)

5 Bkz. Guidi, age. s. 270-80.

6 Mervan Halifesi, Kürt kölesinin oğluydu (kz. EI, mak. Kurdes).

7 Bkz. *Şerefname*, s. 339.

8 Bkz. Guidi, age. s. 391.

sinden de ders almıştır. Daha sonra sunacağımız nisbet futuvva,[24] 'Adi'yi ona bağlamakta; fakat bu şahıs hakkında hiçbir bilgi bulamadık.

Böylece bir süre sonra Şeyh 'Adi'nin kendisi de üstad olmuştur. İmanındaki ateş, Abdülkadir el Cilani'nin hayranlığını uyandırmıştır; bazı vakanüvisler ona bazı sözler atfetmektedirler: "Eğer iman açısından hizmet sayesinde peygamberliğe ulaşılabilseydi kuşkusuz Şeyh 'Adi b. Musafir bu mertebeye ulaşırdı." Aynı zamanda şu sözler de aktarılır: "Kardeşim 'Adi b. Musafir'in henüz annesinin karnındayken kendi döneminin bütün velilerinden üstün olduğunu gösteren hakimiyet alametlerinin onun şerefine bahşedildiğine şahitlik ederim."[25] *Şeyhin* Bağdat'tan ayrılmadan etrafına mürit toplamış olması biraz kuşkulu görünmektedir. Çünkü o, daha çok inzivaya çekilmeyi seven birisiydi. Cebel Hakkari'ye gitti ve Laleş'te bulunan Hıristiyan manastırının harabesine yerleşti.[26]

Şeyhin insanlardan böylesine uzakta bulunan ve tecrit edilmiş bir mekana yerleşmeyi seçmesinin nedeni, yalnızlığı sevmesi mi yoksa çoğunluğu Emevi davasına sadık olan Kürtle-

gelen bu kişi Kalmini köyünde yaşıyordu. Ebu Muhammed es Sunuki'nin talebesi olan bu zat etrafına kırk mürit -ki bunların arasında on yedi prens bulunmaktaydı- toplamıştır ve Behcet'e göre Irak'ta *Tac el Arif* ünvanını alan ilk kişi olmuştur. 500 yılından sonra, 90 yaşında vefat etmiştir. Ölüsünü yıkayan Şeyh 'Adi olmuştur. (bkz.: Behcet, s. 150)

24 Bkz. Ek I.

25 Frank tarafından zikredilmiştir; age. s. 82.

26 Bu dünyayı terk ettiği tarih bilinmemektedir. Ama yaklaşık 500 yılında olmuştur. Gazali'nin s. 22, not 5'de zikrettiği ve 505 yılından önce -yazarın ölüm tarihidir- olmak zorunda olan mektupta 'Adi'nin adının peşinden "El Hakkari" *nisbası* kullanılmaktadır. Bu *nisba* eklenmiş olabilir; bununla beraber velinin 6. yüzyılın başlarında Cebel Hakkari'de bulunduğunu kabul etmek zorundayız; çünkü aşağı yukarı bu dönemde vuku bulan Ebu-l Vefa'nın cenaze merasiminde bulunmuştu. Sırf dostu 'Abd el Kadir el Cilani'ye Mekke'ye (H. 509) kadar eşlik etmek için 'Adi'nin daha sonra Bağdat'a geri dönmüş olması muhtemeldir.

laşıldığı kadar Hicri 465 (1072-72) ile Hicri 470 (1077-78) yılları arasında doğmuştu. 555-57 yılları arasında öldüğünü bilmekteyiz. Genel olarak ona atfedilen soyağacına göre, I. Mervan'ın soyundan gelmekteydi.[16]

Şeyh 'Adi, hayatının ilk kısmını, o dönemin ünlü mutasavvıflarıyla tanıştığı Bağdat kentinde geçirmiştir. Orada Ebu Necib Abdülkadir es Sühreverdi'yle,[17] Gazali kardeşlerle,[18] kendisiyle birlikte öğrenci olan ve daha sonra 509 yılında[19] kendisiyle birlikte Mekke'ye giderek hacı olan Abdülkadir el Cilani ile tanışmıştır. 'Adi'nin hocalarının isimleri bizlere kadar gelmiştir:[20] İlk önce Hammed ed Dabbas,[21] Kuzey Irak'a geçtiğinde kendisine hırka veren 'Okeyl el Manbici[22] ve Ebul Vefa el Hülvani.[23] Bunun dışında Hamid el Endulusi adında biri-

naqib es seykh 'Adi b. Musafir adlı eserde ve *Behcet el Esrar* adlı eserde verilmektedir.

15 Biyograflar bazen velinin doğuşunda mucizevi olayların vuku bulduğunu söylemektedirler. 'A. 'Azzawi'nin aktardığı bir yerde (age. s. 29-30), Musafir, yalnızlık içinde nefsini kırmak için otuz yıl boyunca inzivaya çekilmiştir. Bu zamanı doldurduktan sonra rüyasında Şeyh 'Adi olacak kişiyi dünyaya getirmek için evine gitmesi emredilmiştir.

16 Bkz. Ek 1.

17 Bağdat'ta 563 yılında vefat etmiştir, birçok tasavvufi eser bırakmıştır.

18 Gazali, 'Adi'nin isteği üzerine mektuplarını kaleme almıştır (bkz. Frank, age. s. 42-43).

19 Bkz. Frank, age. s. 86-7.

20 Bkz. İn Xalilkan, A. Teymur, age. 14-15.

21 Onun hakkında bkz.: *Behcet el Esrar*, s. 144-6. Bağdat'ta Muzaffariye mahallesinde oturuyordu ve bu kentte veli olarak biliniyordu. H. 525 yılında vefat etmiştir ve Sawinzi mezarlığına defnedilmiştir. Mezarı uzun zaman türbe olarak ziyaret edilmiştir. Aynı zamanda 'Abd el Qadir el Cjilani'nin üstadı olmuştur. *Behcet el Esrar* bu şahsa birçok mucize atfeder ve geleneğine ne kadar bağlı olduğunu gösteren bir anekdot aktarır.

22 Bkz. onun hakkında bkz.: *Behcet el Esrar*, s. 144-6 ve Sa'rani, *Taaqat*, Cilt I, s. 151. Manic'de kalıyordu. Göklerde hareket etme yeteneği ona *Tayyar* denmesine neden olmuştur. Behcet'e göre ilk o Suriye'ye 'Omaiyya hırkasını sokmuştur. Yezidi geleneği bu zatı unutmamıştır. Bkz. İsmail Beg Çol, age. s. 107.

23 Onun hakkında bkz.: *Behcet* s. 142-3 ve Sa'rani, age. s. 149-50. Kürt soyundan

(*sam'*) incelenmesi yolu ve ikincisi de *akıl* yoludur. 'Adi, esma-i hüsnayı açıklar ve özellikle Allahın sonsuz gücü üzerinde durur. Buradan da çok önemli bir sonuç elde eder: Şeytanı ve kötülüğü yaratan Allah'tır. *Şeyh*, nazariyesini desteklemek için Kur'an'dan ayetler[30] ve *hadisler* zikreder. Aynı zamanda teorisini şu şekilde açıklar: "Bir başka kanıt da şudur ki, eğer kötülük Allah'ın iradesi dışında var olsaydı, bu demek olurdu ki Allah güçsüzdür; ancak güçsüz bir varlık Tanrı olamaz. Allah'ın katında Allah'ın istemediği veya bilmediği birşey olamaz."[31]

Eserin ikinci kısmı, imanın incelemesine ayrılmıştır. 'Adi, imanı şöyle tanımlar: "İman aynı anda hem söz, hem eser, hem de niyettir; itaatle artar ve itaatsizlikle azalır." Bu veli, Müslümanların sadece Kur'an ile *Sünneti* takip etmeleri gerektiğini tebliğ etmiştir. Ona göre sadece Ebu Bekir'e, Ömer'e, Osman ve Ali'ye tabi olanlar mümindir.[32]

Kitabının son bölümünde 'Adi, *müritlerinin* kabul etmeleri gereken çeşitli hakikatleri saymaktadır. Son olarak din gününde Allah'ın, müminlerin dini yasalara itaatkarlıklarına olduğu kadar onların yenilikçilere (*mübtediun*) karşı tutumlarına da dikkat edeceğini ifade etmiştir. Eke benzer bir bölüm, bid'at ile ilgili birkaç *hadisi*[33] ihtiva eder ve İslamın 73 tarikata bölündüğünü söyler.

30 XVII, 66; LXXXXI, 7; IV, 80.

31 Adi kaderciliğe karşı tavır almıştır. Eğer Yezidi öğretisi düalist unsurlar ihtiva etse de 'A. 'Azzawi'nın varsaydığı gibi bunu bu ekole borçlu değildir (age. s. 60).

32 'Adi, ilk dört halifenin yanı sıra Muaviyye'nin de kutsal olduğunu kabul eder: "Muaviyye ve Ali, iyi niyetli iki imamdılar. Bunlar nefslerini tatmin etmek için değil de içtenlikle hakkı aradıkları için karşı karşıya kalmışlardır; her ikisi de kardeşini öldürmek istemiyordu. Her birinin karşıtları cennettedir."

33 Şeyh 'Adi'nin gözleri önünde gelişen Emevi guluvvun ve istemeden sırf müritlerinin arasında bulunarak desteklemiş gibi göründüğü gelişmeler, sürekli tekrarlanan *bid'a* suçlamaların onda uyandırdığı tedirginliği göstermektedir.

rin aralarında en iyileri olduklarını[27] savundukları soyun temsilcisi olarak kendisini iyi karşılayacaklarına inanması mıydı? Sincar'da Ebul Hasan 'Ali'nin geçmişini ve *şeyhin* vaazlarında gösterdiği faaliyetleri düşündüğümüzde bu soru akla gelmektedir. *Kitab el Menakıb*, Ömer el Kabisi adında bir şahsın sözlerine göre bize şunu anlatmaktadır: "*Wie der Scheibe den er (Ömer) begleiten durfte, einst predigend, die Dörfer in der Umgebung von Mosul durchzog.*"[28] Herşeye rağmen velinin bize ulaşan eserlerinde onun siyasi ihtiraslar güttüğüne dair hiçbir şey bulunmamaktadır. İslamdan ziyade kendi yerel batıl inançlarına bağlı bir halka Kur'an'ın ilkelerini tebliğ etmekten başka bir niyeti yoktu.

Şeyh 'Adi'nin tebliğ ettiği öğretiler, bize ulaşan birkaç risale sayesinde iyi bilinmektedir. Bu yazıların sayısı dörttür: *İ'tikat ehl es sunna ve-l Cama'a; Kitap fihi zikr edeb en nefs; Vasaya ş şeyh 'Adi b. Musafir ila halifa; Vasaya li muridihi Ka'id ve li sa'ir el muridin.*[29]

Bu risalelerden birincisi, kutsal inancın yani Sünni geleneğine tamamen uygun düşen imanın tebliğini oluşturmaktadır. Risalenin sonuç bölümünde yazar, hiçbir yenilik getirmediğini açıkça ifade eder ve kendisinden önce gelenlerin düşüncelerini aktardığını beyan eder (Frank, s. 16). Eser, Allah'ın bir olduğu ilkesini ve bu hakikate ulaşmanın yollarını sunarak başlamaktadır. Bunun için iki yol vardır; ilki geleneklerin

27 Şunu da unutmamak gerekiyor ki, birçok sufi -bunların çoğunluğu Kürttü- bu bölgede karşılaşmaktaydı: Ebu Bekır ibn 'Abdelhamit es Sianı el Xabbazi (Behcet, s. 230), Ebu Muhammed es Sunboki (Behcet, s. 134 vd.; Sa'rani, s. 147), Suvveyd es Sincari (Behcet, s. 177-80), 'Ali b. Vahhab es Sincari (Behcet, s. 230), Matar el adirani (Behcet, s. 163-5), Macid el Kürdi (Behcet, s. 165-8), o da Ebu-l Vefa'nın talebesiydi. Bu mistik grubun burada bulunması, Şeyh 'Adi üzerinde belli bir çekim gücü oluşturmuş olabilir.

28 Frank, age. s. 62.

29 Frank, günümüzde hâlâ yayımlanmamış olan bu metinler hakkında bir inceleme sunmuştur (bkz. age. s. 10-28). Onun sunduğu özeti temel aldık..

lere gösterilmesi gereken saygıyı hatırlattıktan sonra sessizliği överek risalesini bitirmektedir.

Düzyazılarının dışında Şeyh 'Adi'ye çok güzel şiirler de atfedilmektedir. Bu şiirler, Frank tarafından yayımlanmıştır; fakat bu şiirlerin içerikleri, tasavvufun alışageldik tarzında olduğu için burada onları inceleme ihtiyacı duymadık.

Bize bıraktığı yazılarda görüldüğü kadarıyla 'Adi'nin öğretisi, büyük yenilikler sunmamaktadır. İslamın ilkelerinden hiçbir şekilde uzaklaşmamakta ve Yezidi öğretisinin doğuşu üzerine herhangi bir etkide bulunduğunu düşündürecek hiçbir özellik taşımamaktadır. Veli kazandığı ünü ve müritleri üzerindeki üstünlüğü, tebliğ ettiği alışılagelen inançlardan ziyade sahip olduğu olağanüstü güçleri ve uygulamalarındaki katılığı sayesine elde etmiştir. Nefsini kırması, oruçları ve mucizeleri,[34] Hakkari bölgesinde ona gerçek bir ahlaki egemenlik

34 Frank'ın incelediği *Kitab el Manakıb es Seykh 'Adi*, bu konuda uzun bir liste sunmaktadır: Veli, yılanlara ve vahşi hayvanlara emrediyormuş (Frank, s. 26), konuştuğu insanların zihinlerini okuyabiliyormuş (Frank, s. 57), kuru topraktan su çıkarabiliyor ve bu topraklan verimli kılabiliyormuş (Frank, s. 58 ve s. 80). Bir gün hizmetçisinin göğsüne elini koyarak Kuran'ı ezberlemesini sağlamıştır (s. 59); daha sonra bir anda aynı kişiyi "Okyanusun altıncı adasına" taşımıştır (agk.). Talebelerinde sanrılar yaratmasını ve bir aynada yanında bulunmayan kişilerin yüzlerini göstermeyi biliyormuş (s. 59-60). Körlere görme yeteneğini veriyormuş (s. 61). kendisi de dilediği kadar görünmez olabiliyormuş ve mesafeleri kısaltıyormuş (aynı sayfa). Bir seferinde bir kayanın altında ezilen bir Kürdü dirilmiştir (s. 62). Sadece sözü sayesinde dağların yerini değiştiriyormuş (s. 62). Yanında bulunmayanların en gizli düşüncelerinden ve eylemlerinden haberdarmış (s. 63 ve s. 68). Tann'dan kendisini ve bütün talebelerini cehennemin ateşinden koruyacak bir şahadetname almıştır (s. 65). Kabe, inzivaya çekildiği yerde onu ziyarete geliyormuş (s. 65). Ölülerle konuşuyormuş (s. 66). Işıktan bir araba onu havalarda gezdiriyormuş (s. 69). Tripoli'de Frenklerin esiri olan bir talebesini mucizevi bir şekilde kurtarmış ve bir geceden daha az bir sürede onu Nsibin'e götürmüş (s. 69 vd). Kapıları açabilen sihirli kelimeleri biliyormuş (s. 74). Nehirlerin yönünü değiştiriyormuş (s. 77). Son olarak da uzakta olup bitenleri görme yeteneğine sahipmiş (s. 77 ve 79).

Kitap fihi zikr edeb en nefs bir önceki kitapçığın devamıdır. Öğretinin sunuşunu tamamlayan ve fiili ibadetleri işleyen kitaptır. Bu kitapçık, her bir melek ve peygamber tarafından insanlığa dağıtılmış olan hidayetlerin ve iyi insanların sahip olması veya koruması gereken on özelliğin dökümüyle başlamaktadır.

Şeyh 'Adi'nin müritlerine verdiği aydınlatıcı olmakla beraber pek orijinal olmayan öğütleriyle eserin can alıcı noktasına girmekteyiz: "Ey sen! Şunu bil ki, veliler, yemekle, içmekle, uyumakla, vurmakla ve dövmekle veli olmamışlardır. Onlar bu makama dini hizmet şevkleri ve huşu içinde yerine getirdikleri ibadetler sayesinde yükselmişlerdir. Hakikaten yalnızca ölenler yaşar. Allah aşkı için ölen kişi, Tanrı için bir şeref elbisesi olur; Allah kendi hayatını yok ederek kendisine yaklaşan kişiye bu hayatı geri verir." Metaforlar kullanarak yazar, çileciliği "benliğe" karşı yürütülen bir savaş olarak ve vecdi de ilahi varlığa doğru yapılan yolculuklar olarak tasvir etmektedir. Sonunda semavi şölene katılmayı hakeden mutasavvıfa da şunları söyletir: "Ne cenneti, ne hurileri arıyorduk; sadece O'nu kendisi için tefekkür etmenin peşindeydik. Pek çok yorgunluğa maruz kaldık; nefslerimiz yok oldu."

Altını çizmemiz gereken bir ayrıntı var: *Zikrin* uygulamasını reddettikten sonra ("Bil ki, en samimi zikirler bile marifetin alevlerini söndürür"), 'Adi, namazı küçümsemektedir; aslında mutasavvıflarda sık sık rastlanan bu küçümseme, onun gibi ilkelerine bağlı bir Sünnide görüldüğünde şaşkınlık yaratmaktadır.

Halifeye İhtarlar, velinin kişiliğini aydınlatacak hiçbir unsur sergilememektedir. *Ka'id'e Öğütler*'e gelince daha çok ahlaki teşvikler içermektedir. *Şeyh*, müritlerini, dünyadan kopmaları, tutkularına hakim olmaları hatta "hayatta hoş olacak ne varsa" hepsini terketmeleri için baskı yapmaktadır; çileci-

tamamen vazgeçip kendi üstlerinin emirlerine harfiyen uymaları gerekmekteydi. Velinin üçüncü halefi Hasan şu olayı aktarmaktadır: "*Şeyhimizin* Tarahhom adındaki bir müridine şöyle dediği söyleniyor: 'Ey! Tarahhom, Münker ile Nekir mezarda sana doğru geldiklerinde ve sana Rabbinin adı nedir diye sorduklarında ne cevap vereceksin?' 'Onlara, Rabbimin kim olduğunu sizlere Şeyh 'Adi b. Musafir söyleyecektir' diye cevap verdi *mürit*."[38] Daha ileride selefinin zihniyetine sadık olarak şöyle yazmıştır: "*Mürit*, ancak iradesini *şeyhin* iradesine teslim ettiğinde gerçek bir *mürit* olur; tıpkı ölünün musalla taşı üzerindeyken bedenini hocanın eline teslim etmesi gibi."'[39]

Üstad da talebesinin kendisine gösterdiği güveni hak etmelidir; ona hikmetle yol göstermesi gerektiği gibi aynı zamanda talebesinin hissettiği bütün endişe ve kaygıları, onunla fiziki bağlara sahip gibi hissetmelidir: "*Müridi* ister Doğu'nun diğer ucunda veya Batı'nın diğer ucunda olsun, *müridinin* yatağında kaç kez döndüğünü bilmeyen bir *şeyh*, *şeyh* değildir."[40]

Kurucusunun ölümünden sonra *'Adavviyye* tarikatı, *müritlerinin* çoğalmasından dolayı tertibatını yeni kurallar koyarak karmaşık hale getirmek zorunda kalmıştır. Üstadla talebeyi birbirine bağlayan karşılıklı zorunluluklar, çok keskin bir hiyerarşinin oturmasını sağlamıştır. Bu andan itibaren, her yeni *mürit*, sıkı sıkıya bağlı olduğu kendisinden üstte bulunan birkaç kişiyi kabul etmek durumundaydı.[41] Varolma nedenlerini tamamen kaybeden dini görevler, günümüz Yezidi sisteminde varolmaya devam etmekte ve *tarikatın* içinde varolan makamların birer kalıntılarıdır.[42]

38 Frank tarafından zikredilmiştir, age. s. 48.

39 Frank tarafından zikredilmiştir, age. s. 48.

40 *Kitab el Manaki*, Frank tarafından zikredilmiştir, age. s. 63.

41 Bu bağlılık bazen mistik bir akrabalık haline bürünmektedir. Bkz. Dini örgütlehme, hâlâ Yezidilerde varolan "öte-dünya kardeşi" (*braye axêretê*) duygulandırıcı fikre.

42 Bkz. Dini örgütlenme. Her Yezidi "beş farz ile bağlıdır", bir Tanrı'sı olmalı (Us-

sağlamıştır.[35] Biyografisini yazanların onun hakkında yazdıkları övgülü sözler, ününün yerel olmaktan ziyade Irak ve Suriye topraklarına da yayıldığını göstermektedir. Her taraftan, birçoğunun Kürt olduğu[36] dindar insanlar, Üstadın yanına yerleşmek üzere Laleş'e akın ediyorlardı. Gelen bu müritler sayesinde Şeyh, kendi adını taşıyacak olan tarikatını kurmuştu; bu tarikatın adı *'Adavviyye* idi. Yezidilerin feqiran kastındakiler günümüzde bu tarikatın son kalıntısı olan Yezidilerin temelini oluşturmaktadır.[37]

Tarikatın ilk kuralları hakkında hiçbir bir bilgiye sahip değiliz; fakat 'Adi'nin geriye bıraktığı incelemeler, yeniliklere karşı gösterdiği tahammülsüzlüğü hakkında bir fikir vermektedir. Muhtemelen *'Adavviler* -günümüzdeki feqiranlar gibi- her yıl normal oruç ayının dışında seksen gün oruç tutmalıydılar, şert zeminde yatmalıydılar, kan dökmemeliydiler ve özel bir kıyafet giyerek dünyayı terkettiklerini göstermeliydiler. Anlaşıldığı kadarıyla dini ibadetleri, bu tarz nefs terbiyesiyle ve Kur'an okumakla sınırlıydı; Şeyh 'Adi'nin *zikri*, bir *bid'at* olarak yasakladığını daha önce gördük.

Yeni gelen müritlerin eğitimi çok sert bir disiplinle başlıyordu. Bu yeni müritlerin sahip oldukları kişisel iradelerinden

35 Halktan insanlar tarafından olduğu kadar prensler tarafından da hürmet gören Şeyh 'Adi, Emir Arbil ile temasa geçmiş görünmektedir. (bkz. Ahmed Teymur, age. s. 15).

36 *Kitab el Manakib* Şeyh 'Adi'nin müritlerinin bir listesini vermektedir; muhtemelen bizim ileride verdiğimiz listeye tekabül etmektedir (bkz. Ek I). Velinin bazı müritleri, nisbalarına bakılacak olursak, uzak yörelerden gelmekteydi. Şeyh 'Adi'nin kırk tane müridi olmuştur. Gelenek aynı sayıyı, Ebu-l Vefa veya 'Ali b. Vahhab es Sincari gibi, başka şeyhlere de atfetmektedir. Kırk sayısı Yezidi sisteminde önemli bir yere sahiptir: Bkz. biraz ileride feqiranların kırk günlük oruçlarına, Tanrı'nın yarattığı beyaz incinin içinde geçirdiği kırk bin yıla, Ferxeddin'in kırk süvarisine, dünyanın sonunda önce gelecek olan İsa'nın kırk yıllık hükümdarlığına.

37 Bkz. Dini örgütlenme.

tercih ettik; şimdiyse *ghuluvv* karşısında 'Adi'nin haleflerinin sergiledikleri tutumu gözden geçireceğiz.

Şeyh 'Adi'nin halefleri

Düşünülenin aksine velinin mirasçıları, taraftarlarının fanatizminin kendilerine sunduğu imkanlardan faydalanmamışlardır. Sahip oldukları itibarı, dini sapkınlığın gelişmesine karşı koyarak kullanmışlardı. Biyografların onlara atfettikleri vecizelerin birçoğunda, yenilikçi olmaları ve bu konuda gösterdikleri aşırılıkları kınanmaktadır.

Ölmeden önce 'Adi, tarikatın devamını sağlaması için yeğeni Şakir Ebul Bereket'i seçmişti. Beyt Far'da doğmuş olan Şakir, tez vakitte onun yanına yerleşmiş ve dine düşkünlüğüyle orada kendini kabul ettirmişti. *Behçet*, bu kişinin hayatını şöyle anlatır: "*Şeyhimiz* 'Adi b. Musafir, Cebel Hakkari'de ünlü olduğunda yeğeni Ebul Bereket, Bekaa'da bulunan Beyt Far'dan [köy] ayrıldı ve onun yanına geldi. *Şeyh*, çocukluğunda onda gördüğü özellikler sayesinde onu tanıdı: Küçük çocukken onu babası Şakir'in[46] yanına bırakmıştı. Ebul Bereket, ['Adi'ye] kardeşinin ve Beyt Far'da bıraktığı birkaç akrabasının öldüğünü haber vermişti. Dayısının yanına yerleşti; orada dayısının müritleri büyük bir saygıyla onu karşıladı. Veli öldüğünde hepsi Şakir Ebul Bereket'e doğru döndü; onu başlarına seçtiler ve Şeyh 'Adi'nin vasiyeti üzerine onu *şeyh* olarak kabul ettiler. Dağdaki şeyhler, dayısının ölümünden sonra dayısındaki velilik özünün [*sır el vilaye*] ona geçtiğini söylüyorlardı."[47]

Muhtemelen Şakir, tarikatın kaderini uzun bir zaman yönetmişti (kaynaklar çok ileri yaşlara kadar yaşadığını söyler-

46 'Adi'nin kardeşi.
47 Behcet el Esrar, s. 215.

Yöresel bir nüfuza sahip olmaktan uzak *'Adavviyye* tarikatı, bütün Yakın Doğu'da yayılmıştır. Kuruluşundan yüzyıl sonra Suriye'de, Kahire'de[43] ve belki de İran'da[44] bile temsilcileri vardı. Daha sonraları önemini kaybetmiş olmasına rağmen uzun bir zaman varolmaya devam etmiştir. 16. yüzyılda Şam'da[45] bu tarikata mensup birkaç kişi hâlâ bulunmaktaydı. Tarikatın uzaktaki dalları, tez vakitte köklerinden kopup ayrılmışlardır.

'Adi'nin ölümünde tarikat iki karşıt gruba bölünmüştü. Muhtemelen azınlıkta olan grup, İslami yasaya sadık kalmış unsurlar ihtiva etmekteydi; ikinci grupta ise, veli ve halefleri için aşırıya kaçan tutkuları yüzünden yollarını şaşırıp mezhebin dışına çıkanlar bulunmaktaydı. Metinlerin üstü kapalı bahsettikleri bu iki temayülün çatışmasını ortaya çıkaran M. A. Guidi olmuştur. Bu kavga yaklaşık yüzyıl boyunca sürmüştür. Cebel Hakkari'de aşırıya kaçanların zaferi, Yezidiliğin ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. Suriye ve Mısır *'Adavviyye*lerinde, verdikleri mücadele zor da olsa, gelenekçiler bu kavgayı kazanmışlardı. Bir yandan tarikatın Kürt müritleri 'Adi'nin Sünniliğini bir çeşit ulusal dine dönüştürürken, diğer yandan da tarikatın bir bölümünün hareket ettiği Arap çevresinin ağır baskısıyla tehdit altında olsa da aslına uygun kalabilmiştir.

Bu çatışmaların öğretisel yönünü daha ileride incelemeyi

ta, lafzi anlamda Üstad), bir sêxi, bir pîri, öte-dünyada bir kardeşi, (*brayê axêretê*, veya yar: dost) ve bir vekili (murebbi).

43 Burada insanların çekineceği kadar kalabalık müritleri vardı: Bkz. Tarih bölümü.

44 Frank'ın tercüme ettiği *Kitab el Menakib* bir bölümüne inanacak olursak (age. s. 78): "Abdallah ist der erste der den Namen des Scheich 'Adi in persichen Lander allgemein bekannt gemacht hat, und viele Leute wurden seine Anhanger".

45 Bunların arasında Şeyh 'Adi'nin ailesinden birkaç üye bulunmaktaydı (bkz. A. Teymur, age. s. 39-40). Belki de bu tarikat 18. yüzyılın sonlarında hâlâ vardı; Frank'ın kullandığı elyazmalarından biri, 'Adi'ye "seyyidi" diyen Es Safuni (öl. 1788) adında bin tarafından yazılmıştır. Bu da bu kişinin 'Adavviyya'ya ait olduğunu düşündürüyor (bkz. Frank, age. s. 32).

anlatmaktadır. Daha önce bizim de aktardığımız gibi kısa hikayeler, bu görüşe örnek teşkil etmektedir. Eserinin devamında yazar, sahte mutasavvıflara karşı şiddetle tavır almaktadır: "Dönemimizde İslamın ayan beyan ilkelerini bilmeyen kişiler ortaya çıkmıştır; *fukaraların* kıyafetlerini giyiyor ve *mürit* olduklarını söylüyorlar. [Aslında] sığırlara benziyorlar hatta onlardan da daha sapmış durumdadırlar. Cahilliklerinin bir kanıtı da seleflerinden farklı olan sözleri ve davranışlarıdır, yalanla hareket etmeleri ve hadislere (el ahdath) bağlı olmalarıdır." Yalnızca inziva yolunun tasavvufu amacına ulaştırabileceğini söyledikten sonra Hasan, *risale*sini oruca, namaza ve inzivaya davet ederek bitirmiştir.

Kahire'deki bir el yazmasına göre böylesi kanılar ona *kami' el bid'at* ve *nasir es sunna* ünvanlarını sağlamış olsa da,[54] her gün gittikçe daha tehditkar olan aşırılıklara selefleri kadar şiddetle karşı çıkmamıştır. İbn Teymiyye'ye göre, *'Adavviyyeler* hatalarının birçoğuna onun döneminde düşmüşlerdir. İbn Şakir'in anlattığı bir olaya göre Hasan sapkınlığa düşmemiş olsa da müritlerinin aşırı hizmet şevklerini frenlemek için hiçbir gayret göstermemekteydi: "...fazlaca coşkun *mürit* ve talebeleri vardı. Şeyh Şemseddin ez-Zehabi, şöyle dedi: 'Onunla Şeyh 'Adi arasında ayakla baş arasındaki mesafe kadar bir mesafe vardı. *'Adavviler* ona olan hayranlıklarında çok ileri gidiyorlardı. [Bir gün] vaizin biri onunla sohbet etti; şeyh söylenenlerden öylesine çok etkilendi ki, duygulanıp bayıldı. O an Kürtler, vaizin üzerine atıldılar ve adamı boğazladılar. Hasan kendine geldi ve zavallı adamın kanlar içinde olduğunu gördü. Şöyle dedi: 'Bu da ne?' 'Bu it kim oluyor ki şeyh hazretlerini ağlatıyor?' Konumunu ve ona gösterilen saygıyı muhafaza etmek için şeyh hiçbir şey söylemedi."[55]

54 Bkz. A. Teymur, age. s. 34.
55 A. Teymur tarafından aktarılmıştır, age. s. 19.

ken herhangi bir tarih vermemektedir). 'Adi ile aynı ilkelere bağlı olan, onun kadar *bid'ata* ve öğretisel aşırılıklara karşı olan Şakir,[48] Laleş'teki tarikatın dini merkez olma özelliğini muhafaza etmesini sağlamayı başarmıştır. Birçok mürit, onunla oraya gidip yerleşmişti;[49] yine de bunların sayıları, dayısını inzivaya çekilirken takip edenlerin sayısından daha azdı.

Şakir Ebul Bereket'in oğlu 'Adi b. Ebul Bereket ve onun halefi hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. *Kala'id el Cevahir*'in yazarının ve İbn Teymiyye'nin onun hakkında yazdıkları övgüler, onun da seleflerinin öğretisine sadık kaldığını göstermektedir. 1221-22 yıllarında Moğollar tarafından öldürülmüştür.[50]

Büyük oğlu Hasan ibn 'Adi Şemseddin, onun yerine geçmiştir. Hasan'dan bahseden tarihçiler arasında, Hasan'ın kişiliği tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre çok dindar birisi olarak kabul edilirken, bazılarına göre ise sadece ihtiraslarını yerine getirmeye çalışan biriydi. Ahmed Teymur'un İbn Tülün'e[51] atfettiği bir biyografide altı yıl boyunca inzivaya çekilerek *Kitab el Cilve li Erbab el Halve*[52] adında bir kitabı kaleme almıştır. Frank'ın incelemesini yaptığı ve Hasan'a ait olduğu söylenen isimsiz bir risale mevcuttur.[53] Bu eser, 'Adı'nin fikirlerine tamı tamına uygun düşen bir tasavvuf kitabıdır. İlk sayfalar, *şeyh* ile *mürit* arasında varolması gereken bütünleşmeyi

48 Behcet el Esrar ve Kala'id el cevvahir'ler, 'Adavviyye'nin aşınya giden müritlerine yönelik birkaç özdeyişi ona atfetmektedir. 'A. 'Azzavi, bunları kendi eserinde bir araya toplamıştır (bkz. age. s. 42-5).

49 Ömer b. Muhammed el Ma'dani gibi Ebu Muhammed 'Abdallah ed-Dimaski, Ebu-l Fath Nasr b. Rıdvan b. Mervan ed-Darani, 'Ali-l Hamidi es-Sibani, Ebu-l Bereket ibn Ma'dan el İraki, vs. (bkz. 'A. Azzavvi, age. s. 45).

50 Bkz. Tarih bölümü.

51 Bkz. Ahmed Teymur, age. s. 20.

52 Modern Yezidilere atfedilen *Kitab el Cilve* değildir muhtemelen. Bu kitabın metni sadece birkaç sayfalıktır ve yazımı bu kadar uzun bir inziva dönemini hiçbir şekilde açıklamamaktadır. Son olarak sözüm ona bu kutsal kitabın muhtevası Hasan'ın yazabileceği şeylere hiçbir surette tekabül etmemektedir.

53 Bkz. Frank, age. s. 46-50.

lamcılar, bunlara İslamın en temel ilkelerine kadar hatırlatmak zorunda kalmışlardı.

İbn Teymiyye'nin kaleme aldığı *Risale el-'edeviyye*[60] ve Ebul Firas'ın *Kitab er-radd'ala-r-rafida ve-l yezidiyye el-muhalifin lil-millat el-islamiyye*,[61] ilk Yezidilik dogmasının Kur'an'ın ilkelerinden hangi noktalarda ayrıldığını bizlere açıkça gösteren önemli iki kaynaktır. Gelişmesinin ilk safhası çerçevesinde bu tarikatın öğretisini, bu metinlerin ışığında ortaya koyacağız.

Yazısının ilk sayfalarında İbn Teymiyye'nin *'Adavvi*lere yaptığı antropomorfizm ve panteist suçlamaları muhtemelen gözönünde bulundurmamak gerekir. Bu suçlamalar hem net değildi hem de muhaliflerine karşı böyle sitemlerde bulunmaktan hiç kaçınmayan bir polemikçiden geldiğinde güvenirliğini yitirmektedir.[62]

Hakkari Kürtlerinin inançlarının temeli, Yezid'in imametine olan inançlarıydı.[63] Hatta bazıları onu peygamber olarak

60 *Mecmu'at el-Kubra*'nın yedincisi (Cilt I, s. 262-317). Bu metin dikkatle kullanılmalıdır. Şunu unutmamak gerekir ki yazarın din konusunda tavizsizliği birçok kez hapishaneye girmesine neden olmuştur; bilindiği gibi İbn Teymiyye, bütün mutasavvıfların düşmanıydı. Genel bilgilerin yanı sıra Risale, öylesine ayrıntılı atıflarda bulunmaktadır ki bunların gerçekliğine inanmak elde değildir. *Minhac es-Sunna*'da (cilt II, s. 237 vd.) İbn Teymiyye 'Adavviyye meselesine tekrar döner; ama yeni birşeyler söylemez.

61 Bu risalet H. 725 (1325) yılında kaleme alınmıştır. Şimdiye kadar hiç yayımlanmamıştır; 'A. 'Azzavvi eserinde bunun kısa bir incelemesini sunmuştur (bkz. age. s. 81-83).

62 Ubeydullah'a göre ilk Yezidiler Kuran'ın niteliği hakkında çok özel bir öğreti tebliğ etmişlerdir: "Bunlar (Hasan ibn 'Adi'nin sözcüleri) insanları kandırmışlardır, katı zihinlerine ve inat ve günahkar akıllarına Kuran'daki sesli harflerin ve seslendirme işaretlerinin Kuran'ın bir parçası olduğunu söylemişlerdir. Bunların gözünde bu dogmayı kabul etmeyenler kafir sayılmaktadır. Bu zavallılar bu meseleyi tartışıp duruyorlar; oysa bunlardan hiçbiri ne Fatiha'yı okumasını biliyor ne de hangisinin önde olduğunu ve hangisinin arkada olduğunu. Kendisinin yanlışta olması yetmiyormuş gibi başkalarını da yanlışa düşürmeye çalışan Hasan ibn 'Adi'yi taklit ediyorlar." ('A. 'Azzavvi tarafından zikredilmiştir, age. s. 83).

63 'Adi'nin bu bölgeye yerleşmesinden önce varolan ve belki de kendisi tarafından kabul edilen inanç: Muaviyye hakkındaki görüşü için bkz. yukarıya, s. 23, 32 nolu dipnot.

Hasan'ın *ghulat*'lara gösterdiği hoşgörü belki de siyasi amaçlarından kaynaklanmaktaydı; Ebu-l Firas Ubeydullah[56] İbn Şakir'den daha da ileri giderek ve *'Adavviyye* şeyhini doğmakta olan küfrün yayılmasına yardımcı olmakla suçlamıştır: "Bu cahillerin (Yezidi) yollarını şaşırmalarına neden olan, bu yanlışı ve bu *bid'atı* işlemeye iten kişi, Musul *savad*ından Hasan ibn 'Adi'dir. Birçok kişinin gözüne girip onları kandırmayı başarmıştır. Küfrünü yaymakla görevlendirdiği elçiler ve cahillik ve hata üzerine bina edilmiş inancını tebliğ etmek için gönderdiği misyonerleri, aynı bölgede Hit'e[57] ve Kubeysat'a[58] kadar gitmişlerdir. Bu memleketin halkının bir kısmını aldatmayı başarmışlardır..."

Hasan'ın böylesi bir tebliğe katıldığı ve bu kadar güneye yayılmaları -ki Ubeydullah'ın dışında kimse bu bölgelerde Yezidiler görmemiştir- çok mümkün görünmemektedir. Durum ne olursa olsun, *şeyhin* tavırları, Musul atabeyini ona karşı ordusunu gönderecek kadar rahatsız etmiştir. 1254-55 yıllarında tutuklanan Hasan, ölüme mahkum edilmiştir.[59]

'Adavvileri doğru yola getirecek yerde bu ilk zulüm, artık silahla korumaları gereken inançlarını daha da değerli kılmıştı. Bundan sonra ilk adım atılmıştı ve İslamın sapkın inancı, yavaş yavaş yeni bir dine dönüşecekti.

Yezidi dogmanın oluşumu

Hasan'ın ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra *'Adavvi*ler öylesine kuşkulu temayüller göstermeye başlamışlardı ki İbn Teymiyye (1263-1328) ve Ebul Firas 'Ubeydullah ibn Sibl gibi ke-

56 'A. 'Azzavvi tarafından zikredilmiştir, age. s. 81-82.

57 Bağdat yöresinde, Fırat üzerinde, El Anar'ın yakınlarında bulunan bölge (bkz. Yakut, cilt IV, s. 997).

58 Kueysat, Hit'ten dört mil uzaklığında bulunmaktadır (bkz. Yakut, cilt IV, s. 235).

59 Bkz. Tarih bölümü.

hayırlı olduğunu söylemektedir. Muhtemelen sözlü gelenek daha da ileri gitmiştir.

Ibn Teymiyye, *Yezid* kültüyle 'Adi ailesine duyulan hayranlık arasında çok net bir bağı fark etmiştir. Emevi halifesinden bahsettiği *Risale*'de şu ifadeleri görmekteyiz: "Şu veya bu sebeplerden dolayı Hasan b. 'Adi'nin bir veli olduğunu söylüyorlar... Şeyh Hasan döneminde buna (yani Yezid'e olan inançlarına) düzyazı veya kafiye şeklinde [ifade edilmiş] başka birçok hata eklemişlerdi. Şeyh *'Adi* ve *Yezid*'e, büyük Şeyh 'Adi'nin öğretisine uymayan aşırıya kaçan bir hayranlık duymaktadırlar. Gerçekten bu şeyhin öğretisi gelenekselsi ve onların getirdikleri yeniliklerin hiçbirini kabul etmemekteydi."[69]

Başka bir yerde yazar şunları da ifade etmiştir: "...Şeyh 'Adi, Yunus el Kunayy,[70] el Hallac[71] ve diğerleri gibi şeyhlere abartılı bir sevgiyle bağlanmak da kınanacak birşeydir."[72]

Risale, bu *ghuluvv* 'Adavviyyenin niteliği hakkında muğlak şeylerden başka birşey vermemektedir. Fakat bazı müritlerin velilerini peygamber makamına kadar yükselttiklerini varsayabiliriz.[73] Başka müritler ise onu ilahlaştırmaya kadar var-

69 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 300.

70 Yunus b. Yusuf b. Musa'id es-Seybani el Mukharik el Kunayy, Mardin yakınlarında bulunan Kunayya'da doğmuştur. Damas'a kadar yaydığı *Yunusiyye*'yi kurmuştur. Doğduğu köyde 619 yılında, 90 yaşında vefat etmiştir. Ibn Kallikan, Sincar'a seyahat ettiğini söyler, bkz. *Vefayat el-A'yan*, cilt II, s. 556.

71 El Hallac ile Şeyh 'Adi'nin müritleri arasında belli bir ilişkinin varolmuş olması muhtemeldir. 5. yüzyılda Hallaciyye'nin son temsilcileri, *Kaderiyye*'de toplanmışlardır (bkz. L. Massignon, *La passion d'al-Hosayn ibn Mansour el-Hallaj*); oysa 'Adi'nin Abd el-Kadir ile görüştüğünü biliyoruz. Her ne olursa olsun Yezidiler Hallac'ı biliyorlar: Bkz. bir sonraki bölüm, dünyanın sonuna ilişkin ona atfedilen role bkz.; Şex Hadi'nin türbesinin yanında, Bağdat şehidine ayrılmış bir makamı bile var (bkz. L. Massignon, age. s. 398 ve İsma'il Bey, age. s. 77).

72 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 287.

73 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 310: "...Aynı şekilde, eğer bir kişi, Musa'ya göre Hızır ne ise kendisini de Muhammed'e göre öyle görüyorsa onu derhal tövbeye davet etmeliyiz ve eğer bunu kabul etmiyorsa başını kesmeliyiz."

kabul etmekteydi.[64] Ubeydullah bu *ghuluvv*'a şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır: "Bu cahiller, gerçek niteliğini bilmeden Yezid'i sevmeye ve onu yüceltmeye başlamışlardı. Ona olan sevgilerinde ve sapkınlıklarında aşırıya kaçarak şunu söylüyorlar: 'Yezid'i sevmeyenlerin kanı ve malı bizler için helaldir; diğer Müslümanların imamlarının arkalarında namaz da kılamayız.' [Bu yüzden] Cuma namazlarına katılmayı bırakmışlardır."[65] İbn Teymiyye, *'Adavvilere* aynı sitemlerde bulunmaktadır[66] ve Yezid meselesi üzerine uzun sayfalar ayırdıktan sonra şu sonuca varır: "İslam uleması için Yezid, ne velileri sevdiğimiz gibi sevmemiz gereken ne de lanetlememiz gereken [sadece] bir hükümdardır."[67]

'Adavviyye ilk başarılarını elde ettiğinde, Kürtlerin 'Adi'ye ve haleflerine olan hayranlıklarına bir de Yezid'e gösterdikleri hayranlık eklenmiştir. Hayattayken bu tarikatın kurucusu, eserinin müritlerinin gösterdikleri fanatizm yüzünden başarısızlığa uğramasından korkmuştu. *Kala'id el Cevahir*'lerde velinin, kendisinin de diğer insanlar gibi doğal zorunluluklara tabi olduğuna müritlerini inandırmak için onların huzurunda yemek yemek zorunda kaldığını anlatır. Ölümünden sonra efsaneler erdemlerini abartmış ve mucizelerine sürekli yenilerini eklemiştir. *Müritleri* onu en büyük *veli* olarak kabul edip hayran kalmışlardı. 12. veya 13. yüzyılda tarikatın bir üyesi tarafından kaleme alınmış olan *Kitab manakib eş-Şeyh 'Adi b. Musafir*[68] *şeyhe*, muhtemelen hiçbir zaman söylemediği fakat kendisine hayran olanların zihniyetini iyice ortaya koyan sözleri atfetmektedir: Örneğin bu eserde 'Adi, Mekke'ye yapılacak bir ziyarettense kendi mekanına yapılacak bir ziyaretin daha

64 Bkz. İbn Teymiyye, *Minhac*, cilt II, s. 246.
65 'A. 'Azzavvi tarafından zikredilmiştir, age. s. 82.
66 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 299.
67 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 302.
68 Bkz. Frank, age. s. 82-83.

şeyhten gelmeyen bir *rızkı* kabul etmem' diyerek veya 'ilahım olan şu veya bu şeyh[79] adına bir koyun keserek bir çeşit ilahlık atfedenlerin hepsini; [*şeyhlerinin*] önünde secde edenlerin veya Allah'ın yerine namazlarının sahibi olarak *şeyhlerine* 'Ey şu veya bu İlahım beni affet!' veya 'Bana rahmet eyle!' veya 'Bana yardım et!' veya 'Rızkımı bol ver!' veya 'Beni kurtar!' veya 'Beni koru!' veya 'Sana emanetim!' veya 'Sen bana yetersin!' veya 'Senin kullarmdanım!' gibi sözlerle dua edenlerin hepsini; böyle ifadeler kullananların veya bu tarikatın hareketlerine katılanların hepsini tövbe etmeye çağırmalıyız ve eğer tövbe etmezlerse öldürmeliyiz. Allah'a inanmamız için ve ondan başka ilah olmadığını bilmemiz için Peygamberler gönderilmiştir ve kitaplar vahyedilmiştir."[80]

Yazarın, *'Adavvi* tarikatının kurucusunu ilahlaştırdıklarına dair yaptığı göndermenin ötesinde Yezid'e de bu tarzdan ibadetler yapıldığına dair *Risale*'de hiçbir şey bulunmamaktadır. Uzun bir süre tarikatın ilahlaştırdığı bu şahsiyet, Şeyh 'Adi'nin gölgesinde kalarak Yezidi tanrılar tapınağındaki ilk sırasını kaybetmişti. Kürt yandaşları için Yezid, kendi memleketleriyle, elle tutulur hiçbir bağ oluşturmayan efsanevi bir entiteden başka birşey değildi. Hatırası usulca siliniyordu. Öte yandan Laleş vadisindeki yamaçlarına beyaz lekeler bırakan türbelerin kubbelerinin her biri halkın zihninde topluluklarının ilk reislerinin hatırasını yaşatmaktaydı. Ölümün ötesinde yaşamış oldukları yerde varolmaya devam ediyorlardı. Yalnızca inananlar onlardan hidayeti umut edebilirdi. *'Adavvilerin* muhalifleri, böylesi ibadetlerin yeni dinin köşetaşını oluşturduğunu an-

79 'A. 'Azzavvi'nin (age. s. 73) zikrettiği Makrizi'nin bir bölümüyle karşılaştırılmalı: "Rızklarını veren tek kişi onun olduğuna inanacak kadar ona ('Adi) tapıyorlar; ondan başkasından gelen rızkı kabul etmiyorlar. 'Adi'nin Tann'nın yanında oturduğunu ve O'nunla birlikte ekmek ve soğan yediğini anlatıyorlar." (Soğan Kürtler tarafından çok beğenilen bir yiyecektir).

80 Bkz. İbn Teymiyye, *Risala*, s. 288.

mışlardır.[74] Bazıları 'Adi ve haleflerinin cesede bürünmüş birer melek olduklarına inanıyorlardı:[75] Sonunda baskın çıkacak olan bu bakış açısı olacaktı. Günümüzde Yezidi öğretisinde hakim olan tezatlara bakacak olursak bu üç görüşün aynı anda kabul görmüş olması da mümkündür. 20. yüzyılda yaşayan soydaşları gibi 13. yüzyılın *'Adavvi*leri de bu düzendeki tezatları sorun etmiyor olmalıydılar. Muhtemelen kültlerini dışa vurmalarını sağlayan ibadetleri, onlar için dogmatik meselelerden çok daha önemliydi.

Tarikat velilerinin türbelerini ziyaret etmek ve bunlara eşlik eden ayinler,[76] kısa zamanda Yezidilere Müslüman olarak yapmaları gereken görevlerini unutturmuştur. *Risale*'nin yazarı, İslamın mecbur koştuğu ibadetleri uzun uzadıya hatırlatmaktadır; onları namaz kılmaya ve oruç tutmaya davet etmektedir.[77] Maalesef öğüt vermekte geç kalmıştı; *ghuluvv 'adavvi*, bağımsız bir din halini almaya başlamıştı bile. Artık inananları namaz kılmak için Mekke'ye doğru değil de Laleş'e doğru dönüyorlardı.[78] İbn Teymiyye kınanacak başka adetlerden bahsetmektedir: "..Ya canlı bir insana ya da 'Ali veya başkaları gibi doğru bir insana ya da Hallac, Mısırlı el Hakim, Yunus el Kunnayy veya başkaları gibi veli olduğunu düşündükleri bir kişiye ibadet edenlerin hepsini; bu insanlara 'Şu veya bu

74 "Kim ki bir insanın Tanrı olduğuna inanıyorsa, bir ölüye dua ediyorsa veya ondan menfaat, yardım ve yol göstermesi için ona yöneliyorsa, bu kişi tövbeye davet edilmeli ve eğer bunu kabul etmiyorsa başını kesmeliyiz" (İbn Teymiyye, *Risala*, s. 309).

75 "Kötülük, Allah ve Peygamberi tarafından yasaklanandır. En büyük günah, çoktanrılıktır; yani Allah ile birlikte güneşe, aya veya yıldızlara, bir meleğe, bir peygambere, bir veliye veya bir cine tapmaktır" (İbn Teymiyye, *Risala*, s. 312).

76 Günümüzde olduğu gibi, tavaf, dualar, şarkılar ve danslar. İbn Teymiyye dini müziğe karşı çıkmaktadır (bkz. Risala, s. 312).

77 Bkz. *Risala*'nın başına ve s. 215.

78 "Adi'ye duydukları hayranlık aklın sınırlarını aşmıştı. Bu saplantılık onları 'Adi'yi, tavaf edilen bir kıble haline getirmeye kadar varmıştır." (A. Teymur'un zikrettiği İbn Xallikan, age. s. 14).

16. yüzyıla kadar Yezidilerin kökenlerinin hatırasını muhafaza ettikleri kesindir. Suriye topluluğunun başkanı Cemil Axa,[86] Dunbeli aşiretinin bir üyesi tarafından Hicri 921'de (1515-16) kaleme alınmış bir elyazmasına sahiptir. Kur'an ayetleriyle başlayan, Şeyh 'Adi'nin soyağacının ve bu velinin müritlerinin listesinin bulunduğu bu elyazması,[87] o dönemde tarikatın müritlerinin hâlâ İslam toplumuna ait olduklarının bilincinde olduklarını göstermektedir. Sonraki tarihlerde maruz kaldıkları zulümler, İslamdan tamamen kopmalarına neden olmuştu.

86 Bkz. Suriye Yezidileri bölümü.
87 Daha ileride bu belgenin metnini verdik (bkz. Ek I).

layarak iki kez -1254-55 ve 1414 tarihlerinde- Yezidileri İslama dönmeye çağıran Müslüman beyler, Şêx Hadi'nin türbesini yerle bir etmişlerdi.[81]

İbn Teymiyye'nin ve Ubeydullah'ın sundukları veriler, 13. yüzyılın sonunda Yezidi öğretisinin oluşturucu unsurlarının birçoğunu bir araya topladığını göstermektedir. Yine şunu fark etmekteyiz ki ne *Risale* ne de *Kitab er-Radd 'ala r rafida vel Yezidiyye*, daha sonra Yezidiliğin temel dogmalarından biri olacak olan Şeytan'a tapma ibadetinden bahsetmektedir. Muhtemelen bu olay çok daha ileri bir tarihte ortaya çıkmıştır.[82]

Yezid imametin ve 'Adi'nin veliliğine olan inancın ve Şeytan'ın iade-i itibarının yanı sıra Kürt Sünniliğine özgü olan ve henüz tam olarak incelenmemiş bulunan batıl inanç kalıntılarının Yezidi sisteminin oluşumunda oynadığı rolü gözardı etmemek gerekir.[83] Bu folklorik kalıntıların hâlâ varolması, Cebel Hakkari'de yaşayan insanların kendilerine Müslümanım deme imkanı veren ince İslam cilasının yok olmasında büyük katkıda bulunmuştur.

Yezidiliği bu ilk halinden şu anki haline getiren gelişmenin ayrıntılarını bilmemekteyiz. Gerçekten de bu dini inceleyen Batılı yazarların birçoğu, sadece ikinci el -ve göründüğü kadarıyla yanlış- bilgiler kullanmışlardı[84] ve sahip olduğumuz tek değerli kanıtta da tarih bulunmamaktadır.[85] Bununla beraber

81 Bkz. ileride Tarih bölümü.

82 Bkz. bir sonraki bölüme.

83 Bu konuda B. P. Nikitine'in çok ince incelemesine, *Une apologie kurde du Sunnisme.*

84 Örneğin bkz. 'A. 'Azzavi'nin zikrettiği *Dabıstan el-Mazahib*'in bir bölümüne, age. s. 22 vd. ve Menzel'in tercüme ettiği Evliya Çelebi'nin eserine (*Ein Beitrag zur Kenniniss der Yeziden*).

85 Molla Salih'in Risale'sidir; Rescher tarafından yayımlanmıştır, *Orientalische Miszellen*, cilt II, s. 30-37. Bu belgeye göre, Yezidi topluluğu, belli bir dönemde üç temayül arasında bölünmüştür: Bir grup 'Adi'nin ilahlığını kabul ederken ikinci bir grup Mutlak Gücün Tanrı ile bu veli arasında paylaşıldığını öne sürmüştü; üçüncü ekol ise, şeyhin sadece Allah'ın kadiri mutlak elçisi olduğunu savunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
ÇAĞDAŞ YEZİDİLİK

Çağdaş Yezidiliğin pek tutarlı olmayan öğretisini uyumlu bir biçimde sunmayı iddia etmiyoruz; biz sadece gelecek sayfalarda bu sistemin oluşturucu unsurlarını gözden geçireceğiz. Herşeyden önce Yezidi tanrılar tapınağını oluşturan entitelerin niteliğini ve aynı zamanda geleneklerin bunlara atfettikleri rolü inceleyeceğiz. Bu noktadan sonra tarikata giren müritlere mecbur koşulan dini ibadetleri ve son olarak da Yezidiliğin emrettiği ibadetlere eklenen halka ait inançları inceleyeceğiz.

TANRI VE MELEKLER

Yezidiler, sonsuz iyi olan tek bir tanrıya (*Xodê*) taparlar. Epikürcü ilahlarına benzeyen bu tanrı yeryüzündeki meselelere çok uzaktan ilgi duyar; bu yüzden iktidarını kendisine yardımcı olan meleklere devretmiştir.

hefa Reş'in[7] yazarının bizlere sunduğu eserde Amadin İzrail'e eşleştirilmekte ve Mikail de Şexo Bekir'e.[8]

Böylesi benzetmeler, günümüzde halkın habersiz olduğu ve alimlerce bilinen özgü bir öğretiden başka birşey değildir ve yakın bir zamanda da tamamen unutulacak duruma gelmiştir (İsmail Bey'in bu konudaki tereddütleri de buna işaret etmektedir). Bununla beraber bu benzetmeler, dogmanın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır: Bazı Yezidi meleklerin adıyla Şeyh 'Adi'nin ilk halefleri arasında çarpıcı benzerlikler farketmekteyiz;[9] belki de belli bir dönemde *'Adavviler*, dini liderlerinin melekî enkarnasyonlar olduğunu tebliğ etmişlerdir.[10]

Yine günümüzde Yezidiler, meleklerin uluslara yeni yasalar getirmek için belli dönemlerde yeryüzüne indiklerine inanırlar: "Her bin yılda bir, yedi melekten biri yeryüzünde hükmetmek ve dünyanın diğer tarikatlarına olduğu gibi Yezidi halkına da davranış kurallarını ve kutsal metinleri vahyetmek için gelir. Görevi bitince tekrar yerine geçmek için Cennet'e çıkar."[11] Bu şekilde insan şekline bürünen meleklerin birçoğu, yeryüzünde bir soy bırakmışlardır ve şu anki *şex* ailelerini oluşturan da onların soyudur."[12]

Yezidilerin taptıkları üstün varlıkların birçoğu belli belirsiz sıfatlar taşısa da bunların içinde iki tanesi -Tavusê Melek ve Sultan Êzi- üzerinde durulmaya değerdir.

7 Bkz. age. s. 101.

8 Şêxo Bekir hakkında bkz. ilerideki metinde verdiğimiz efsaneye (Ek 2).

9 Şê Hesen'de Hasan ibn 'Adi'yi; Şê Şerfedin'de Hasan ibn 'Adi'nin kardeşi Saraf ed-Din'i; Şê Şims'de ve Şê Ferxedin'de Hasan ibn 'Adi'nin iki oğlu Sams ed-Din ile Fakhr ed-Din'i görebiliriz.

10 Bkz. Nusayriler, Dürzüler, Ehli Haklar vs, bütün bunlar ilahi tezahürü kendi hesaplarına almışlardır.

11 Bkz. İsma'il Bey, age. s. 77.

12 Yine de bu meleklerden hiçbiri bir kadınla ilişkide bulunmamıştır. Mirasçılar ya kendiliklerinden, ya Şêx Hadi tarafından ya da Tanrı tarafından yaratılmışlardı: Bkz. Siouffi, Şeyh 'Adi ve Yezidi tarikatı hakkında nota ve Şexo Bekir hakkındaki metnimize (Ek 2).

Herkes meleklerin sayısının yedi olduğu konusunda mutabıktır; fakat bu meleklerin isimleri sözkonusu olduğunda hemfikir olan çoğunluk farklı görüşler sergilemektedir. Elde ettiğimiz sonuçlar, sorduğumuz kişilere göre değişmektedir.

'Eli Wûso[1] ilk önce bize şu bilgileri vermişti: Tavusê Melek (Tavus kuşu-meleği),[2] Sultan 'Êzi, İlahi Işığın ve Meryem'in oğlu İsa,[3] 'Ezrail, Cebrail, Şê Şems,[4] Şê Ferxedin.[5] Bir başka sohbet esnasında 'Isa, Sicadin ile ve Ferhexin de Şêx Hadi ile yer değiştirmişti. Hebbabatlardan (Sincar) 'Eli Kasimko, bize sadece beş meleğin adını verebildi: Tavusê Melek, Êzi, Şêx Hadi, Şê Şims ve bize dediğine göre ışıkta ikamet eden İsa. Tell 'Ask'dan (Suriye Cezires) bir şêx, Eyyubê Xelef, şu melekleri saymıştır: Tavusê Melek, Memê Şivan (rolü sürüleri korumaktır), Amadin, Sicadin, Şê 'Evdelkadir (Şêx Hadi'nin kardeşi) ve son olarak da Sultan Êzi. Şerqiyanlı (Suriye Cezires) bir ihtiyar, bilmediği için bizlere Tavusê Melek'in bir melek olmadığını söyledi.

Bazı gelenekler, Yezidi meleklerinin Müslüman meleklerle benzer olduğunu söyler. İsmail Bey'in[6] yayımladığı bir listede, Şê Şims Azrail'e, Şê Ferxedin Dardail'e, Amadin Mikail'e, Sicadin Zarzail'e, Sultan Êzi de Nurail'e tekabül etmektedir. *Mis-*

1 Semmoqa aşiretine (Xelifa kolu) ait Sincarlı bir Yezidi; bizim esas bilgi kaynağımız olmuştur. Yaklaşık altmış beş yaşlarında olan bu kişi, tamamen "orta sınıf Yezidi" tarzını yansıtmaktadır; saf, zihni yavaş ama dürüst, cesur ve misafirperver biriydi. Hareketli savaşçı kariyeri boyunca Cebel'in birçok köyünde sığınak aramak zorunda kaldığı için 'Eli, yöresini çok iyi tanımaktadır. Dağ aşiretlerinin büyük bir çoğunluğunun kollarını bize bildirmeyi başarmıştır. Buna karşılık çok sınırlı olan dini bilgisi diğer hemşehrilerinkinden daha iyi durumda değildi.

2 Çoğu zaman yazıldığı gibi Kral-tavus değil.

3 Belki de 'Eli, bizim Hıristiyan sempatimizi kazanmak için İsa'yı listesinde göstermiştir.

4 Şê: Bazı meleklerin isimlerinin önünde bulunan şêx kelimesinin Sincarlılar tarafından bozulması.

5 Ferxedin: Arapçadaki Fakhr ed-Din'in bozulmuş hali.

6 Bkz. age. s. 73.

"Bildiğiniz gibi bizim hiçbir surette telaffuz etmediğimiz bir kelime vardır" dedi bize bir gün Cemil Axa, "bunun nedeni de şudur: Bir seferinde Muhammed cennete çıktı. Orada Allah'ı, Tavusê Melek'le ve diğer meleklerle büyük bir toplantı halinde buldu. Konuşmaya katılmak istedi ama Tavusê Melek, basit bir ölümlü olan Muhammed'in fazlalık teşkil ettiğini ifade etti. Ona çekilmesini emretti. Muhammed ona kabaca cevap verdi. Tavusê Melek öfkelendi, onu tuttu ve yeryüzüne fırlattı. Düştüğü yerden kalkan Muhammed, öfkeden çıldırmış bir halde Meleğe bu ismi taktı ve o zamandan beri Müslümanlar ona böyle hitap ederler."

Tamamen dünyevi olan meseleleri semavi düzleme aktarması bakımından hikaye eğlenceli; fakat çok uzun zamandır çözümü unutulan bir esrarın halka özgü yanıtını sunmaktadır.

Şeytan ve İblis isimlerini kullanma yasağı bile tek başına Tavus-Melek'in Şeytan'la özdeşleştirilmesindeki doğruluğu kabul ettirmeye kafi gelir.

Şeytan'a tavus kuşu[16] şeklini vermek, Yezidi öğretisine has bir durum değildir. Mandiler, Dürziler[17] ve Tahtacılar[18] [Takhtadjis] da Şeytan'ı bu kuşun şekliyle temsil etmektedirler. Aynı şekilde İslam gelenekleri, *tavus* ile Kötü Melek ara-

16 Biraz ileride bkz., Sincaklar, Tawusê Melek'i bir tavus kuşu şeklinde temsil eden kutsal heykelcikler.

17 Bkz. Furlani, *Testi religiosi sui Yezidi*, s. 29. Dürzü efsanesine göre yılanın yardımıyla tavus kuşu Adem'i günaha düşürmüştür. Mandeenlenn Livre de Saint Jean adlı eserde Şeytana Tawus denilmektedir (bkz. age. s. 32). Bununla beraber bazı mistiklerin Muhammed'e tavus şeklini atfettiklenni burada zikretmemiz önem arz etmektedir (bkz. Menzel, age. s. 117). Bir sufi incelemesinde Cebrail için Tawus el Mala'ike sıfatı kullanılmıştır.

18 Tahtacıların, Yezidilerle bir ortak noktaya sahipler: "Şeytan" kelimesini hiç kullanmıyorlar ve Şeytanı kızdıracak her türlü ifadeyi kullanmaktan kaçınıyorlar. Bkz. G. Jacob, *Beitrage zur Kenninis des Dervisch-Ordens der Bektaschis*, s. 33.

TAVUSÊ MELEK

Tarikat üyelerinin taptıkları bütün güçler arasında en çok Tavusê Melek'in niteliği problem oluşturmaktadır. Doğu'da yaygın olan bir görüşe göre Tavus-Melek, Hıristiyan ve İslam dinlerindeki Şeytan'dır.[13] Gerçekten de bu melek, Yezidilerin kötü meleğidir; çünkü ona gösterdikleri inançtan dolayı küçümsendiler ve işkencelere maruz kaldılar.

Bazı Batılı bilginler, bu Şeytan inancında İran düalizminin kalıntılarını bulduklarını zannettiler. Yezidilerin, kötülük yapmasını engellemek için Kötülüğün Ruhuyla barışmaya çalıştıklarını sandılar. Maalesef bizim Kürt dağ adamlarımız bu kadar ince bir hesabı yapacak yetenekte değildirler. Onlara göre Tavusê Melek, meleklerin en güçlüsü[14] ve en iyisidir; bu yüzden de daha çok ona dua ederler. Demek ki Yezidilik, Şeytana tapmayı değil de onun varlığını yadsımayı temel almaktadır. Söylenmesi yasak olan Şeytan ve İblis gibi terimler,[15] Müslümanların peygamberlerinin nefret ettiği Tavusê Melek'e kara çalmak için Müslümanların kullandıkları küfürlü adlandırmalardır. Efsane, bu nefretin başlangıcını şöyle açıklamaktadır:

13 Bkz. Kürtçe ifadeye: "Bi Tawûsê here" ("şeytana git"), Jaba bunu sözlüğünde zikretmiştir.

14 Tawûsê Melek'in yardımları olmasaydı, dünya varolmaya devam edemezdi, 'Eli Wûso bize şunları söyledi: "Tawusê Melek Muhammed'e şöyle demişti: 'Eğer el atmasam hiçbir şey yolunda gitmezdi.' 'Senin söylediklerini kabul etmiyorum', dedi Muhammed, 'bırak ellerini bağlayayım ve bakalım doğru söylüyor musun.' Muhammed Tawusê Melek'in ellerini sırtından bağladı. Dünya yolunda gitmemeye başladı; kör bir insan misali hiçbir şey yapamıyordu. Muhammed Tawusê Melek'in ellerini çözdü; o zaman dünya yolunda gitmeye başladı. Bütün dünya Tawusê Melek'in elleri sayesinde vardır." ('Eli Wûso).

15 Yezidilerin Kürt dili grubuna ait olduklarını unutarak Şeytan ile belli benzerlikler arz eden (Satt, khitan, vs. gibi) Arapça kelimeler veya la'ana (lanetlemek) kelimesinde bulunduğu için 'ayn harfini söylemelerinin yasak olduğu söylenmiştir (bkz. Furlani, Gli inderdetti religiosi dei Yezidi, s. 155-6). Bütün bunlar yanlıştır

balık bir toplumun içindeymişim. Onu öldürmek istedim. (Allah onu lanetlesin!) Bana şöyle dedi: 'Neden beni öldürmek istiyorsun? Hangi kusurda bulundum? Eğer kaderim kötüyse, ne onu iyiye çevirebilirim ne de iyiliğe doğru yöneltebilirim; eğer iyi olsaydı onu kötüye dönüştüremediğim gibi kötülüğe doğru da yöneltemem. Ne yapabilirim?' Kendini yumuşak huylu gösteren bir sesle, biçimsiz yüzü ve çenesindeki tutam tutam kıllarıyla bir hünsaya benziyordu. Acınacak bir hali vardı ve yüzü çok çirkindi. Bana utangaç ve korku dolu bir gülümsemeyle gülümsedi."[22] Hallac, İbn Arabi veya Ahmed Gazali gibi başka mutasavvıflar, bu meselede tavır koymakta zorlanmamışlardı. Adem'in önünde secde etmeyi reddederek sadece Allah'a gösterilmesi gereken bir saygıyı ona göstermeyerek, Şeytan, İlaha olan aşırı sevgisinden dolayı kusur etmiştir. Şeytanı ebedi lanete mahkum etmek yerine bu mutasavvıflar, onu inananların hayranlığına sunuyorlardı; bazıları, onda ilahi görkemin en yüce tezahürünü görmekteydiler. Ebul Fath Ahmed el Gazali, Şeytan'ın "monoteistlerin hükümdarı" olduğunu söylüyordu. Diğer taraftan El Hallac şöyle yazıyordu:[23]

"Gökyüzünde ikamet edenler arasında Şeytan'ın eşi benzeri olabilecek bir monoteist yoktur: Cevher, ona en saf haliyle görünmüştür; ona karşı duyduğu utangaçlıktan dolayı ona karşı göz kırpmayı bile kendine yasakladı ve Sevgili'ye çileci yalnızlığı içinde tapmaya başladı.

Kurtuluşu olmayan yalnızlığa ulaştığında lanete maruz kaldı ve daha fazlasını arzularken dayanışmayı istediğinde soruya ulaştı.

O zaman Allah ona şöyle dedi:

- Adem'in önünde secde et.

22 Bkz. el 'Abd el Kadir el Cilani, Futüh el ghayb, s. 49-50.

23 L. Massignon'un tercüme ettiği metni alıntıladık, age. s. 868-72.

sında sıkı benzerlikler ortaya koymaktadır. İbn Abbas şöyle yazmıştır: "Lanetlenmiş İblis'in en çok sevdiği kuş, tavus kuşudur."[19] Son olarak Kur'an tefsirlerinde Şeytan'ın, dünyevi cennete girmeye çabalarken ilk önce tavus kuşunun yardımını istediğine dair bir efsaneye sık sık rastlamaktayız. Bu efsanede Şeytan, ona ölümü önleyen kelimeleri öğreteceğine dair söz vermiştir. Cevap vermeden önce kuş uzun süre tereddüt etmiştir, fakat karar vermeye cesaret edememiştir. Bu yüzden İblis, tekliflerini kabul eden yılana başvurmuştur. Reddetmesine rağmen Tavus kuşu da Adem, Havva ve yılanla birlikte cennetten kovulmuştur.[20]

Burada tuhaf görünen Tavusê Melek adında, Şeytanı tanımlamaya yarayan bir örtmece görmekteyiz. *Mishefa Reş* metinlerinin birinde, Tavus-Meleğin aynı zamanda 'Azazil olarak adlandırıldığını -ki bu isim, kovulmadan önce İblis'in adıydı- düşündüğümüzde bunun gerçek niteliği hakkında hiçbir kuşkumuz kalmaz.

Bu noktadan başlayarak, bize, Yezidileri, Şeytanın ilk fizyonomisini değiştirerek Kötülüğün Ruhuna tapmaya kadar götüren nedenleri incelemek kalıyor. Ahmed Teymur ve 'Abbas 'Azzavvi tarafından bir araya toplanan metinler, bunları anlamamıza yardımcı olacaktır.[21]

İblis'in lanetlenmesi meselesi, Hicri 5. ve 6. yüzyıllarda yaşayan mutasavvıfları yakından meşgul etmişti. Bazıları kader inancıyla Şeytan'a verilen cezayı nasıl bağdaştıracaklarını sorgulamaktaydılar. 'Abdülkadir el Cilani, bizzat kendisi bu meseleyi sorgulanmıştır; fakat buna bir cevap bulunamamıştır. Tuhaf bir metinde, rüyasında Lanetlenmişle, yaptığı bir konuşmayı anlatır: "Rüyamda Lanetlenmiş İblis'i gördüm; kala-

19 'A. 'Azzavvi tarafından zikredilmiştir, age. s. 65.
20 Bkz. 'A. 'Azzavvi, age. s. 63.
21 Bkz. A. Teymur, age. s. 45-8 ve 'A. 'Azzavvi, age. s. 55-60.

bu öğretiden haberdardılar.[25] Bu öğretiyi daha sonra aktardıkları iyi Kürt köylüleri, gerçek anlamını anlayamadıkları için bu öğretiyi değiştirmişlerdi. Şeytan'ın cezasının ebedi olmayacağını kabul ettikten sonra tövbesi sayesinde bu meleğin şimdiden affa nail olduğunu ve semavi hiyerarşideki yerine tekrar kavuştuğunu düşündüler. Bu noktadan da Tavusê Melek'in işlediği hatayı unutmak için kolay bir adım kafi olmuştur. Geleneğin son bir değişimi sayesinde de Allah'ın en önemli yardımcısı o olmuştur.

Efsanenin gelişimi mutlaka çok yavaş olmuş ve dogmanın sırrı özenle korunmuştu; sahip olduğumuz 2. yüzyıla ait Yezidiler hakkındaki ilk yazılı tanıklıklar, 17. yüzyılda kaleme alınmış bir kitapta bulunmaktadır;[26] ilk kez bu kitapta, Şeyh 'Adi'nin müritlerinin Şeytan'a göstermeleri gereken inanca rastlamaktayız. Toplanan Yezidi kozmogonik hikayeler, değişkenliklerinden dolayı daha yeni bir tarihte yok olan tereddütleri ortaya koymaktadır. Bu metinlerin uyuşmazlığı çerçevesinde öğretinin geçtiği çeşitli aşamaları farketmek kolaydır.

En eski deveranla (cycle) ilgili olarak karanlık bir mitten başka birşey kalmamıştır; bu mitte, yine belli belirsiz bir kurtuluş kavramıyla karşılaşmaktayız. İkinci bir döneme ait olduğunu düşündüğümüz versiyonlarda, Tavus-Melek, Allah'ın emri üzerine Adem'i günaha itmektedir: İlk insanın cennette geçireceği vakit dolmuştur, artık çalışmak ve çoğalmak için yeryüzünde yaşaması gerekiyordu. Mitin en modern şekli, Tavusê Melek'in günahından hatta Yeryüzü Cenneti hakkındaki

25 'Adawiyye ve Hallaciyye arasındaki mümkün temaslar hakkında bkz. s. 35, dipnot 71. Aynı zamanda bkz. L. Massignon'un Al Hallaj, Le phantasme crucifiédes docètes et Satan selon les Yezidis, adlı makalesine. Son olarak daha yukarıda varlıklarını belirlediğimiz sufi grubunun aracılığıyla Bağdat ile Irak'ın Kürt bölgeleri arasında fikir alış verişleri olduğunu unutmamak gerekir. (yukarıda, s. 22, dipnot 27).

26 Bkz. Michel Febvre, *Théâtre de la Turquie*, s. 363-73.

- (Senden) başkasına olmaz!

- Lanetim üzerine gelse bile mi?

- Bana zarar vermez...

Musa, Sina yokuşunda Şeytan ile karşılaştı ve ona şöyle dedi:

- Ey Şeytan! Seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?

- Beni alıkoyan tek bir Maşuk olduğuna inancımdır; eğer secde etmiş olsaydım, o zaman senin benzerin olurdum. Çünkü sana sadece bir kez 'Dağa doğru bak!' diye bağırıldı ve baktın; oysa bana bin kez 'Secde et!' diye bağırıldı ve ben secde etmedim; çünkü vaizim onu söylememe neden olan niyetimi yerine getirecekti

- (Allah'ın) bir emrine karşı çıkmadın mı?

- Bu (Onun tarafından) bir emir değil bir sınavdı!

- Günah işlemedin mi? Ama yüzünün şekli bozuldu.

- Ey Musa! Bana burada söylediğin şey sadece görünürün karmaşıklığına atıfta bulunmaktır. Oysa düşkırıklığına düşmüş olsa da bilinç değişmemiş kalır, hikmet aynıdır, başta olduğu gibi, hatta (onu alan) kişi değişmiş olsa bile.

- Onu, şimdi hatırlıyor musun?

- Ey Musa! Saf düşüncenin hafızaya ihtiyacı yoktur. Düşünce sayesinde O'nun anıldığı gibi anılıyorum.

Onun akıl defteri benim akıl defterimdir.

Nasıl, ikimiz de hatırlarken, ikimiz birlikte nasıl olmayız?

Daha boş bir anda, daha görkemli bir akıl defterinde, ona daha safça hizmet ediyorum; çünkü ne mutlu bana ona mutlaklıkta hizmet ederken artık ona kendisi için hizmet ediyorum."[24]

İblis hakkında mutasavvıfların tebliğ ettikleri öğreti işte bu şekildeydi. Kuşkusuz 'Adi ve Bağdat'ta eğitim görmüş olanlar

24 Ahmed el-Gazali, aynı hikayeyi hemen hemen aynı kelimeleri kullanarak aktarmıştır (bkz. A. Teymur, age. s. 46).

bulmaktayız. Her birini tekrar oluşturmaya çalışmadan bütün metnin genel hatlarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.[29]

Tanrı yedi günde yedi melek yarattı (bunların adları kitabın farklı metnine göre değişmektedir), kırk bin yıl boyunca, içinde inzivaya çekildiği kocaman bir beyaz inci yaptı.[30] Bu sürenin sonunda, inciyi kırdı; incinin her bir parçası, toprağı, gökleri, denizi vs oluşturdu. Sonra hayvanları, bitkileri ve Yeryüzü Cennetini yarattı; son olarak toprakla Adem'in bedenini yoğurdu ve içine bir ruh yerleştirdi. Adem, Yeryüzü Cennetine konuldu ve buğdayın dışında toprağın bütün ürünlerinden yemesine izin verildi.

Ne zaman ki Adem'in dönemi bitti, Tavusê Melek (veya Cebrail) Tanrı'ya gitti ve O'na şöyle dedi: "Adem nasıl büyüyecek ve çoğalacak, soyu nerede?" Tanrı ona şöyle cevap verdi: "Bu meseleyi sana bırakıyorum." *Mishefa Reş* bu hikayenin devamını şöyle aktarmaktadır: "Tavusê Melek, Adem'e gitti ve ona şöyle dedi: 'Buğday yedin mi?' 'Hayır, çünkü Tanrı bana bunu yasakladı.' 'Sen ye, daha iyi olacaksın.' Adem [ondan] yer yemez karnı şişti. Tavusê Melek, onu Cennetten çıkardı, onu terk etti ve göğe çıktı. Adem'in karnı ağrıdı çünkü anüsü yoktu. *Tayr el Qallac* adında bir kuş ona gönderildi; kuş onu gagaladı ve bir delik açtı. Adem, karnını hafifletti..."[31]

Bu hikaye Şeytanı İlahın yardımcısı olarak göstermektedir. Tavus-Melek Adem'i günaha soktuysa bunu, emir aldığı için yapmıştır. Başka efsaneler Tavusê Melek'e daha da önemli bir rol atfetmektedir; bu hikayenin varyantlarından birinde ilk in-

29 Menzel'in *Kitab el Cilve* adlı makalesinde bu çeşit geleneklenn daha iyi bir incelemesini bulmaktayız.

30 Başka hikayelerde bir gemi sözkonusudur. Beyaz inci konusunda bkz. L. Massignon, *Al Hallj*, s. 901 ve dipnot.

31 Bkz. İsmail Bey, age. s. 102. İran efsanesi, ilk insanın yaratılışıyla buğdayın varlığı arasında bazı ilişkiler kurmaktadır (bkz. Christensen, Le premier homme et le premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens, s. 14).

mitle ilgili hiçbir iz taşımamaktadır.

Burada bu hikaye kategorilerinin her biri için bir örnek vereceğiz.

I. *Briq el-Aşfar*'ın hikayesi[27]

"Bu dönemde babamız Brik doğdu. İyiliklerinden dolayı ona Brik el Aşfar adı verilmişti. Yedi yıl boyunca gözleri, burnu, elleri ve ayakları ona acı vermişti. Artık ağlamaya ve sızlanmaya başladı; gözyaşları bir kaba akıyordu ve kap yedi yıl içinde doldu. O zaman kabı cehennemin ateşine attı ve cehennemin ateşi söndü; böylece insanlığı huzursuz etmeyi bıraktı. Brik el Aşfar, gözyaşlarını öte dünyada bulunan kardeşi için akıtmıştı.[28] O zamandan beri cehennemin ateşi sönük kalmış; işte bu yüzden her Yezidin öte dünyada bir kardeşi olmalı..."

Pek açık olmayan bu metin, aynı hikayenin iki şeklini karıştırmakta; çünkü yazar, Brik el Afşar'ın kendi dertleri için sızlandığını gösterdikten sonra bu gözyaşlarına başka bir neden atfetmekte ve cehennemin işkencelerine maruz kalan öte dünya kardeşinin dertlerine yandığını söyler. Cehennemin yok oluşu mantıklı olarak Şeytanın saygınlığına yeniden kavuşmasını da içerdiği için efsanede geçen öte dünya kardeşinin, başka geleneklere göre Adem'in piri olan Tavusê Melek olduğunu düşünüyoruz.

II. Mishefa Reş'e göre yaratılışın öyküsü

Mishefa Reş'in karmaşık yapısı içinde yazarın -veya sahte yazarın- tek bir öykü haline getirmeye çalıştığı birkaç öykü

27 Bkz. İsma'il Bey, age. s. 78. M. Zorayk İsma'il Beyin elyazmasında "Brik el Aşghar" ibaresini okumuş. Bize "*Brik el Afşar*" ibaresi daha mantıklı gelmektedir.
28 Bkz. bir sonraki bölüm.

bilmiyordu; uzaklaştı ve asıl haliyle kendisine görünen Tanrı'yla karşılaştı]. Tanrı Tavusê Melek'e şöyle dedi: 'Dünyayı gezdin, söyle bana birşeyler gördün mü?' 'Hiçbir şey; bütün dünya denizle [kaplı]. Orada bir ağaç var ve bu ağacın üzerinde bir kuş bulunmakta; ağaca konmak için oraya gittim, [ama kuş bana izin vermedi.]' Tanrı ona şöyle dedi: 'Git o kuşa ve ona şöyle de: 'Sen yaratıcısın ve ben de mahlukum, o zaman ağaca konmana izin verir.'[35] Bu kez Tavusê Melek, ağaca gitti ve şöyle dedi: 'Sen yaratıcısın ve ben de mahlukum.' Bunun üzerine Tanrı ağaca konmasına izin verdi.

"Tanrı, yakındaki ve uzaktaki, yeri ve göğü yarattı. Toprağın altına boğayı ve balığı yerleştirdi;[36] (o zamana kadar sağlam olmayan) toprak, Tanrı'nın emri üzerine, dengesini buldu.

"Tavusê Melek Tanrı'ya şöyle dedi: 'Bu dünyada hiç kimse yok.' Tanrı ona şöyle cevap verdi: 'Git evreni dolaş.' Tavusê Melek gitti ve evreni dolaştı. Bir kadın gördü. [o zaman] Tanrı'ya geldi ve ona şöyle dedi: 'Bir kadın gördüm!' Tavusê Melek Tanrı'ya şöyle dedi: 'Erkeksiz bu kadın bir işe yaramaz!' O zaman Tanrı erkeği yarattı ve onun adı da Adem oldu. Tanrı Adem'in bedenini kilden yaptı; bu bedene bir ruh koydu.

"Adem uyuyordu. Havva (ilk kadın) ona doğru gitti. Onu uyandırmadı ve dönüp uzaklaştı. Adem uyandı. Kar yağıyordu; insan izlerini gördü. İzleri takip etti ve Havva'yı gördü. Onu [eş] olarak aldı.

35 Siouffi'nin metninde, Tanrı, ilk kez ağaca konmaya çalışırken Tawusê Melek'e şunu soruyor: "Ben kimim ve sen kimsin?" Tawusê Melek şöyle cevap veriyor: "Sen sensin ve ben benim." Tawusê Melek'in gösterdiği bu kibre kızan Tanrı onu kovuyor. Melek gezinmeye devam ediyor ve bir gül ağacının üzerinde duran Şê Şims ile karşılaşıyor. Ona başından geçenleri anlatıyor ve o da ona ilahi kuşa gidip ondan "Sen yaratıcısın ben de mahlukum" diyerek af dilemesini öğütlüyor. Siouffi, hikayenin bu kısmında, Şeytanın isyanını ve pişmanlığını taşıyan son bir hatırlama yattığını düşünmektedir.

36 Bkz. İran kozmogonisi.

sanın bedenini toprakla, suyla ve ateşle şekillendiren odur.[32] Bazı Müslüman düşünürleri tarafından ele alınan İran öğretilerinin yeniden canlanmasını burada görebiliriz. Bu düşünürlere göre madde ve kötülük Şeytan'ın eseridir, oysa evrende manevi olarak varolan herşey Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bununla beraber Yezidi geleneğinde (kulağına üfleyerek) Adem'e ruh veren Tavusê Melek'tir.[33]

III. Halk geleneği

Daha önce zikrettiğimiz metinler bilgin bir geleneği temsil ederken burada vereceğimiz hikaye, Yezidi dogmasının en canlı suretini ve Tavusê Melek inancının halkın zihninde -en azından Sincar'da- kristalleştiği şeklini ifade etmektedir.[34]

"Başlangıçta, dünya denizle [örtülüydü]. Hiç kimse yoktu ve insan varolmuş değildi. Tanrı'nın emri üzerine bir ağaç yükseldi. Kökleri yeri sardı ve dalları havaya yükseldi. Deniz döneminde Tanrı [kuş şekline girmiş] bu ağacın üzerinde duruyordu. Tavusê Melek [de] kuştu. Dünyayı gezmiş ve yorgun düşmüştü, [çünkü] üzerine konabileceği hiçbir şey yoktu. O ağaca yaklaştı. Tanrı ona gagasıyla vurdu ve ağaca konmasına izin vermedi. [Tavusê Melek bu kuşun yaratıcısı olduğunu

32 Örneğin qewallerin Cemil Axaya söyledikleri bir hikayeye göre. Saabi geleneğine göre Adem'in bedeni, Cebrail tarafından yaratılmıştır, bkz. (Abd er-Razzak el Hasani, Eş-Şabi'a, s. 32.

33 Cemil Axanın hikayesine bakılacak olursak çok zor olmuş bir eylemdir: "Ruh Tanrı'ya dedi ki: 'Eğer bana istediğim işareti verirsen Adem'in bedenine girerim; onun benden önce gelmesini istiyorum.' Bize bunu anlatan kişinin açıklamalarına göre, sözkonusu olan işaret, Yezidileri birbirlerine bağlayan beş farzdır (bkz. yukarı, s. 27, dipnot 42).

34 Burada tercüme ettiğimiz metin 'Eli Wûso tarafından bize dikte edilmiştir. Kürtçe olan orijinali burada veremiyoruz, çünkü, hızlı bir şekilde not edildiği için birçok transkripsiyon hataları içermektedir. Notre sur la secte des Yezidi adlı makalesinde Siouffi, sadece bazı ayrıntıların farklı olduğu bir metin yayımlamıştır.

rolünü ortadan kaldırarak modern Yezidilik, Yeryüzü Cennetti ve ilk günah mitini artık kabul edemezdi. Müritlerin, yeryüzünde yüz yüze kalacakları sınavları artık atalarının işledikleri ilk günahın cezası olarak değil de olayların normal süreci olarak kabul etmeleri gerekiyor. Hayata dair böylesi kötümser bir davranış, Yezidilerin trajik tarihleriyle tamamen uyuşmaktadır.

Sultan Êzi ve dünyanın sonu

Yezidi efsanesinde Tavusê Melek'ten sonra en önemli yere sahip olan melek Sultan Êzi'dir; bu melekte Yezid halifesini kolayca fark etmekteyiz. Bu kişi bir dizi hikayenin kahramanıdır.

İsmail Bey onun yeryüzüne gelişini şöyle anlatmaktadır:[38]

"...Uzun zaman sonra Tanrı, [yeryüzüne] meleğimiz Yezid'i göndermiştir. Bu dönemde, Beni Umeyye ve Beni Hasem aşiretleri vardı. İsmaililerin peygamberi Muhammed geldiğinde, Beni Hasemler, Beni Umeyyelerin aleyhinde güçlenmişlerdi ve Muaviye, o dönemde Muhammed'in devlet hazinesinin veznedarıydı. Muhammed kendini pek iyi hissetmiyordu, başı ağrıyordu. Berber olan Muaviye'ye başını tıraş etmesini söyledi. Muaviye işe koyuldu ama zorlandı; sonunda sahibinin başını yaraladı ve kan aktı. Kanın yere düşmesinden korktuğu için kanı yaladı. Muhammed başını kaldırdı ve şöyle dedi: 'Ne yapıyorsun Muaviye?' 'Kanının yere düşmesinden korktuğum için onu yaladım, çünkü o kutsaldır.' 'Böyle yaparak sonuçları ebedi olan bir hata yaptın; senden bir soy gelecek ki o benimkiyle savaşacak ve benimkini yenecek.' 'Eğer böyle olacaksa ben de bu dünyayı terkedeceğim ve hiçbir sebeple evlenme-

38 Bkz. İsma'il Bey, age. s. 77. Hebbabatlara (Sincar) ait 'Eli Kasimko, bize buna benzer bir hikaye anlatmıştır.

"Tanrı, Havva'nın karnına kırk erkek ve kırk kız çocuğu yerleştirdi. Tavusê Melek şöyle dedi: 'Onları nasıl evlendireceğiz?' Tanrı şöyle dedi: 'Solda bulunanlar sağa geçsinler ve sağda bulunanlar sola geçsinler!' Tavusê Melek şöyle dedi: 'Ey Dürzü!'[37] Bunlar dünyayı verimli kıldılar ve toprağı işlediler."

Diğerlerine göre daha da naif olan bu efsane, Yezidilerin Tavusê Melek'lerini Müslümanların Şeytanından ayıran mesafeyi görmemizi sağlamaktadır. Tavus-Melek, burada İlahın kusursuz danışmanı olarak sunulmaktadır. Rabbine karşı işlediği düşüncesizlik, basit ve geçici bir cezaya neden oluyor. İnsana zarar vermekten uzak, ona destek olmaya çalışmaktadır; çünkü yaratılışına katılmaktadır. Şeytanın günaha düşürme

37 Cemil Axanın hikayesinde ve Siouffi'nin yayımladığı metinde, Adem'in bir oğlu bir çare sunuyor. Ne Cemil Axa ne 'Eli Wûso bize "Ey! Drüz" ifadesinin ne anlama geldiğini açıklayabilmişlerdir. Siouffi, bunun bir iltifat olduğunu ve Dürzülerin Yezidiler tarafından kumaz insanlar olarak bilindiklerini düşünüyor. Çok iyi bilinen bir efsaneye göre, ne kadar Adem'den gelseler de Yezidiler, diğer insanlardan farklı bir kökene sahiptirler; Adem çocuklarının sadece onun sayesinde doğduklarını iddia ederken Havva da aynı iddiada bulunduğu için ikisinden kim haklı olduğunu görmek için her ikisi de bir denemeye başvururlar: "Adam spermini bir küpün içine koydu; Havva da aynı şeyi yaptı. Her iki küpü toprağın içine gömdüler. Dokuz ay geçtikten sonra iki küpü topraktan çıkartılar ve küpleri açtılar. Havva'nın küpünden sadece böcekler ve çıyanlar çıktı. Adem kendininkini açtı; Aman Tanrı'm! Adem'in küpünde ne kadar güzel bir çocuk bulunuyordu! Yezidilerin bu küpten çıkan çocuğun soyundan geldikleri söylenir. Havada yüzen birşey varmış. Bazıları Yezidilerin soyunun bu havada yüzen şeyden geldiğini söylüyorlar." Bu efsaneyi bizlere aktaran 'Eli Wûso "havada yüzen şeyin" ne olduğunu açıklayamadı.

Bu hikayeyi Zerdüşti geleneğe benzetebiliriz; bu efsanede ilk insan çifti, toprağın içinde gizli bulunan Gayomard'ın tohumundan bitmiş bir bitkiden doğmuştur (bkz. Christensen, *Le premier homme et le premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens*, s. 21). Aynı zamanda Tanrı Agdistis'in mitine de benzemektedir: Bu Tanrı, Zeus'un uyurken yere düşürdüğü bir sperm damlasından doğmuştur (bkz. age. s. 40).

Sincar'da bilinen başka bir efsane, Yezidilerin halife Yezid'den geldiğini söyler (bkz. ileride, Sultan Êzi'ye ayırdığımız paragrafa; bu hikayeyi bize İsma'il Bey sunmuştur).

dı şöyle cevap verdi: 'Ben Yezidi olmam, Muhammed'in dinini bırakmam!' Sultan Êzi, Kadı'ya şöyle dedi: 'Kadehi al ve parmağına bir damla damlat!' Ona şöyle dedi: 'Şimdi yala!' Kadı damlayı yaladığında semanın kapıları açıldı. Şêx Hadi'yi tahtta oturur vaziyette gördü. Bu dünya ve diğer alem Kadı'ya göründü. O da şöyle dedi: "Şabaş,[40] ey Sultan Êzi!' Ayağa kalktı ve raks etti.[41] İstanbul halkı şöyle dedi: 'Kadı'yı, Sultan Êzi'yi Müslüman yapması için gönderdik. Oysa o ayağa kalkıp onun için raks ediyor!' İstanbul halkı, Kadı'yı taşlamaya başladı. Taşlar geldiğinde Sultan Êzi şöyle dedi: 'Soğana dönüşün!'[42] Attıkları taşlar soğana dönüştü.

"Konstantin'in kızı[43] babasına gitti ve ona şöyle dedi: 'Bir üstad sana doğru geldi, [ona] tahtını vermelisin." Konstantin şöyle cevap verdi: 'Ona bu tahtı vermem!' 'Ben bir sınav biliyorum ki eğer o başarmazsa [ona] tahtını vermek zorunda kalacaksın!' Genç kız üç balık aldı ve onları katı yağda pişirdi. Bunları sonra katı yağ ile doldurduğu bir kovanın içine koydu. Üstünü kapadı ve Sultan Êzi'ye gönderdiği hizmetçisine verdi. Bu adam gitti ve deniz kenarında durdu. Sultan Êzi'ye

40 Teşekkür ifadesi (bkz. Farsça *sepas*).

41 Siouffi, buna benzer bir olayı aktarmaktadır: Yezid'in babası Muaviye, Yezidi olmak için İslam'dan çıkan oğluna şarap içmeyi yasaklamak ister. Yezid, ona bir tımağının üzerinde duracak kadar miktarda şarap içmesini ister. "Çok yeni olan bu içeceği içtikten kısa bir süre sonra Muaviye, kalbinde şimdiye kadar hiç hissetmediği bir neşe ve bir hafiflik hissetmiştir. Raks etmeye başlamış. Bu neşe coşkusunda kadıyı kendisi gibi yapmasına ikna etmiş. O da şarap içmiş ve halifeyle birlikte raks etmeye başlamış. Bu hoş denemeyi yaptıktan sonra Muaviye oğlunun davranışını kabul etmiş ve onu bu konuda bir daha rahatsız etmeyeceğine dair söz vermiş." (Siouffi, age. s. 261).

42 Yani hoş bir şeylere dönüşeseniz.

43 Yezid'in sefenne ilişkin İslam kaynaklı efsanede de iki kadın müdahale etmektedir. *Kitab el Aghani*'ye göre, Konstantinopolis'in surları altında iki çadır dikilmişti. Yunanlılar hücum ettiklerinde bu çadırlardan birinden (Bizans kralının kızının oturduğu çadırda), Müslümanlar saldırıya geçtiğinde diğerinde şarkılar yükseldiği işitiliyormuş. Bkz. Canard, age.

yeceğim!' Bir süre sonra Tanrı, Muaviye'ye karşı bir akrebe güç verdi. Akrep zavallının yüzüne ve bedenine zehrini yaydı. O zaman Muhammed ve ailesi, Muaviye'yi tedavi etmek için başına hekimleri topladılar. Hekimler eğer evlenmezse öleceğini söylediler. Ömer el Hattab'ın kız kardeşi olan ve adı Mahusa olan 80 yaşında bir kızı getirdiler. Onunla evlendi ve Mahusa, ikinci günün sabahında 25 yaşındaki genç bir kadın suretine büründü. Bu kadın, hamile kaldı ve bizim [meleğimiz] Yezid'i dünyaya getirdi. Bunun nedeni de Tanrı'nın Tavusê Melek'e [meleğimiz] Yezid'i göndermeye söz vermiş olmasıydı."

Muhammed'in söylediklerine uygun olarak Sultan Êzi, Müslümanlarla savaştı ve onları yendi. Çok yaygın olan bir gelenek, o dönemde Konstantin'in hükmettiği İstanbul'u nasıl fethettiğini anlatmaktadır.[39]

"Sultan Êzi'nin İstanbul'un önünde askerlerini savaş haline dizdiği gün, denizin üzerine 18 bin çadır kurdu. Balıklar başlarını sudan çıkardılar; boyunlarına çadırların iplerini bağladılar. İstanbul'un insanları toplandılar. Sultan Êzi'ye Şeriat Kadısını (Şeyhülislamı) gönderdiler. Ona şöyle dediler: 'Git onu Müslüman yap!' Kadı gitti ve deniz kenarında durdu. 'Sana gelmek istiyorum!' diye bağırdı. Sultan Êzi şöyle cevap verdi: 'Sultan Êzi'nin müsaadesiyle, de!' O da şöyle dedi: 'Sultan Êzi'nin müsaadesiyle!' [Hemen o an] su katılaştı. Sultan Êzi'nin yanına gitti. Kadı Sultan Êzi'ye şöyle dedi: 'Hadi Müslüman ol!' Sultan Êzi Kadı'ya şöyle dedi: 'Hadi Yezidi ol!' Ka-

39 Bkz. Ek II. efsanenin Kürtçe metnine. 668-9 yılına doğru Konstantinopolis'e karşı Yezid tarafından Müslüman bir sefer düzenlenmişti. (Canard, *Les expeditions des Arabes contre Constantinople*). *Risala* adlı eserinde İbn Teymiyye, bu olaya ilişkin bir hadis aktarmaktadır: "El Buhari, *Cami' es-sahih*'inde, İbn Ömer tarafından aktarılmaktadır: Peygamber şöyle demiştir: "Konstantinopolis'e ilk saldıran ordunun günahları af olacaktır." Bu şehre saldıran ilk ordunun başında Yezid bulunmaktaydı. Onun yanında Ebu Eyyub el Ansari bulunuyordu." (İbn Teymiyye, *Risala*, s. 303).

mek istemiyorsan, İki Alem'in Rabb'i adına, seni taşa dönüştürüm.' O zaman Konstantin tahtını Sultan Êzi'ye bıraktı. O da 72 yıl boyunca bu tahta hükmetti. 72 yıl sonunda, Tanrı'nın emri üzerine, tahtını Osman Cıq'e[49] verdi. Sultan Êzi, Osman Cıq'e şöyle dedi: 'Ey Osman Cıq, eğer bin, iki bin olmadan önce ulusuma karşı bir ferman çıkarırsan seni yok ederim."[50]

Bize biraz önce bunları anlatan kişiden (Şêx Cinnet) elde ettiğimiz eskatolojik (öte-dünya) bir hikaye, bir öncekiyle ilişkilidir ve devamı niteliğindedir:

"Osman dindar bir insandı; soyu İbrahim Peygamberden geliyordu. Yedi kez cennete gitmişti. Sultan Êzi'yi görmeye gitmiş ve ona şöyle demişti: 'Ey Sultan Êzi, nereye gidiyorsun?' 'İstanbul'a. Konstantin'in tahtını almaya.' Sultan Êzi şöyle dedi: 'Ya sen, Osman, neden geldin?' 'Sana geldim [çünkü] tahtı aldıktan sonra onu bana vermeni istiyorum.' Sultan Êzi Osman'a şöyle dedi: 'Söz. Tahtı aldıktan sonra onu sana vereceğim, çünkü Tanrı böyle olmasını istedi.' Sultan Êzi 72 yıl tahtta durduktan sonra Osman gidip onu gördü ve şöyle dedi: 'Ey Sultan Êzi, sana geldiğimde, tahtı aldıktan sonra bana vereceğine söz vermiştin. Sözün nerede kaldı?' Sultan Êzi şöyle dedi: 'Söz özgür insana aittir. Ben de özgür bir insanım.'[51] Sultan Êzi (tahttan) indi ve şöyle dedi: 'Gel, Osman, tahta yerleş.' Osman oturunca Sultan Êzi şöyle dedi: 'Bu taht benim, bu tahtı sana ancak bana yıllık bir vergi verirsen veririm. Eğer halkıma karşı bir ferman çıkarırsan sana dünyanın sonunu getiririm.' 'Osman'a ne gönderirsin?' 'Ona karşı Lololar[52] ve yaratılışın bütün yabancılarını gönderirim. Zamanın dolana dek se-

49 Osmanlı İmparatorluğunun kişileştirilmesi.

50 Yani 2000 yılı gelmeden önce... Bu kehanet gerçekleşmiştir.

51 Yani "Sadece hür insan söz verebilir." Arapçadaki bir özdeyişin Kürtçeye aktarılmış hali.

52 Bize bilgi veren kişi, Lolo kelimesini şöyle açıkladı: "Yahudi, barbar." B. Nikitine bize şunları yazmıştır: "Bu isme benzer bir halk tanıyoruz, Asur döneminde,

şöyle bağırdı: 'Sana geldim, ama arada deniz ve su var, ilerleyemiyorum!' Sultan Êzi ona şöyle dedi: 'Sultan Êzi'nin müsaadesiyle, de!' O da 'Sultan Êzi'nin müsaadesiyle!' dedi. Su, [o an] katılaştı. Sultan Êzi'ye gitti ve önüne kovayı koydu. Sultan Êzi şöyle sordu: 'Bu da ne?' Adam şöyle cevap verdi: 'Sana bunu Konstantin'in kızı gönderdi.' 'Kovayı açma ve [seni yollayan kişiye] iade et.' Adam kovayı kaldırdı ve gitti. Konstantin'in kızının yanına vardı. Konstantin kovayı açtı ve içinde yüzmekte olan üç yeşil balık bulunduğunu gördü.[44]

"O zaman[45] Hejiya Sofiya[46] şöyle dedi: 'İki Alemin Rabb'inin[47] emri üzerine tahtını ona vermelisin. Senin hükümdarlığın bitmiştir.' 'Tahtımdan inmem ve kimseye bırakmam.' 'Ey efendim, bu, İki Alemin Rabb'inin emridir.' Kitabı açtı[48] ve şöyle dedi: 'Bak, senin çağın kapandı. Eğer tahtını bırakmazsan seni cezalandıracağım.' Konstantin tahtını bırakmadı. Sultan Êzi onu lanetledi ve âmâ olmaya mahkum etti; sonra üzerine dua etti, iyileştirdi ve ona ışığı geri verdi. Ona şöyle dedi: 'Eğer tahtı vermek istiyorsan ver, eğer tahtını ver-

44 Kendisine bu metni gösterdiğimiz B. Nikitine, bize şunları yazmıştır: "Anlatılan bu olay, Konstantinopolis'in Türkler tarafından kuşatıldığındaki bir efsaneyi anımsatıyor. Bu efsaneye göre kuşatma anında bir rahip balık kızartıyormuş ki ona kentin düştüğü söylenmiş. 'Buna sadece kızarttığım balıklar tekrar canlanırsa inanırım' demiş. Birden balıklar zıplayıp suda yüzmeye başlamışlar. Bu manastırın adı Balıklı Manastır olarak kalmış; hâlâ günümüzde, bir yanı diğer yanından daha koyu (daha kızarmış) olan ve bahçenin havuzunda yüzen balıklar gösterilir."

45 Yezidiler, Müslümanları şoke etme korkusundan dolayı kolay kolay Sultan Êzi'nin efsanesini anlatmazlar. Efsanenin başını anlatan, Xezewiyelerden (Cebel Sim'an) olan, Şêx Nasir, balıkların olayını anlattıktan sonra birden durdu. Hikayenin devamını sadece birkaç gün sonra başka bir şêx, Karabaşlardan Şêx Cinnet, sayesinde elde ettik.

46 Yezidilerin Konstantin'in kızı olarak gördükleri Ayasofya.

47 Tanrı. Metinde Arapça olarak geçmektedir.

48 Gelecek veya geçmiş olayların anlatıldığı kitap hakkında bkz. Sincar'ın Gavvir efsanesi (ilende. III, Mujus dağının).

Sincar ve Cebel Sim'an Yezidilerinin Şêx Hadi hakkındaki efsaneyi bilmemeleri çok ilginçtir. Adının dışında onun hakkında hiçbir bilgiye sahip değiller. Bu velinin kültü, başlangıçta olduğu gibi tamamen yöresel bir kült olarak kalmıştır. Bir tek kendisine ait olan türbenin yakınlarında yaşayan Şeyxan *'Adavvilerinin* soyları, tarikatın kurucusunu anıyorlar. Çok fazla uzakta bulunan diğerleri ise onunla hiç ilgilenmiyorlar.[55] Bunlar dindarlıklarını cinlere ve yöresel koruyucularına ziyaretlerde[56] bulunarak göstermektedirler.

İnsanın nihai sonu

Şeytan'dan vazgeçen Yezidiler, cehennemden de vazgeçmek durumunda kalmışlardır. Fakat burada işlenen davranışların cezalandırılabileceğini veya mükafatlandırılacağını kabul etmektedirler. Her kişi, Din Gününü beklerken geçmek zorunda kaldıkları birbirini izleyen reenkarnasyonlar esnasında davranışlarının bedelini ödeyecektir:

"Kötüler köpek, domuz, eşek, kısrak veya başka hayvanların suretinde reenkarne olurlar; belli bir süre acı çekerler, sonra da tekrar insan bedenine kavuşurlar... Eğer ölen kişi emir, vali, bey veya buna benzer bir makam işgal ediyorsa aynı zamanda da hayattayken doğruluk, adalet ve hakkaniyetle davrandıysa tenasüh (metempsicose) sayesinde bir üst makama yükselir. Eğer fakir biriyse ve hayatında iyi davrandıysa o zaman da bir derece yükselir. Ama bunun tersine, eğer kötü davrandıysa, insanlara zararı dokunduysa, soysuzluk ettiyse, kan döktüyse, hırsızlık veya bunlara benzer çirkinlikler ve korkunçluklar yaptıysa, köpek ya da domuz gibi aşağılık ve alçak bir hayvanın [bedenine] girer... Bu şekilde yedi reenkar-

55 Bkz. Şêx Hadi hakkında iki hikaye, İsma'il Bey, age. s. 95.
56 Hac bölgesi. Bkz. ilerde halk inançları.

ni perişan ederim. Hükümdarlığın bittiğinde ve tahtından indiğinde İsa'ya hakimiyeti veririm. Taht Mısır'a gidecek ve İsa kırk yıl boyunca o tahta oturacaktır. O Sultan olacak ve Şerfedin de mehdi. Kırk yıl geçince İsa da tahttan inecek; İsa ve Şerfedin Kaf dağına çıkacak ve orada ölecekler. Tanrı o zaman Cebrail'e seslenecek: 'Kaf dağının kapısını aç ve oradan Hacuc'u çıkar!' Hacuc yedi yıl boyunca hükmedecektir ve Macuc gelip onu öldürecektir. Sonra Macuc kırk yıl boyunca hükmedecektir. Daha sonra Masure Hellac (Mansur el Hallac) gelecektir. Dünyayı arındıracak ve düzleştirecektir, bundan sonra da şiddetli bir rüzgar, Suriye toprağında esecek ve bir yumurta gibi düz oluncaya kadar dünyanın [yüzeyini] eşitleyecektir. Üç günlük yolun mesafesi kadar önümüzü göreceğiz..."[53]

Diğer melekler

Diğer Yezidi melekleri, bildiğimiz kadarıyla, özel hikayelere sahip değiller ve rolleri çok siliktir. Yezidiler, sadece Şerfedin'in mehdi olduğunu ve Şê Şims'in görevinin de inananların dualarını Tanrı'nın tahtına götürmek olduğunu biliyorlar.[54]

Zagros'ta, Kasrı Şirin yakınlarında bulunuyorlar. Böylece Kürt çevresinin geleneklerinde, son derece önemli tarihi anımsamalar muhafaza ettiğine dair kanıtımız var. Ben bu paleoetnolojik etimolojiye büyük önem veriyorum; tabi Tzigan Lüli adı bu tartışmaya dahil edilebilir."

53 Bu metnin ilk bölümünü bize okuduktan sonra Şêx Cinnet, devamını söylememekte inat etti. Bu hikayeyi bitirecek kimseyi bulamadık.

54 "Şê Şims, günde üç kez Tanrı ile görüşür; ona dualar eder: 'Dünyayı refaha kavuştur, dünyanın iyi olmasını sağla; senin adına bağlı olan hidayeti ver.' İlk ziyaretini sabah, ikincisini öğlen ve üçüncüsünü akşam yapar." ('Eli Wûso). Şê Şims'i, Güneş Tanrısı olarak görmek istemişlerdir. Yezidiler, güneşin doğuşunda ve batışında yaptıkları duaları ona yöneltiyorlar. Bkz. Şê Şims'e adanan ve Şêx Hadi bayramında kurban edilen beyaz tosunlar (Layard, age. s. 290).
Buna karşılık başka Yezidi melekler ile bazı Babil tanrıları arasında (Ferxedin ile Kamuş, Nasredin ile Nasur) kurmaya çalışılan benzerlikler pek sağlam değildir. İsma'il Beyin -ki muhtemelen tarikat hakkında Arapça yazılmış makaleler okumuştur- bunları kabul etmesi ilginçtir (bkz. age. s. 77 ve 79).

İNANÇLAR

Dualar[59]

Yezidiler, güneşin doğuşunda, batımında, ayın doğuşunda ve batımında dua ederler. Bütün bu dualar aynı ritlerden oluşmaktadır. Ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra, ayakta, sözkonusu yıldıza karşı (ay ya da güneş), ellerini göğüslerine bağlayarak[60] dururlar ve aşağıda verdiğim tarzdan sözler söylerler:

"Ey Şê Şims, bizi kötülüğe ve düşmanlığa karşı koru!
Tanrı, milletime karşı merhametli ol!
Tanrı, milletime çoğalt!
Tanrı, çocuklarımızı koru!
Tanrı, sürülerimizi koru!
Tanrı, şehadetimiz Tavusê Melek'in adıdır!"[61]

Bu dualar okunduktan sonra kişi gömleğinin yakasını[62] dudaklarına götürür, sonra secde eder ve yeri öper.

Çarşamba günü onlar için istirahat günü olmasına[63] rağmen Yezidiler, Müslümanların Cuma namazı gibi veya Hıristiyanların Pazar ayinlerine benzer dini bir ayini kutlamamaktadırlar.

59 Dua'ya du'a deniliyor: Dua etmek, *du'a kirin*. Yezidilere Arapça soru sorduğumuzda, dua etmediklerini söylüyorlar, Arapçadaki *sala* kelimesi onlarda Müslümanların kıldıkları namazı hatırlatmaktadır.

60 Mütevazılığı gösteren davranış. Bektaşiler ayakta, sağ ayağın ucunu sol ayağın üzerine koyarak dua ederler (bkz. Jacob, age. s. 92). Mevleviler, raks etmeden önce birbirlerini selamlarken aynı pozisyonu alıyorlar.

61 Bu metin bize 'Elî Wûso tarafından dikte edilmiştir; sadece güneşe yönelik dualar için geçerlidir. Herkes duasında dilediğini istemekte serbesttir. Bir araya topladığımız veya yayımlanan (bkz. Anastase Marie, *El Yazidiyya*, s. 312 ve H. Makas, Drei Jezidengebete) bütün Yezidi dualar birbirinden farklıdır.

62 Yezidi yakası hakkında bkz. Yasaklar bölümümüze.

63 Bazı bölgelerde -örneğin Suriye'de- Müslümanlarla bir arada yaşamaktan dolayı Cuma tercih ediliyor.

nasyondan geçer, sonra zor şartlarda geçinen ve kimsenin merhamet etmediği bir insan suretinde tekrar yeryüzüne gelir. Eğer bir insan orta haldeyse, yani iyilikleri kötülüklerine eşdeğerse, ölümünden sonra koyun, keçi veya ceylan bedenine girer; bu değişim yalnızca tecessüt ettiği hayvanın yaşam süresi için geçerlidir. Ona tayin edilen süre biter bitmez bir türden diğerine geçerek sonunda insan şeklini tekrar kazanır. Bazıları yedi kereye kadar tür ve deri değiştirir; koyun veya ceylan olmadan önce her seferinde bir üst türe ulaşırlar. Sonunda gayret sarfederek bir kralın veya bir prensin saf kan atı olurlar ve sonra ikinci kez insan suretine ulaşırlar."[57]

İşte inananları iyiliğe sevkedecek ve kötülükten uzaklaştıracak cezalar bunlardır. Mantığın gerekliliklerine pek aldırış etmeyen halkın inancı, tenasühle birlikte cenneti ve cehennemi kabul etmektedir. Muhtemelen bu tezat, İslami veya Hıristiyan etkileşimden kaynaklanmaktadır.

Biraz önce zikrettiğimiz alıntı gibi bir metinde aşağılayıcı reenkarnasyonu gerektirecek günahların daha ayrıntılı dökümünün verilmesini bekleyebilirdik. Bu metnin genelliği, Yezidi etiğin görünümünü yansıtmaktan başka birşey yapmamaktadır. Çok genel bazı ilkelerin dışında son derece ilkel olan bu ahlak sadece dini kurallar ihtiva etmektedir.

Dini ibadetler

Yezidi müritleri, az sayıda ve pek sert olmayan farzlara tabidirler. Muhtemelen en önemlileri, tarikatın altın çağında her müridi bir üstüne bağlayan kurallardı. Hâlâ çok hayati olmalarına rağmen günümüzde bu kurallar varlık nedenlerini yitirmişlerdir.[58] Yasanın diğer emirleri, inanca ve yasaklara ilişkindir.

57 İsma'il Bey, age. s. 87-8.

58 Bir sonraki bölümün başında bunları inceleyeceğiz.

Xıdır Elyas (*İda Xidir Elyas*), 18 Şubatta kutlanır; kutlamadan önce üç gün oruç tutulur.

Yeni Yıl bayramı (*İda Sersalê*), Nisanın ilk çarşambasında kutlanır. Bu bayramda kurban kesilir (koyun, keçi, tavuk); her inanan tarlalarda topladığı çiçeklerle evini süsler; gece sevinç ateşleri yakılır.[69]

Değişken bayramlar

Ölülerin bayramı (*İda Dahiye*), üç yıl boyunca nisanda, üç yıl boyunca yazın ilk ayında, üç yıl boyunca sonbaharda ve üç yıl boyunca Aralık ayında kutlanır. Beş altı gün sürer; bu bayram süresince ölülere armağanlar götürülür. Kutlama yılından önceki yıl içinde ailesinden birini kaybeden inanan, fakirlere yemek verir.[70]

Ramazan bayramı (*İda Remezan*) Müslümanların kutladıkları Ramazan bayramından iki gün önce kutlanır.

Hacılar bayramı (*İda Heciya* veya *İda Kurban*) Müslümanların *'Id el Kebir* bayramlarından iki gün önce kutlanır.

İsa Bayramı (*İda 'Isa*), yaklaşık Paskalyaya denk düşer.

Bütün dindaşların bildikleri bu bayramların dışında Şeyxan Yezidileri, Şêx Hadi'nin onuruna özel törenler de düzenlemektedirler.[71]

69 Giamil'e (bkz. *Monte Sindjar*) göre Sersal gecesinde, İsma'il Beye göre kadir gecesinde (age.), Tanrı bir sonraki yıl için bütün mahlukatın kaderini çizer. Das Neujahrfest des Yezidis başlıklı makalesinde Brockelmann, bu Yezidi bayramıyla Ermeni, Asur (Zakmuk) veya Yahudi kutlama arasında bir bağ kurmaktadır.

70 Ölülere sürekli büyük saygı duyulmaktadır. Her hasatta toplanan ilk ürünler onlara ayrılmaktadır. İlkbaharda sürüler getirildiğinde onlardan elde edilen ürünler iki gün boyunca Şêx Hadi'ye verilmekte ve üçüncü gün de ölülere.

71 İsma'il Bey, age. s. 92-3. Şêx Hadi tapınağının büyük bayramı için Layard'ın iyi bilinen metnine gönderme yapacağız (Niniveh and its remains, s. 279 vd, Türkçe çevirisi; Ninova ve Kalıntıları, Avesta 2000.)

Oruç

Yezidiler yılda üç gün süren iki kez oruç[64] tutmakla yükümlülerdir: Biri Güneş Bayramında (İda Roja), diğeri de Xıdır Elyas Bayramında (18 Şubatta). Feqiran kastına[65] ait olanlar, Şêx Hadi onuruna ek nefsi terbiye ibadetlerine mecburlardır. İki murb'aniyya[66] süresince ve aynı zamanda Sersal (yeni yıl) törenlerinden önceki dokuz gün boyunca oruç tutmak zorundadırlar. Diğer sınıflara ait olan müritler, isterlerse bu ibadetleri de yerine getirebilirler; fakat pek azı dindarlıklarını bu derece ileriye götürmektedirler. Zaten feqiranlar da tarikatlarının kurallarını yerine getirmiyorlar.

Bayramlar

Yezidi bayramları iki çeşittir, biri sabit biri de değişken. Hepsi de birbirine benzer tarzda gerçekleşmektedir: Genelde bayramlarda, her mürit şeyhini ziyaret eder, aile içinde kutlamalar yapılır, yöresel ziyaretlere gidilir.[67] Bizi bilgilendiren kişilerden ayinler hakkında ayrıntılı bilgiler alamadığımız için bu törenleri saymakla yetinmek zorundayız.

Sabit bayramlar

İda Roja (Güneş Bayramı), 1 Aralıkta kutlanır ve sadece üç gün oruç tutulur.

Sultan Êzi Bayramı (İda Êzi),[68] (İda Roja) orucundan hemen sonra kutlanır; büyük bir ziyafet verilir.

64 Siyam. Müslümanlar için oruç tutmak, sabahtan akşama kadar hiçbir şey yememek ve içmemek anlamına geldiği gibi Yezidiler için de aynı şey sözkonusudur.
65 Bkz. Dini örgütlenme bölümü.
66 Şêx Hadi'nin gösterdiği örneğe göre. Bkz. Isma'il Bey, age. s. 92-3.
67 Şeyxan'da, qewallerin gezisiyle (İsma'il Bey, age. s. 80).
68 İsma'il Bey tarafından İda Pirende adlandırması, age. s. 92.

ra çeşitli Yezidi krallarına -ki bunların arasında Yezid de bulunmaktadır- aitmiş. Bu gelenek hakkında bir teyit alamadık, bize bilgi veren kişiler Süleyman'ın adını bile duymamışlardı.

Şu an bu heykellerin birçoğu, Şeyxan emirinde bulunmakta ve Şêx Hadi türbesinde muhafaza edilmektedir.[79] Diğerleri de (en azından üç tanesi: Cemil Axa'nın sahip olduğu iki heykel ile Sincar Pêşimam'ının[80] gözetiminde olan) savaştan önce Keke 'Êziz'de bulunmaktaydı.[81]

Qewallerin yardım amacıyla topladıkları paralar, türbelere veya sincaqların ait oldukları görevlilere verilmektedir. Bu eşyalarla elde edilen gelirler genelde büyük miktarlardır;[82] Şeyxan beylerinin neden bunlara sahip olmak için tartışmalara girdiklerini iyi anlıyoruz.[83]

Qewallerin seyahatleri, ülkelere göre ve doğal olarak karışık dönemlerin dışında yılda bir veya iki kez vuku bulur.[84] Sincar, Şêx Hadi'den gelen bir tavus tarafından ilkbaharda ve sonbaharda da Pêşiman'dan gelen bir tavus tarafından ziyaret edilir. Qewaller, tarikatın uzak üyelerini o kadar düzenli sürelerde gezmezler. Savaştan beri, Türkiye'ye ve Rusya'ya gitmeleri son derece güçleşmiştir.[85] Cebel Sim'an bölgesinde sadece iki veya üç yılda bir görülmektedirler.[86] Borc el Kas veya Gun-

79 1892 yılında Türkler tapınağı yağmaladıklarında Şêx Hadi'nin tavuslarını almışlardı (bkz. Tarih bölümü) ve Musul'a göndermişlerdi. Ama tez vakitte ortadan kaybolmuşlardı; muhtemelen Yezidiler tarafından çalınmışlardı.

80 Peşimam, bütün bir bölgenin en yüksek dini otoritesidir. Bkz. Dini düzen.

81 Birecik yakınlarında bulunan Yezidi tapınağı. Bkz. ileride Ek 3, C.

82 Th. Menzel (bkz. Yazidi), savaştan önce Yezidi Emir'inin sahip olduğu tavuslardan elde ettiği gelirin 8 bin altın liradan az olmadığını söylemiştir.

83 Bkz. İsma'il Bey, age. s. 43 vd.

84 Anladığımız kadarıyla qewaller, beraberlerinde gerçek sincakların kopyalarını götürüyorlar. Bunlar yollarda taşınamayacak kadar ağırdır ve böyle değerli eşyalar yollarda tehdit altında bırakılamazdı. (bkz. El, ve Menant, *Les Yezidiz*). Bu durumda Cemil Axa evinde gördüklerimiz sadece yolculuk tavuslarındandı.

85 Sovyet Ermenistanı'na yaptıkları en son yolculuk 1927 yılına çıkmaktadır.

86 İlk kez Ekim 1936'da gelmişlerdi.

Sincaqlar

Sincaqları köyden köye dolaştırarak qewalların[72] her yıl yaptıkları seyahat, en iyi bilinen Yezidi ayinidir kuşkusuz.

Kendi suretini verdiği ve bu yüzden de kutsal olan sincaqlar veya tavuslar, Tavusê Melek'in eseridir.[73] Birçok yazar bu eşyaları daha önce tarif etmiştir.[74] Cemil Axa'nın sahip olduğu iki tavusu bizzat gördük.[75] Bu tavusların biri pek eski değilmiş gibi görünmekte ve diğeri de eksik olmakla birlikte o da pek geçmişe dayanmamaktadır. İkisi de demonte edilebilir. Uzun bir şamdana benzeyen ve üç parçadan oluşan sarı tunçtan bir ayakları vardır. Bunun başında da aynı metalden yapılmış ve kabaca bir kuşa benzeyen bir heykel bulunmaktadır. Buradaki hayvan bir tavus olması gerekirken daha çok bir güvercini veya bir ördeği andırmaktadır. Burada muhtemelen sadece sanatçının beceriksizliğini suçlamak gerekir; çünkü Empson'un fotoğrafını[76] çektiği ve British Museum'da bulunan muhteşem tavus[77] temsil ettiği kuş hakkında hiçbir kuşku uyandırmamaktadır: Sözkonusu olan gerçek anlamda bir tavustur.

Sincaqlar yedi tanedir ve her birinin özel bir adı vardır[78] İsmail Bey'in söylediğine göre bunlar önceden Süleyman'a, son-

72 Bkz. Dini örgütlenme bölümü.

73 Bunlar put değildir ve sadece sembolik bir değerleri vardır.

74 Bkz. Yazidi in El, bir de Badgers, *The Nestonans and their ritual.*

75 Maalesef bunların fotoğraflarını çekmemize izin vermedi.

76 Tavus ve sincak (sancak) kelimeleri, ne kadar karıştırılsa da, aynı nesnenin iki ayrı bölümüne işaret ediyor görünmektedir. İsma'il Bey, qewal Sleman'ı nasıl elde ettiğini anlatırken (age. s. 44) şunları yazmıştır: "Ondan tavusu ve sincakı aldım." Anlattıklarına devam ederken iki kelimeyi birbirinden ayırdetmemeye devam etti. Tavus heykelciği temsil ederken, sincak da onu tutan ayağı temsil ediyor olabilir.

77 Bkz. R. Empson, *The cult of the Peacock Angel*, frontispice.

78 Bkz. Madde Yazidi in El. Görüştüğümüz Yezidilerin hiçbiri bu geleneği bilmiyordu.

değildir: Alkol kullanımı hoşgörülmektedir.[92] Haram olan tek yiyecek,[93] marul (kahû) ile karnıbahardır.[94] Çok dindar olanlar, tavuk[95] veya ceylan[96] eti yemiyorlar.

İki haram daha var: Biri ağaçları kesmek, diğeri de pis sayılan köpeklerle ilgilidir.[97]

Bunları sıraladıktan sonra diğer seyyahlar[98] tarafından belirtilen "tabu"lar ne Sincar'da, ne Cebel Sim'an'da görünmektedir. Görüştüğümüz Yezidiler, ne sesli olarak yere tükürüyorlar, ne ses çıkaran bir testiden su içiyorlar, ne yabancıların artıklarını yiyorlar ne de Arapça hatta Kürtçe konuşurken '*ayn*'ları boğazdan çıkarıyorlar.

Halk inanışları

Yezidilerin geneline ortak olan dogmaların ve ibadetlerin dışında bir dizi batıl inanca ve yöreden yöreye farklılık arzeden ibadetlere rastlamaktayız. Bu örf adetlerin incelenmesi, gözardı edilmemelidir; çünkü halkın dini yaşantısının temelini oluşturan bunlardır.

92 Sultan Êzi'nin verdiği örneğin anısına: Bkz. daha yukarıya s. 57.

93 Yezidiler, bu yasağın nedenini çok zor açıklamaktadırlar. Bir efsaneye göre Şêx Hadi, bir gün marula söz yöneltmiştir ama o ona cevap vermemiştir; veli de onu lanetlemiştir (bkz. İsma'il Bey, age. s. 96). Cemil Axaya göre, Tawusê Melek tarafından Muhammed cennetten kovulduğunda başındaki türban marulların üzerine düşmüştür ve böylece bu bitki pis sayılmıştır.

94 Bu bitki Sabilerde de haram sayılmaktadır.

95 Muhtemelen "Tahtın Horozu" (*dik el 'arş*) efsanesinden dolayı. Bazı Yezidiler Tawusê Melek'e "*dik el 'arş*" demektedirler.

96 Bazılarına göre ceylanın gözleri Şêx Hadi'nin gözlerine benzediği için başkalarına göre de dünyadaki yaşantısında ceylan çobanıydı.

97 Özellikle şanssızlık alameti olan kara köpekler. Bu gözlem, Yezidilerin bu hayvana bir çeşit kutsallık atfettiklerini söyleyen Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin sözlerine ters düşmektedir (bkz. Th. Menzel, *Ein Beitrag zur Kenntniss der Yeziden*). Tuhaf bir tutarsızlık olarak Sincar'da asil hayvan olarak kabul gören tazılar pis sayılmamaktadır.

98 Bunlar çok sayıdadırlar: Bkz. Furlani, *Gli interdetti dei Yezidi*.

dê Mezin gibi uzak köyleri gezilerinin dışında tutmaktadırla

Qewallerin bu ziyaretlerine eşlik eden ayinlerin üzerin durmayacağız; bunların ayrıntıları genelde iyi bilinmektedir Sadece şunun altını çizelim ki inananların tavusa yaptıkla bağışlar son derece yüksek miktarlardır (bu miktarlar 25 m cidiyeye yani yaklaşık yüz franga kadar varıyorlar). Herkes s ve seve elinden geldiği kadar veriyor.

Yasaklar

Yezidiler, genelde biri kıyafete diğeri de yiyeceklere ilişk belli kurallara uymaktadırlar.[88]

Mavi renkten kumaşlarla giyinmeleri yasaktır.[89] Bunun dışı da erkekler, sırttan düğmeli,[90] yakaları yamuk şeklinde ve göğü lerine kadar açık olan beyaz gömlekler giymek zorundadırlar.[9

Yiyecek bakımında uymaları gereken yasaklar çok sayı

87 Bkz. Anastase Marie, *Al Yazidiyya*, s. 397.

88 Şeytan kelimesinin yasak olduğunu da burada hatırlatalım.

89 Muaviye'ye ilişkin yasağa dair makul hiçbir açıklama verilemedi. Bu renk, Do batıl inançlarında çok büyük bir rol oynamaktadır (*nazar*). Yezidiler gibi Sabi de mavi renkten elbise giymezler (bkz. 'Abd er Razzak el Hasani, age. s. 45). U miahlı Keldani ruhları çekme özelliğine inanıyorlardı (kz. B. Nikitine, *Supersit ons des Chaldéens du plateau d'Ourmiach*, s. 151); "doğumu takip eden yi gün, çocuğun üzerine mavi renkten hiçbir şey giydirmemek gerekiyor; yoksa Ş *şa* (kötü cin) onu alır" (age. 164). Yine Yezidi kadınları, bu yasağa aldırış etm den çocuklarını nazara karşı korumak için bu renkten nazarlıklar takıyorlar.

90 İlk kez bir gömlek giyen her kişi yakasının düğmesini *brayê axêretê*sine düğmel melidir (Isma'il Bey, age. s. 97-8). Bu uygulamanın yapıldığına dair bir teyit alamad

91 Bu gömlekle ilgili olarak bkz. biraz ileriye, 3. Maddi hayat ve 4. Bu yakanın şe linin kökeni bilinmiyor. Sincarlı Yezidiler, kıyafetlere ilişkin talimatlarının ini yasyonunu, 18. yüzyılın sonlarına doğru ölen aziz bir kişi olan Köçek Brahim atfetmektedirler. Ancak bu hadisler doğru değildir çünkü Michel Febvre yü yıl önce Yezidilere has olan bu kıyafet şeklini görmüştü. Ona göre Yezidil kırk gün boyunca tuttuğu oruçtan sonra gökten büyük veli Şeyh Adi'nin yak sına konan altından ve ışıktan bir halkanın anısına" gömleklerinin yakalarına şekli vermişlerdir." (Bkz. Febvre, age. s. 365).

ye'de Birecik veya Çêl Xane yakınlarında Keke 'Êziz'dekiler ve Sincar'da Çêl Mêra'dakiler gibi bu türbelerin bazıları, mağaralardan oluşmaktadır. Yine de mezarlıkların ve türbelerin birçoğu, bizzat bulundukları yerden dolayı (mağara veya su kaynağı) kutsal olan mekanların yakınlarında bulunmaktadır. Bu binaların alt kısmı kare biçimindedir; Suriye'dekilerde bu kare yapının üzerinde bir kubbe bulunurken Sincar ve Şeyxan'dakilerde kireçle boyanmış koni şeklinde bir yapı bulunmaktadır.

Bu kutsal mekanların durumu ve seçimi, onlara gösterilen saygıda bütün Kürtlerde hâlâ çok canlı olan tabiat kültünün izleri göze çarpmaktadır. Her bir türbenin kökeni zaman içinde kaybolmaktadır. Yok olmuş dinlerin mirasıdır[107] ve bölgelere göre az ya da çok özümsenmiştir. Sincar ziyaretlerinin taşıdıkları isimlerle Cebel Sim'an'ın isimleri arasında varolan çarpıcı farklılıklar, ziyaretlerde kutlanan ayinlerin çeşitliliği, Yezidi halk inançlarının tamamen yöresel olan niteliklerini ortaya koymaktadır.

Sincan ziyaretleri, Yezidi sistemiyle bütünleşmeye zaman bulmuştur; Balad çevresinde bulunanların dışında hepsi tarikatın velilerine adanmıştır. Bunun tersine Efrin ovasında karşılaştığımız kutsal mekanlar, şaşırtıcı tanımlara sahiptirler. Bunlardan sadece bazıları (Çêl Xane, onun eki Melek Hadi, Şêx Berkat ve belki de Şê 'Evdilkadir) gerçekten asimile edilmiştir. Diğerleri eski İslami adlarını korumuşlardır: Şêx Sefil, Şêx Hemet, Şêx Eli vs.

Bu iki grubun her birine ait olan türbelerin yanlarında kutlanan ayinler aynı tezadı sunmaktadır: Çarşamba veya cuma geceleri ziyaretleri aydınlatmak veya kadınların oralarda çarşamba veya cuma sabahları toplanmaları gibi bütün Doğu'da

107 Bütün Doğu'da olduğu gibi. Efrin bölgesinde Şêx Berkat'a vakfedilen kubbe, pagan bir tapınağın bulunduğu yerde inşa edilmiştir (bkz. Ek 3, B).

Hemen hemen bütün köylerde halkın büyük saygı duyduğu bir veya birkaç yatır (*mezel* veya *ziyaret*) bulunmaktadır.[99] Bu mütevazı türbeler Yezidi manzaralarının en göze çarpan özelliklerinden biridir. Sincar'da, bilmeyenlerin gözünde, onları taşıyan ve koruyan dağlarla öylesine yekvücut görünüyorlar ki sanki Tanrı onları tek parçadan yaratmış gibidir:

"Tanrı buraya bu dağı koyduğunda, dağ dengede duramadı. Tanrı Amadin'i aldı ve onu Mihirkan'a yerleştirdi; ama dağ hâlâ dengede durmadı. Şê Şims'i aldı ve Cefriyan'a koydu; Amadin'i[100] aldı ve Helliciyan'a koydu; Şê Belkasim'i aldı ve Çerse'ye koydu; ama dağ hâlâ dengede durmadı. Şêx Hadi'nin topçuları Çêl Mêera'ları dağın tepesine ve Bilêlê 'Ebeş'i Batı tarafında dağın en yüksek noktasına koydu. O zaman dağ dengede durdu. Top Bilêlê 'Ebeş'in ve Çêl Mêra'ların elindedir. Askerler dağımıza doğru geldiklerinde Bilêlê 'Ebeş ve Çêl Mêra'lar, Amadin, Şê Bilkasim, Şê Şims, Şerfedin ve Şêx Berkat topla ateş ediyorlar ve Tanrı, adamları (Çêl Mêra'lar[101] ve melekleri sayesinde askerler ölüyorlar."[102]

Yezidi efsanesinin velilerine atfedilen bu ziyaretlerin birçoğu[103] çeşitli görünümler arzedebiliyor. Özellikle Sincar'da birçoğu yüksek bölgelerde bulunmaktadır;[104]; Başka ziyaretlerse bir su kaynağının yanında[105] veya adak niyetine dallarına çaputlar asılan kutsal ağaçların[106] yanında bulunmaktadır. Suri-

99 Kürtçede ziyaret müzekkerdir.

100 Sincar'da Amadin'e ayrılmış iki ziyaret vardır.

101 Bkz. Ek 3, A.

102 'Eli Wûso'nun hikayesi.

103. Şeyxan'da bulunan bazıları hariç (bkz. Kaniyê Zer, sarı kaynak ve Kaniyê Spî, beyaz kaynak). Daha ileride (Ek 3) Sincar'da ve Cebel Sim'an'da bulunanların listesini verdik.

104 En hürmet göreni (Çêl Mêra) dağın en üst noktasında bulunduğu yerde.

105 Suriye'de Basuta ve Borc 'Evdalı gibi.

106 Şê Bilkasım'daki (Sincar) Meşe ve Çêl Xanê'deki ve Cebel Sim'an'daki ağaçlar gibi. Bütün Kürdistan'da ağaç kültü çok yaygındır.

bildikleri ve çoğu zaman tezat teşkil eden efsanelerden oluşmaktadır. Net olarak farklı olduğu göze çarpan iki gelenek grubunun, bunun oluşumuna katkıda bulunmuştur: Bir yandan Şeyh 'Adi'nin Kürt müritlerinin kabul ettikleri İslami doktrinin kalıntıları[110] diğeri ise *ghuluvv* 'Adavvi'nin doğuşuna yardımcı olan ve Yezidilerin eskiden Müslüman olduklarını unuttukça önplana çıkan İran kaynaklı inanç ve batıl inançlardır.[111]

Nitelikleri itibariyle tamamen farklı olan mitlerin ve ibadetlerin bağdaştırmacılığı (syncrétisme) olan Yezidilik, ortaya koyduğu unsurları mantıklı bir sistem haline getirmeyi başaramamıştır. Dogmasını bütünleyecek ve gerçek dinlere has olan evrensel karakteri verecek peygamberin eksikliği burada hissedilmektedir. Bize göründüğü şekliyle Yezidilik, Arap fatihlerinin İslamına karşı Kürtlerin bilinçsiz tepkisinin sonucu olarak kabul edilebilir.

110 Günümüzde Yezidiliğin bilim dogması olarak adlandırabileceğimiz şey. *Mısfeha Reş*'e göre yaratılış tarihi, Yezid'in ve Şeytan'in kültü, İslam bayramlarına tekabül eden bayramlar.

111 Gerçekten popüler olanlar şunlardır: Yaratılış hakkında halk hikayeleri, (bkz. s. 52 vd.), gök cisimlerinin kültü (güneşe ve aya yapılan dualar, güneşin konumuyla ilgili kutlamalar), tabiatın kültü. Muhtemelen Yezidilik hakkında sahip olduğumuz kavramlar, Kürt folkloru hakkında yeterince bilgi topladığımızda tamamen değişmiş olacaktır.

karşılaşılan adetlerin yanı sıra Cebel Sim'an'da yöresel kutsal bayramlar, her zaman ilkbaharda kutlanırken Sincar'da bütün yıla yayılmıştır ve çok net bir şekilde mevsimsel bir yönleri vardır.

Ziyaretlerin vakfedildikleri cinlere veya velilere karşı gösterilen inanç, Yezidi dağ adamlarının hayatlarında dinin zorunlu koştuğu resmi farzlardan çok daha önemli bir yer tutmaktadır. Bu hac yerlerinde kutlanan törenler, yasanın farz kıldığı bayramlara göre çok daha ihtişamlı olmaktadır.[108] Tarikatın çeşitli topluluklarıyla Şeyxan'ın manevi merkezi arasındaki ilişkiler daha zor ve zaman açısından mesafeli olduğundan yöresel adetler ve batıl inançlar Yezidi ibadetlerinin yerini almaya başlamıştır.[109]

Yezidi dogmasını incelerken onun özelliği olan birlik yoksunluğu şaşırtıcıdır. Bu dogma, inananların az ya da çok iyi

108 Bkz. Cebel Sim'an'da Çêl Xanê bayramı (bkz. Ek 3, B).

109 Halk inançlarıyla ilgili olarak diğer Doğulular gibi Yezidilerin de cinlerin varlığına inandıklarını hatırlatmak isteriz. Diğer yörelere göre Sincar'ın vahşi yamaçları bu cinlere rahat bir barınak sağlıyor ve bu yüzden de dağ sakinleri bunlardan çok korkuyorlar. Ufacık cüce şeklinde olan cinler yer altında, ağaçlarda (bu yüzden sadece ölü ağaçları kesmek daha temkinli kabul edilmektedir) veya mağaralarda yaşıyorlar. Daha çok, kötü niyetli olan bu yaratıklar, gece yolculuk eden kişilerin yollarını kaybettirmeyi ve çığlıklarıyla veya onlara taş atarak korkutmayı seviyorlar. İnsanlar gibi cinler de topluluk şeklinde yaşıyorlar ve çeşitli dinlere mensuplar. Bazıları Yezididir (Yezidiler gibi şêxleri ve pîrleri vardır), başkaları Müslümandır veya Hıristiyandır. Yezidi ve Hıristiyan cinler seviliyorlar; çünkü korumaları altına aldıkları evleri çoğaltıyorlar; ama Müslüman cinler, kendi dinlerinden olan insanlar gibi kötü baskılar yapıyorlar. Zaten takip ettikleri yasa ne olursa olsun cinlerden büyük bir çekingenlikle bahsedilir. 'Eli Wûso, bu konu hakkında soru sorduğumuzda hiç olmadığı kadar sıkıntılı göründü. Bazı insanları cinlerle temas haline girdikleri söyleniyor. Sincarlı bir feqir, bir cinle evlenmiştir ama bu evlilikten dolayı da aklını yitirmiş. Kertesli (Sincar) Şêx 'Ebdo, hep peşinden gelen ve kendisiyle uzun sohbetlerde bulunan bir cini kendine bağlamayı başarmış. Cin, efendisinin kendisine yönelttiği sorulara ince tiz çığlıklarla cevap veriyormuş; herkes de bu sesleri duyduğunu söylüyor. Muhtemelen bu şêx karından konuşma yeteneğine sahip.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİNİ ÖRGÜTLENME

Yezidilik İslami kökeninin izlerini muhafaza etmesini, dogmasından ziyade bu dini örgütlenmeye borçludur. Tarikatın hiyerarşisinde, muhtemelen Şeyh 'Adi'nin kurduğu çileci topluluğun içinde varolan bütün rütbeleri bulmaktayız. Şêx, pir, feqir ve qewal ünvanları uzun zaman önce gerçek anlamı unutulan Sufi ünvanlarının kalıntılarını temsil etmektedir. Bununla beraber müritlerin[1] ayinsel üstlerine karşı görevleri, Yezidi dininin müritlerine zorunlu koştuğu en önemli farzlar arasındadır.

Rütbesi ne olursa olsun her Yezidi, beş görevle "bağlıdır": Bir Üstadı (*usta*, bu Üstad Tanrı'dır), bir şêxi, bir piri,[2] öte dünyadan bir kardeşini (*brayê axêretê*)[3] ve bir vekil (*mürebbi*)[4]

1 Mürit, dini makama sahip olmayan Yezidiler için kullanılır. Bununla beraber bir pir veya bir fekir için şu veya bu şêxin mürididir de diyebiliriz.

2 Doğumundan itibaren her Yezidi, belli bir şêxe ve pire bağlıdır ve ölümüne kadar onu değiştiremez.

3 Veya *yar* (dost). Yetişkin yaşa gelince her Yezidi, sonsuza kadar bağlı olduğu şê-

Topluluğun içinde emir, manevi olsun dünyevi olsun en yüce otoritedir. Kararlarına karşı çıkan müritleri dilediği gibi aforoz edebilir.[8] İkamet ettiği Şeyxan'ın[9] dışında çok somut bir gücü olmasa da tarikatın en uzak bölgelerinde bile bütün Yezidiler, ona büyük bir saygı duyarlar.

Sincaqlardan ve yönetimi kendisine verilmiş olan Şêx Hadi vakfından gelen gelirler, prense kıskanılacak bir konum bahşetmektedir; bu yüzden de bazı muhaliflerin onun görevlerini elinden almaya çalıştıkları da olmuştur. Cinayet, mirasçıların o görevi elde etmek için sık sık başvurdukları bir yöntemdir. Doğal bir ölümle ölen Yezidi emirlerinin sayısı oldukça azdır.

Şu anki emir, yani Seid Bey, 1913 yılında gizemli şartlarda öldürülen babası 'Eli Beyin yerine geçmiştir.[10] Seid Bey, kırk yaşlarındadır; modern düşünceli[11] ve heybetli birisi olan Seid Bey, maalesef içki tutkunu ve güçsüz bir kişidir. Irak otoritelerinden ilham alan annesi onu dilediği gibi yönetmektedir.

Şêxler

İkinci kast, yani şêxlerin kastı, ailevi görevlerinden dolayı çeşitli Yezidi grupların içine yayılmak zorunda kalan[12] Şeyxan (yani şêxlerin ülkesi) kökenli çok az sayıda aileyi[13] kapsamaktadır. Efsaneye göre şêxlerin ataları, insanlara yasalar getir-

8 Yezidilerin aforoz ifadelerini bilmiyoruz; bununla beraber bu yasağa ilişkin ve Kürtçeden alınmış bir ifadeye İsma'il Beyin kitabında sık sık rastlanılmaktadır Sioufi, (Notice sur la secte des Yezidis, s. 259). Emir'in teokratik sayılacak gücünün birçok aşırılığa vardığını söylemektedir.

9 Sarayı Ba'edrê'de bulunmaktadır.

10 İsma'il Bey, age. s. 42.

11 Birkaç arabası var.

12 Sincar'da Şê Hesen'inkini, Şê Mend'ininkini, Şê Ferxedin'inkini, Şê Şims'ınkını, Şê Amadin'inkini, Şê Sicadi'ninkini, Şê Ebu Bekir'inkini biliyoruz; Cebel Sim'an'da Şêx Nasreddin'inki temsil edilmektedir. Bu da toplam sekiz aile yapıyor. Belki Şeyxan'da başkaları da bulunmaktadır.

13 En azından Sincar'da yakın bir zamanda.

kabul etmelidir. Şêx ve pir rütbeleri, kendilerine düşen manevi rehber rolünün yüksek bilincini yitirmiştir. Yine de müritleri onlara sıkı sıkıya tabidirler: Bu bağlılık, hem hiç bitmeyen saygı gösterileriyle[5] hem de yılda bir kez verilen bir vergiyle tezahür etmektedir.

Biraz önce genel hatlarını çizdiğimiz sistem, ilk amacından sapmıştır. 'Adavviyye'nin çöküşünden sonra bu toplumsal teşkilatın sayesinde varolmaya devam edebilmiştir. Günümüzde Yezidi toplumunun sağlam yapısını sağlayan yine budur. Bütün Yezidiler, doğdukları günden itibaren ait oldukları kastta büyürler, evlenirler ve ölürler;[6] görevleri ve imtiyazları dünyaya gelişlerinden itibaren belirlenmiştir.

Emir

Yezidi hiyerarşisinin en yüksek rütbesi, Şeyxan emirine ve ailesine aittir. Bazı geleneklere göre halife Yezid'den ve Şê Hesen'den gelirken başka efsanelere göre de prens ailesi aslında Şeyh 'Adi'nin ilk haleflerinin soyundan gelmektedir.[7]

xın dışındaki bir şêxin ailesinden kendi *brayê axêretê*'sını seçiyor. Öte-dünya kardeşinin, bu ahlaki aile bağıyla kendisine bağlanan Yezidinin ona sunduğu hediyeleri kabul etmekten başka görevi yoktur. Bunun karşılığında mürit, öte dünyada "*dostunun*" soyundan geldiği velinin yardımını görecektir.

4 Yezidiler mürebbilerini *brayê axêretê*lerini seçtikleri gibi ama bu kez pirin ailesinden seçerler. Mürebbilerin görevleri hakkında hiç bilgi elde edemedik; muhtemelen artık önemini yitirmiştir.

5 Şêxıyle karşılaşan bir mürit şêxinin elini öpmek zorunda ve şêx de onu kucaklar. Bir topluluk içinde sık sık yapıldığı gibi bir mürit kedisinden üst mertebede bulunan birine birşey (örneğin bir sigara veya bir çakmak) atamaz; ona bunu elliyle vermelidir.

6 Kast değiştirilemez. Diğer yandan kişinin ait olduğu bir kategorinin dışında bulunan bir kadınla evlenmek, Yezidi yasasına yapılabilecek en büyük ihlaldir. Bkz. age. s. 18-19, Isma'il Bey, şêxin kızıyla evlenen bir müridi nasıl yakalatıp dayak attırmıştır.

7 Söylenenlere göre Emirin kızları yalnızca kendi soyundan veya Şê 'Evdelkadir ailesinden birileriyle evlenebilirlermiş.

rin yerini almaktadır.[18] Yine Sincar'da bazı şêxler normal görevlerine bazı ziyaretlerin muhafızlık görevini de eklemektedirler.[19]

Hernekadar bütün şêxler kendi aralarında eşit olsalar da Şê Hesen ailesinden gelenler diğer şêxlere göre daha üstün kabul edilmektedirler.[20] Geleneksel olarak evlilikleri ve cenaze ayinlerini kutsamak için gerekli hakimiyete,[21] yazı yazma ve okuma hakkına yalnızca onlar sahiptir. Ne kadar okuma yazma hakkından yararlanmasalar da Şê Hesen şêxleri, dini ilmin esas sahibidirler. İlim sahibi olmak isteyen meslektaşları onlara başvurmaktadırlar.[22] Son olarak pêşimamların[23] sadece bu ailenin üyeleri arasından seçildiklerine de burada işaret edelim.

Şêxin görevinin bedava olmadığı açıktır. Aforoz edilme tehdidiyle müritlerin, Suriye'de yılda bir kez ve Sincar'da bir kez

18 Ermenistan Yezidilerinde daha çok şexin evinin ocağı kutsal mekan olarak kabul edilir. Bkz. Dirr, Einieges über die Yeziden, s. 569.

19 Bkz. Ek 3, A.

20 Şêxler ve pirler -ki bunlar da müritler gibi bir şêxe, pire, brayê axêretê'ye ve bir mürebbiye sahip olmalıdırlar- Şê Hesen'in şêxine bağlıdırlar.

21 Hemen hemen her mürit, kendi şêxine başvurur; bununla beraber bazıları düğünlerinden sonra, evliliklerini Şe Hesenli bir şêx tarafından nikahlarını tazelerler.

22 Cebel Sim'an'da, çok saygı duyulan iki şêxin -Karabaşlardan Şêx Cinnet ve Xezewiyelerden Şêx Hsen- etraflarına öğrenciler topladıklarını farkettik; bunlara dini gelenekleri ve belki de bazı büyüleri öğretmektedirler. Şêx Cinnet'in mucizeler yaptığına inanılır.

23 Peşimam (büyük imam), bütün bir bölgenin dini önderidir. Görevlerinin bir kısmı axadan oğula geçmektedir. Ölümünde Sincar axaların vekilliklerinde olduğu gibi bir seçimle yerini alacak kişi seçilir. (bkz., 3, Aşiretler). Şeyxan pêşimamı -şu anda Beşika'da ikamet eden Şêx Nazır- Baba şêx ünvanını taşır ve Emir'den sonra tarikatın en yüksek rütbeli manevi otoritesidir. Sincar'da ikinci bir pêşimam bulunmaktadır -Şex Elyas- ve söylenene göre de bir üçüncüsü de Meyafarkin yakınlarında Bahamış'ta bulunmaktadır. Ermenistan'a yaptığı bir yolculuğunda İsma'il Bey, bu bölgenin Yezidilerine her beş köy için bir pêşimam seçmelerini tavsiye etmiştir (bkz. age. 15)

mek için tecessüt eden meleklerdi.[14] Anladığımız kadarıyla bu ulu kişiler, Şeyh 'Adi'nin yeğeni olan Şaxr Ebul Bereket'in soyunun çeşitli alt dallarını temsil etmektedirler;[15] oysa prens ailesi bu soyun doğrudan haleflerini temsil etmektedir. Kökenlerinin kendilerine tanıdığı ayrıcalıkları kimseyle paylaşmamak için ve muhtemelen kendi aralarında evlenerek velinin ailesinin üyeleri tez vakitte özel bir kast oluşturmuştur. Gizli yeteneklerin ve dini görevlerin Doğu'da nesilden nesile geçtiğine kolayca inanıldığını biliyoruz.

Önemli ayrıcalıklar şêxlerin görevlerine eşlik etmektedir. Bunların her biri, doğuşlarından itibaren onlara "ait olan"[16] müritlerin sorumluluğuna sahiptirler. Şêx öldüğünde mirasçıları, merhumun mal mülküyle birlikte müritleri de kendi aralarında paylaşmaktadırlar. Bu tarz bir verasetin neticesinde inanılmaz karışık durumlar ortaya çıkmaktadır: Bir aşiretin hatta kabilelerin tek bir üste bağlı oldukları çok nadirdir; bunun tersine her şêxin müritleri, bazen birbirinden çok uzak olan köylere ve kazalara dağıtılmaktadırlar.[17]

Şêxin görevi, temelde dinidir: Şêx sorumlu olduğu müritlerin manevi rehberi olmalıdır ve beşeri hayatın çeşitli aşamalarında (doğum, evlilik, ölüm) gerekli olan ayinleri onların niyetine gerçekleştirmelidir. Bayramların tarihlerini belirleyen ve kutlamalarını düzenleyen şêxtir. Gençler, onun evinde yedikleri sembolik bir yemekle *alıştırılmış* olurlar. Son olarak da Sincar'da kutlamaların birçoğuna, şêxin evi etrafında yapılan törensel tavaflar eşlik etmektedir. Şêxin evi kutsal mekanlara eş kabul edilmekte ve belli ölçüde varolmayan ibadethanele-

14 Bkz. yukarıda s. 43.

15 Bkz. aynı kaynak, belli meleklerin adıyla 'Adi'nin haleflerinni adları arasında benzerlikler kurulabilir.

16 Bir şêxe bağlı mürit grubuna mülk denmekte.

17 Sincarlı Yezidilerinin birçoğunun şêxi Şeyxan'da yaşamaktadır.

Pirler

Şêxler gibi pirlerin de kökeni Şeyxan'dır ve birkaç aileden oluşurlar.[30] Kürtçedeki "pir" kelimesi, Arapçadaki "şeyh" kelimesiyle aynı anlamı taşır. Pirlerin görevleri, aşağı yukarı, şêxlerinkiyle aynı olduğu için bu iki kategoriyi ayıran makam ve ünvan farklılığı yalnızca etnik aidiyetten kaynaklanmaktadır; şêxler Şeyh 'Adi'nin soyundan[31] geldikleri için onun gibi Araptırlar; oysa pirler, velinin bazı Kürt müritlerinin soyundan geldikleri için Kürttürler. Biri dışında bütün pir ailelerinin Kürt isimleri ve bütün şêx sülalelerinin de -Şêx Mend dışında- Arap soyadları taşımaları bu varsayımımızı ispatlamaktadır.

Pirlerin rolü pek iyi tanımlanmamıştır: Şêxlerin yedeği olan pirlerin görevi, ayin kutlamalarında şêxlere yardımcı olmakla veya yokluklarında onların yerine vazifelerini yerine getirmekle sınırlıdır. Onlar da şêxlere benzer kaynaklardan gelir elde etmektedirler (yıllık vergi, büyücü veya iyileştirici yeteneklerini kullanarak); fakat topladıkları gelirler çok daha azdır. Pirlere ödenen vergiler şêxlere ödenenlerin yarısı kadardır. Halkın saygısı ve bunlara eşlik eden menfaatler genelde şêxlere verilmektedir. Pirlerin manevi ve parasal durumu bunu hissetmektedir ve pirler hiçbir zaman üst rütbeli meslektaşları kadar büyük bir etki elde edememektedirler.

Qewaller

Qewaller (hafızlar), sadece Şeyxan'da, Be'şika ve Behzane köylerinde ikamet etmektedirler.[32]

30 Sadece Pir Behri'nin, Pir Omer Xalan'ın, Pir Hesen'in, Pir Eslaneka'nın, Pir Sibi'nin ailelerini tanıyoruz. İsma'il Bey (age. s. 90), bunların dışında Pir Eli ailesinin ve Pir Anat ailesinin bunlara dahil olduklarını söyledi.

31 Bkz. s. 77.

32 Burada verdiğimiz ayrıntılar bizlere İsma'il Bey tarafından bildirilmiştir (age. s. 91).

ilkbaharda ve bir kez de sonbaharda bağış toplamak için yola çıkan şêxlerine vergi ödemeleri gerekmektedir.[24] Herkes vergisini, durumuna göre ödemektedir (bu vergi beş mecidiyeden yirmi mecidiyeye kadar yükselmektedir); herkesin gönülden katıldığı bir mecburiyettir bu. Aileler ve arkadaşlar, o an orada bulunmayanlar için seve seve bu vergiyi vermektedirler; kendi adlarına vergi ödenmiş olanlar gelir gelmez o borçlarını hemen kapatmaktadırlar.[25]

Bu sabit vergilerin yanı sıra evlilik kutlamaları ve cenaze törenleri için belli bir ücret ödenir; aynı zamanda ziyaretlerin bakımını sağlayan şêxlere de bağışlar yapılır. Diğerleri, büyücüler veya iyileştiriciler (guerisseur),[26] doğaüstü yeteneklerinden büyük gelirler elde etmektedirler. Son olarak inananların dini üstlerine gösterdikleri saygı,[27] bu üstlere birçok avantaj sağlar.[28]

Bu şartlarda birçok velinin büyük servetler elde ettiğini ve bazılarının da imtiyazlarını ve zenginliklerini akıllıca kullanarak siyasi erki ele geçirebilmek için aşiretleri bölen kavgalardan yararlandıklarını anlayabiliyoruz.[29]

24 Yani incirlerin toplanması ve sürülerden elde edilen gelirler sayesinde Yezidilerin biraz olsun nakit paraları olduğu dönemde. Uzakta yaşayan şêxler, yılda bir kez para toplamakla yetiniyor; bazen yönetim erkini birine veriyorlar (vekil).

25 1936 yılında Haseçi'ye sığınmış Yezidiler, memleketlerine dönen dostlarına şeyhlerine verilmek üzere para vermişlerdir.

26 Böylece Şêx Mend şêxleri, umursamazca zehir içmeleriyle ve yılan ısırıklarını (emerek) tedavi etmeleriyle bilinmektedirler. Söylenenlere göre her tür sürüngeni de canlı canlı yiyebiliyorlarmış. Bununla beraber bunlardan biri bu tür işler yapan bir kuzeninin bu yüzden öldüğünü söyledi bizlere.

27 Fanatikçe saygı duymak: 'Eli Wûso, Heskanların başkanı Kimmo 'Emoka'nın aşiretin bir kısmını kendine aldığı için şêxiyle iyi anlaşmadığını anlattıktan sonra şöyle ekledi: "Kimmo 'Emoka bir domuzdur!"

28 Sincar'da suyun paylaşım döneminde. Aşiretin esas şêxine ayrılan su, bir meqhulünkine eşittir (bkz. 3, Aşiret).

29 Bkz. iSiyasi hayat.

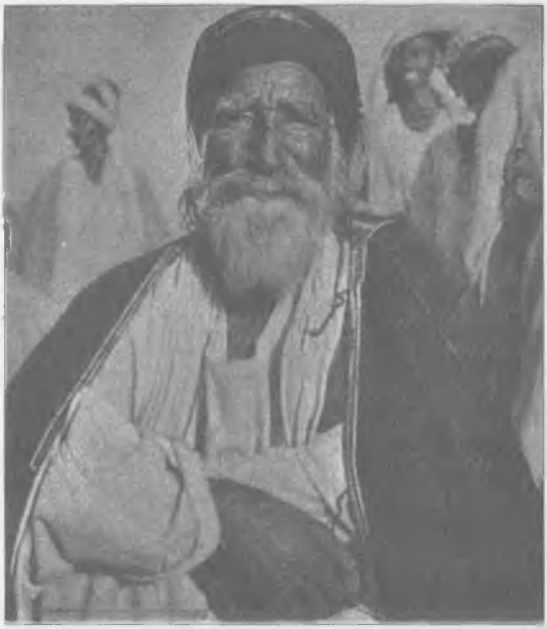

Şê Şims'ten bir şêx

Şê Ferxedin'den bir şêx

Ne kadar Şeyh 'Adi bayramlarında ilahiler okumakla yükümlü olsalar da,[33] qewallerin asıl görevleri, ikişer ya da üçer kişilik grup halinde çeşitli Yezidi topluluklarını ziyaret etmek ve sincakları inananlara sunmaktır. Bu yolculuklar esnasında dindaşlarının imanlarını verdikleri vaazlarla canlandırmaları gerekmektedir. Bu geziler çok uzun sürmektedir ve bazen de tehlikeli olabilmektedir; bu yüzden qewallere topladıkları bağışlardan büyük miktarlar verilir.

Tarikatın gerçek misyonerleri olan hafızların hassas rolü, belli bir hazırlığı gerektirmektedir. Çocukluk döneminde qewaller, derin dini bir eğitim almaktadırlar ve İsmail Bey'in söylediğine göre bu eğitimin sonunda ilk gezilerine çıkmadan önce Baba Şêx tarafından sınava tutulurlar.

Feqiranlar

Buraya kadar incelediğimiz diğer kast üyelerinin tersine feqiranlar, hiçbir dini görevle yükümlü değiller. Bununla beraber halktan boyun eğmeleri gereken özel disiplinle ayrılmaktadırlar: Yılda 92 gün oruç tutmaları,[34] hiçbir şekilde tütün ve alkol almamaları, kaba yün kumaşlar üzerinde yerde yatmaları gerekmektedir. Feqiranların tıraş olması hatta sakallarını kısaltması yasaktır;[35] silah taşımalarına ve kan dökmelerine izin verilmemektedir.[36] Aslında feqiranlar bu ilkelere hiç uy-

33 Sufi toplantılarında sima seanslarını gerçekleştiren qewallere yaklaşmayı sağlayan başkanlık.

34 Yani normal oruçların dışında 86 günlük oruç. Bkz. s 38.

35 Kaderiyye ve Tahtacı tarikatının müntesipleri, başlarını asla kazımazlardı.

36 Hayvanları bile öldürme hakkına sahip değildirler ve Michel Lefebvre (bkz. age. s. 370) şöyle yazmıştır: "Yezidilerin birçoğu öylesine titizlerdir ki yürürken bile yerdeki karıncaların veya böceklerin üzerine basmamak için büyük özen gösteriyorlar; hatta bazıları, çok ünlü elbiselerinde bulunan bit ve pireleri öldüreceklerine, yere atmayı tercih ediyorlar; bu tür davranışlara çok rastladım; bu insanlar suçsuz bir varlığın kanını dökmekten kaçınıyorlar. Bu yüzden de üzerlerinde inci yerine bu haşaratlar bulunuyor." Bizim bizzat karşılaştığımız kişiler bu konuda bu kadar da titiz değildi.

mamaktadırlar ve günümüzde münzeviliklerinden ziyade makamlarını temsil eden ilginç kıyafetleriyle daha çok ilgi çekmektedirler.

Başlarında siyah bir kumaşın sardığı aynı renkten bir fes (kullik) bulunmaktadır. Kırmızıyla çevrelenmiş siyah kaba yünden yapılmış ve kırmızı ya da beyaz ipten örülmüş bir kemerle (qemberbest)[37] belden tutturulmuş uzun bir gömlek (hirke: cüppe) göğüs kısımlarını kapamaktadır. Bu kıyafetin yakası, genel Yezidi gömleğine göre daha kapalıdır.[38] Ön tarafı daha uzun olan hirke, önden dizlere kadar inerken arkadan bel hizasında kesilmiştir. Ayak bileğinden lastikli beyaz geniş bir pantolon ve cüppedeki gibi kenarları kırmızıyla sarılmış beyaz bir ceket Fekir'in kıyafetini tamamlamaktadır. Fekir bunun dışında kırmızı veya siyah bir ipi (mehek: yular veya meftûl)[39] boyunlarında tenleriyle temas edecek şekilde taşımak zorundadırlar. Qemberbest ve meftûl, bu kıyafetin esas parçalarıdır ve fekir öldüğünde bile her ikisinden de asla ayrılmamalıdır.[40]

Burada tarif ettiğimiz kıyafet, inananlara saygı dolu bir kor-

37 Kember kelimesi, Kürtçede "kemer" anlamında sık sık kullanılıyor olsa da, Bektaşilerin kullandıkları kemere kambariyya adı verilmektedir. Üç yerine düğüm atılmış keçi kılından yapılmış iptir (bkz. Jaco, age. s. 52). 'Ali'nin kölesinin anısına bu kemere bu ad verilmiştir. Aslında Şii karşıtı bir tarikatta böyle bir nedenden dolayı bir kelimenin kullanılması ilginçtir. Sincar'da Kemer 'Eli'ye vakfedilmiş bir mezel bulunmaktadır. 'Ali, yöresel efsanede belli bir rol oynamaktadır. Bkz. 3, Topluluk/Nüfus.

38 Hırkanın yakası yamuk değil, yuvarlıktır.

39 Müslüman tarikatlarında kutlanan inisiyatik ayinlerde, yeni müritin maftul adında bir kumaşla -ipekten veya yünden uzun kumaş parçası- veya sade bir iple beli bağlanır. Bkz. El, makale shadd. Bir de Bektaşilerin taşıdıkları kolyelere bkz. "Jeder Derwisch tragt um den Hals an einen dicken Schnur einen Talergroszen Stem aus Kameol, den Teslim Tasch, der ihm, nach Vollendung des Noviziats, übergeben wurde." (Jacob, age. s. 19).

40 İslam tarikatlarında saddın oynadığı rolün önemini burada anımsıyoruz.

Bir teqir

Eli Wûso

Feqiranların taşıdıkları ünvan,[45] dilenme hakları, onları diğerlerinden ayıran ve tek başına onlara bir kutsallık veren kıyafetleri, hiçbir dini görevleri olmayışıyla tezat teşkil eden hayatlarının çetinliği, bütün bunlar, şêxlerin veya pirlerin kastına benzer bir kasttan ziyade çileci bir tarikatı çağrıştırmaktadır. Statülerinin özelliği ve Müslüman tarikatlarının müritlerini çağrıştıran kıyafetlerinin ayrıntıları, feqiranları 'Adavviyye'nin doğrudan mirasçıları olarak görmemize neden olmaktadır.[46] İlk başta herkese açık bir tarikatın sade üyeleri olarak Kürt 'Adavviler, git gide aynı ailelerin içinde toplanmaya ve sadece kendilerine eşit olan kızlarla evlenmeye, yani Yezidi toplumunda özel bir kategori oluşturmaya başlamışlardır.[47]

Bu gelişme, yeni bir tarihte neticesine ulaşmış görünmektedir. 17. yüzyılda herhangi bir inanan bu eğitimi alıp feqir olabilmekteydi; Michel Febvre'e göre, laiklerin, "Şêx Hadi'nin kıyafetine büründükleri"ne sık sık rastlanılmaktaydı.[48] Günümüzde hiçbir mürit, tarikata girmeyi arzulamamakta ve feqiranlar da babadan oğula bu ünvanı devretmektedirler. Bununla beraber bu makamın babadan oğula geçmesine rağmen şêx veya pir doğulduğu gibi feqir doğulmamaktadır. Reşitliklerine kadar genç feqiranlar diğer Yezidilerden hiçbir farkları olmamakta ve hiçbir imtiyazdan yararlanmamaktadırlar. Buluğ yaşına gelince ayinsel kıyafeti giymelerine izin verilmektedir. Bu kıyafet, özel bir ayinle onlara takdim edilir.[49] O andan itibaren o sınıfın tüm ayrıcalığına sahip olurlar.

45 "Fakir" İslam tarikatlarında kullanılan tanımlardan biridir.

46 Yezidi müritler, Şeyh 'Adi'nin Kürt taraftarlarını oluşturdukları için bunlar inisiye değildirler ve tarikatın bir parçası da değildirler.

47 Bkz. Sunye kentlerinde Müslüman tarikatların insan toplamalarına ve Kürdistan'da Nakşibendilerin köy ve aşiretlere göre insan toplamalarına.

48 Michel Febvre, age. s. 370.

49 Bu inisyasyonla ilgili hiçbir tasvir alamadık. Siouffi'ye göre (*Notice sur le Cheikh 'Ac et la secte des Yezidis*, s. 91), kırk günlük bir inzivaya çekilişten sonra bunlar oluyo ve bu süre boyunca bu kişi sadece beyaz bir don, bir ceket ve mehek giyiniyor.

kuyu uyandırmaktadır.[41] Hiç kimse, kendini savunmak zorunda kalsa bile bu kıyafeti giyinmiş bir feqire vurmaya cesaret edemez. Bir feqir, bir dindaşını dövebilir hatta öldürebilir ama dindaşı kesinlikle ona karşı koymayı düşünmez bile. Mağdur kişi kendisine saldırana sırtını dönüp teslimiyetini gösteren bir tavırla kollarını bağlayarak ölümünü beklemekle yetinir. Bu kastın bir üyesine yapılmış en ufak bir şiddet gösterisi, bunu yapan kişi için ölümcül olabilir.[42] Feqiranlara tanınan diğer bir imtiyaz da, herhangi bir evde görüp beğendikleri bir eşyaya el koyabilmeleridir;[43] eşyanın sahibinin itirazlarının hiçbir değeri yoktur. Bu din adamlarının çevrelerine yaydıkları çekinme havasının, saygıdan ziyade korku uyandırdıkları Sincar'da sahip oldukları üstünlükten kaynaklandığı kesindir.[44]

41 Gelenek bu kıyafetin Şêx Hadi'nin ve ondan önce Yeryüzü Cennetinde bulunduğu dönemde Adem'in giydiğinin aynısı olmasını istiyor. Yezidilerin bu kıyafete duydukları saygı fetişizme kadar gidiyor: "Yeminlerini, giydikleri kıyafetler ve bu kıyafetleri giyenlerin adı üzerine yapıyorlar" (Michel Febvre, age. s. 369); aynı yazar Yezidilerin eski hırkaları aralarında paylaştıklarını ve bunların parçalarının nazarlık olarak kullanıldığını göstermektedir. Günümüzde Cebel Sım'anlı feqıranlar kendi makamlarının kıyafetlerini giymemektedirler; ancak birçoğu kıyafetlerinin astarlarında bu eski hırkaların bir parçasını saklıyorlar. İhtiyar bir adam kendisinde bulunan bu hırka parçasını gösterdi; büyük bir özenle ve saygıyla onu çıkardı ve onu bize vermeden önce üç kez bu parçayı öpüp alnına koydu. Keke 'Êziz tapınağının yakınlarında bulunan Şêx Mend tapınağında Şêx Mend'e ait olduğu söylenen çok eski kıyafetler bulunmaktadır. Şu anda bunlar Cemil Axanın evinde bulunmaktadır.

42 Kapışan iki feqıranın üzerlerinde taşıdıkları kıyafete karşı duydukları hürmetlerinden dolayı asla kaba kuvvete başvurmadıkları söyleniyor; bunlar bunun yerine öfkelerini dindirmek için düşman oldukları feqıranın evine gidip herşeyi kırıyorlar ve orada bulunan kadınları, çocukları ve hayvanları dövüyorlar. Bu söylentilerde abartı olduğu kesindir; inançların tersine aşiretlerinin bütün savaşlarına ve yağmalarına katılan bu feqıranların kendi aralarında birkaç yumruk esirgediklerini pek zannetmiyoruz.

43 Isma'il Bey, Ermeni topluluğun dini statüsünü belirleyerek, feqıranların lehine pirlere verilmesi gereken ödeneklerden biraz daha az bir ödeneği yasallaştırmıştır. (İsma'il Bey, age.)

44 Bkz. 3, Siyasi hayat.

kastın varlığından bahsetmişlerdir. Bunlar sadece Şêx Hadi'nin türbesinde bulunan hizmetkarları kapsamaktadır.[53] Bu bilgilere göre üç erkek sınıf vardır: Köçekler, çavuşlar, ferraşlar; bir de kadın sınıfı: Feqreya (bunların başında da kebana bulunmaktadır) sınıfı.

Sadece genç kızlardan ve dul kadınlardan oluşan bu kadın sınıfının varlığı bize biraz şüpheli gelmektedir. Çavuş ve ferraşlara gelince, en güvenilir kaynaklara göre, özel kast oluşturmuyor görünmektedirler; bunlar herhangi bir toplumsal sınıftan seçilmiş "dini görevliler"dir. Siouffi'ye göre,[54] çavuşların sayısı dört beş arasındadır. Şêx Hadi türbesinin yakınlarındaki türbelerdeki lambaları yakmakla görevli olan "bir çeşit ayin eşyası bakıcısı" olan bir ferraş bulunmaktadır.

Ferraşlar veya çavuşlar gibi köçeklerin de (raksçı) babadan oğula geçen bir görevleri yoktur. Bunların birçoğu, Şeyxan'a hacca gelip de dünyadan el etek çekmeye karar vererek hayatlarının sonunu Şêx Hadi'nin hizmetine girmeye karar veren dindar kişilerdir.[55] Feqiranlarınkine benzer bir kıyafet giydikleri ve daha çok türbenin mutfakları için odun kesmekle meşgul oldukları söylenmektedir. "Köçek" kelimesinin bazen aşiretlerde görünen ve dini olduğu kadar siyasi bir üstünlük kazanan yarı peygamber, yarı büyücü meczuplar için de kullandığını burada belirtelim. Bunlardan bazıları Yezidi tarihinde çok önemli bir rol oynamışlardır ve günümüzde hâlâ Sincar'da bir buçuk yüzyıl önce ölen Köçek İbrahim'in mucizeleri ve 19. yüzyılda Türkler tarafından öldürülen Köçek Mirza'nın serüvenleri şarkı olarak söylenmektedir.

53. Emir'in atadığı bir üste bağlı olanlar (mutewaliye Mala Şêx Hadi). Şu anda bu kişi Emir'in bir akrabasıdır.

54 Bkz. age. s. 93 vd.

55 Qestel (Cebel Sim'an) muhtarı Murad, bu yolu takip etmiş olan amcalarını zikretmiştir.

Çok az mürit bu inisyasyona hakları olduğunu bilir. Sincar'da bize bilgi veren iki kişi sadece, Şeyxan emirinin kendisinden feqir olma talebinde bulunan herkese bu ünvanı bahşetme hakkı olduğunu fakat bu tür isteklerin çok nadir olduğunu bizlere söyledi. Ancak feqiranlar özel bir kast oluşturduklarının bilincinde oldukları için yeni gelenleri aralarına kabul etmemektedirler. Özel oluşlarını çok ileri götürmektedirler.[50] Cebel Sim'an'da[51] imtiyazlarının tek varlık nedeni olan kıyafetlerini bırakmalarına rağmen feqiranlar en keskin iç evliliği (endogamie) uygulamaya devam etmektedirler. Sincar'da aşiret haline gelmişler ve birkaç köyde toplanıp yaşamaktadırlar.

Micêwirler

Micêwirler[52] o kadar az sayıdalar ki varlıklarına hiç rastlamadık. Bildiğimiz kadarıyla Pistker'de (Sincar'da) bir köyde bulunmaktadırlar; fakat bunların kastı muhtemelen Şeyxan'da da temsil edilmektedir. Rolleri, ziyaretlerin bakımını sağlamak ve salı akşamları her türbenin yanında çarşamba sabahına kadar yanması gereken lambaları yakmaktır.

Diğer kastlar

Şeyxan'ı gezen seyyahlar, başka yerde bulunmayan birkaç

50 Günümüzde feqiranlar kendi makamları içinde hiçbir özel hiyerarşiye sahip değildirler. Siouffi (age. s. 93) Halep'in kuzeyinde bir yerlerde yaşayan birisinden bahsetti: "Kek", bu kişi tarikatın en üst makamında bulunuyormuş. Bu kişiyi uzun bir süre aradıktan sonra Cebel Sim'anlı Yezidilerden "Kek"in bir kişi değil de bir tapınak olduğunu öğrendik. Bu tapınak Türkiye'de, Birecık'te olup uzun zaman ün salmış bir yermiş. (bkz. Ek 3, C).

51 Bkz. Suriye Yezidileri.

52 Arapça mucavir.

İKİNCİ KISIM
TARİH

Yezidi toplumunu orijinal kılan kast sistemi işte böyledir. Dindar olmaktan ziyade batıl inançlara inanan Yezidiler, hernekadar Şêx Hadi'nin asıl amacından sapmış olsalar da bu hiyerarşiye karşı çok derin bir saygı duymaktadırlar. Daha ileriki sayfalarda Yezidilerde olduğu gibi bütün Kürt topluluklarında da dini örgütlenmenin siyasi örgütlenme kadar önemli olduğunu göreceğiz; çoğu zaman manevi başkanlar, dünyevi başkanlardan daha büyük bir otoriteye sahiptirler.

TARİH

Yazılı metinleri yok denecek kadar az olduğu için Yezidiliğin tarihsel önemini kavramamız mümkün değildir. Ancak Kürt olduğu için bu hareketin bütün Kürdistan'da uzun bir süre önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. 16. yüzyıla kadar Yezidi aşiretleri Küçük Asya dağlarında vuku bulan olaylara sürekli karışmışlar, daha sonraysa, güçleri zayıflamıştır. Bazılarının İslam dinine girmesi ve yapılan zulümlerle zayıflaması sonucu ardarda yok oldular. Elimizde bulunan nadir belgeler ışığında bu gelişmelerin genel hatlarını çizmeye çalışacağız.

Eğer Şeyh 'Adi'nin yeğeni ve yeni doğan topluluğun başında onun halefi olan Ebu'l Bereket, dindar yönüyle kendisinden bahsettirmediyse de oğlu 'Adi ibn Ebu'l Bereket daha hareketli bir kadere sahip olmuştur. Guidi'nin varsayımına göre[1] aşırıya giden taraftarlarının fanatizmine uyarak, İso'sab'ran adındaki Hıristiyan manastırını ele geçirmiş ve içinde bulu-

1 Bkz. Guidi, age. s. 415-16 ve s. 423-4.

Daha önce söylediğimiz gibi Şeyh Hasan Yezidiler tarafından hem savaş hem de dini reis olarak kabul edilmekteydi.[5] Halefleri, ailelerinin gelenekleriyle tamamen bağlarını koparmış ve sadece siyasi ihtiraslarını gerçekleştirmek için nefslerini kırmaya yarayan ibadetleri terketmişlerdi. Belki de bu değişimi, taraftarların taşkınlığı ve sayılarının sürekli artması nedeniyle kendilerine rağmen gerçekleştirmeye zorlanmışlardı.

H. 655 yılında Moğolların desteklediği kardeşine karşı savaş içinde bulunan Rum Selçuklusu İzzeddin Keykhosro, Hasan ibn 'Adi'nin oğlu olan ve Yezidilerin yeni emiri olan Şerefeddin'in desteğini istemiştir. Yezidi prensi bunu kabul etti: Yardımlarından dolayı kendisine Xartabirt bölgesi verilecekti.[6] Şerefeddin sefere çıktı, fakat müttefikiyle birleşmeye çalışırken Moğol Angürk Novin ile karşılaştı ve yenilgiye uğrayıp öldürüldü.[7] H. 657 yılında Hulagu, Musul bölgesinden geçtiğinde bu olayı hatırladı ve 'Adavvileri boyun eğmeye zorlamak için taş üstünde taş bırakmadığı Hakkari'yi istila etti.[8] Daha ileri bir tarihte de yani H. 660 (1261-62) yılında Yezidileşmiş olan Sincar'ı kırıp geçirdi.[9]

> Müslümanlardan iki gün önce [kutlanırdı], çünkü kral Zeng veya Bedr ed-Dın zamanında Yezidilerin bir atası olan Pir Xale Şemsan (Şêx Hadi'nin bir müridi ve bir yakınıydı) Ramazan ayı boyunca tutuklu kalmış ve serbest bırakıldığında Şêx Hadi'ye bayramdan iki gün önce gelmişti. Şêx o kadar sevinmişti ki o gün yani Ramazan bayramından iki gün önce onun onuruna bir kutlama yapılmasını emretmişti".

5 Yukarıya bakınız s. 30-32.

6 Diyarbekir ve Malatya arasında bulunan bu şehir Malatya'ya iki günlük mesafededir ve Hisn Ziyad (Yakut) olarak bilinmektedir.

7 Bkz. A. Teymur tarafından zikredilen Barhebraeus, Muhtasar ed Duval, age, s. 22.

8 Bkz. Reşid ed-Din, Histoire des Mongoles de la Perse (Quatremere yay.), s. 329: "Hulagu, Khelat' ın bölgesine ve Kürt eşkıyalarının kaldıkları ve sığındıkları yer olan Hakkar dağlarına girdi; orduyla karşılaşan eşkıyaların hepsi merhametsizce boğazlandılar."

9 Bkz. age. s. 386.

nanları kılıçtan geçirmiştir (1219-20). Bu olaydan sadece birkaç rahip kaçmayı başarmıştır. Kurtulanlar Moğol hükümdarının sarayına sığınmış ve ondan adaleti yerine getirmesini istemişlerdir. Böylece 'Adi yakalanmış ve ölüm cezasına çaptırılmıştır (1221).

Yine de bu felaket tarikatın gelişmesine engel olamamıştır, Hasan ibn 'Adi döneminde[2] tarikat Musul atabeyini -Zengide Bedreddin Lü'lü' (1233-59)- endişelendirecek ve buna karşı önlemler aldıracak kadar büyümüştür: "Aynı yıl (H. 652, 1254-55), Şeyh 'Adi b. Musafir taraftarlarıyla Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü' taraftarları arasında bir savaş çıkmıştı. Bu savaşa neden olan olay, Bedreddin Lü'lü'nün Şeyh 'Adi'nin çocuklarına karşı[3] uyguladığı sert tutum ve onlardan istediği para yardımıydı. Yezidiler Bedreddin Lü'lü'nün arkasından dolaplar çevirmeye kalkışmış ve bunun üzerine Bedreddin Lü'lü de Yezidileri susturmak için üzerlerine ordusunun bir kolunu göndermişti. Çetin bir çatışmadan sonra 'Adavvi Kürtleri bozguna uğradılar. Bazıları öldürüldü, bazılarıysa tutsak edildi. Bedreddin, yüz tanesini ibret olsun diye astı (*şalaba*) ve yüz tanesinin de kellesini vurdurttu. Bedreddin Lü'lü' Yezidi Emirinin kol ve bacaklarının kesilip Musul kapılarına asılarak sergilenmesini emretti. Aynı zamanda Şeyh 'Adi'nin mezarından kemiklerini çıkartıp yakmaları için de adamlar gönderdi."[4]

2 'Adi b. Ebu'l-Bereket'in oğlu.

3 Yani halefleri.

4 'A. 'Azzawi tarafından zikredilen El- futi (age. s.46). İbn Sakır aynı hadiseyi biraz farklı anlatır: "Bedr ed-Dın Lü'lü' ondan korkmuştur (Hasan ibn 'Adi); kendi bölgesinde akınlar yapan Kürtlerden çekindiğinden, onu ele geçirmiş, hapsetmiş ve Musul kalesinde boğdurtmuştur. Hasan'ın en ufak işaretinde Kürtlerin harekete geçip ülkeyi talan etmelerinden korkuyordu." (bkz. A. Teymur, age. s. 19). İbn Şakir El-Futi'den farklı bir tarih belirtiyor: H. 644.
Hasan'ın isyanı hatırası hâlâ belli bir ölçüde çağdaş Yezidi geleneğinde bulunmaktadır. İsmail Bey şöyle yazmaktadır (bkz. age, s. 92): "Ramazan bayramı,

Suriye'de iki oğlunu -İzzeddin Emiran ve 'Alaaddin 'Ali- bı rakmıştı.[14] En büyük oğlu -İzzeddin- babasının ünvanını ve servetini miras almıştır. Birkaç yıl bunlardan faydalandıktan sonra görevini bırakmış ve Şam yakınlarında Mezze'de inziva-ya çekilmişti. Halk tarafından ona verilen veli ünvanı kısa sü-rede inanılmaz bir biçimde yayılmıştı. Fakat az daha bu ünvan onu tehlikeli maceralara atacaktı:

"Bir süre Şam'da, sonra Şafad'da ve tekrar Şam'da Emir ola-rak kaldı. En sonunda emirlikten vazgeçti ve dünyadan el etek çekti. Mezze'ye yerleşti. Her taraftan Kürtler ona geliyor ve sevgisini kazanmak için ellerinde bulunanların en iyisini ona sunuyorlardı. Söylenenlere göre bazıları da onun yanına yer-leşiyordu. Bu arada Sultan'a karşı çıkmayı düşündü.[15] Çeşitli ülkelerden gelen Kürtler, savaşmak için mal mülklerini ucuza satarak silah ve atlar alıp yanına geldiler. İzzeddin, taraftarla-rının bazılarını yüksek görevlere atayacağına söz verdi. Lu-cün'de kamp kurdu. Sultan bu insanların neler planladıkları-nı haber aldı. Henüz kimsenin malına ve canına dokunmadık-larını, fakat çok pahalıya at ve silah almak için çok az bir pa-raya mal mülklerini sattıklarını öğrendi. Şam valisi Tingız'a bunlar hakkında bir araştırma yapmasını ve onları gözetleme-sini emretti. Diğer yandan Qarafa'nın 'Adavi zaviyesinde bulu-nanlarını yakalattırdı... Hikayeler biraz farklılık arz etmekte-dir: Bazı kişiler onun Mısır'ı, bazı kişiler de Yemen'i egemen-liği altına almak istediğini söylüyorlar. Sultan'ı endişelendirdi-ler ve dikkatini çektiler; Şam valisi Tingız, İzzeddin'i yakalat-tırdı. İzzeddin ölene kadar hapiste kalmıştır. Eğer önlemler alınmasaydı muhtemelen bu insanlar önemli olaylarda rol oy-nayacaklardı."[16] İbn Hacer bu olayları daha ilginç bir şekilde

14 Daha ileride verdiğimiz soyağacında (bkz. Ek 1) zikredildiği için onu biliyoruz.
15 En Nasir Mohammad (1309-1340).
16 A. Teymur tarafından zikredilen İbn Fadl Allah, age. s. 25-26.

Moğolların düşmanlığı karşısında Şerefeddin'in oğlu Zeyneddin babasının yerine geçmeyi düşünemezdi. Böylece haklarını, Moğollarla (Moğol bir kızla evlendiği için) daha iyi ilişkiler içinde bulunan amcası Fexreddin'e bırakarak Suriye'ye gitmeyi daha uygun buldu. 1275 yılına kadar bu durumda herhangi bir değişiklik olmadı. Bu tarihte Fexreddin, kardeşi Şemseddin'in başkaldırısına karşı koymak durumunda kalmıştı. Şemseddin, kendisine tabi olan 400 kişiyle birlikte sürgün yolunu tutmak zorunda kaldı.[10] 1276 yılında bilmediğimiz nedenlerden dolayı Fahreddin de Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Fakat kısa bir süre sonra tekrar topraklarına dönmüştür. Moğol imparatoru bu tutumunu izah etmesi için onu çağırmış ve ölüm cezasına çarptırmıştır.[11] Fahreddin, tarihin hatırladığı bu döneme ait son Yezidi emiridir. Kaynaklar halefleri hakkında sessiz kalmaktadır.

Bunun tersine Zeyneddin'in Suriye'deki maceraları iyi bilinmektedir. Bu prens ilk önce Şam'a yerleşmiştir; orada Emir ünvanı almış ve metinlerde belirtildiğine göre "kral hayatı" yaşamasını sağlayan gelirler elde etmiştir. Birkaç yıl sonra ailesinin memleketi Bekaa köyüne çekilmiş ve şatafatlı hayatını orada sürdürmüştür. Etrafında gerçek bir saray erkanı bulunmaktaydı. Qemeri aşiretinden bir Kürt kadını, Zeyneddin'in sergilediği sefahete rağmen onu bir aziz kabul edecek kadar ona tutulmuştu. İstediği bütün paraları veriyordu.[12] Hayatının sonlarına doğru Zeyneddin, günahlarından tövbe etti ve Kahire'ye gitti. Orada Zeviye'yi kurdu. Naaşı da orada -Qarafa'da- bulunmaktadır.[13] H. 697 yılında (1297) öldü.

10 Cebel Sim'an Yezidileri bu olayı unutmamış görünüyorlar (bkz. ileride Suriye Yezidileri).

11 Bkz. Barhebraeus, Mukhtaşar ed-Davud. (Prococke yay.), s. 509.

12 Bkz. A. Teymur, age. s. 24-25.

13 Bu zavviyye ile ve ihtiva ettiği mezar yazıtlarıyla ilgili bkz. M. V. Berchheim, *Corpus İnscriptionum arabicorum*, s. 147 vd.; aynı zamanda bkz. A. Teymur, age. s. 29-37.

duklarını ispatlamaktadır. 18. yüzyılın sonunda bu hanedanın düşüşü ve Kürt ordularına karşı Türk milislerinin elde ettikleri üstünlük, Şam'daki ve Kahire'deki toplulukların çöküşüne neden olmuş görünmektir. Tarikatın büyük kısmıyla güneye doğru ilerlemiş olan ön menzildekilerin arasındaki ilişkiler hızlı bir biçimde azalmış ve durmuştu. Sadece kısa bir süre Yezidi *ghuluvv*'una intisap ettikten sonra, Suriye ve Mısır 'Adavvileri yok olmadan önce Sünni Ortodoksluğuna geri döndüler.[21] Kuzeydeki dağlarda kalan kardeşlerinin kaderi onlarınkinden çok farklı olmuştur.

ken Şeyh Hızır hapisteydi. Şöyle demişti: 'Sultan, zaferi elde edecektir ve Şam'a dönecektir. Ben de o zaman öleceğim; Sultan ise benden 20 gün sonra ölecektir.' Herşey söylediği gibi oldu.

Ez-Zahir Şeyhe karşı kin besliyordu ve Şeyhin, bir Müslümanın bile işleyemeyeceği günahları yaptığına dair Zahir'i ikna eden insanları çağırdı. Hepsi onun idam edilmesine karar verdiler. O zaman Hızır şöyle buyurdu: 'Ez-Zahir Sultandır [ne ederse doğrudur]; benim sonum yakındır; ama bizi ayıran gün sayısı azdır.' Bu sözlerin karşısında Sultan sustu ve idamı erteledi. Şeyhi tutuklattıktan sonra gizli bir yere hapsettirdi. Ona lezetli yemekler verdi ve giysiler temin etti. Bu tutuklama 671'de olmuştu. Ez-Zahir, Küçük Asya seferinden sonra Şam'a dönünce, Kahire'ye bir mektup göndererek Şeyhin serbest bırakılmasını istedi; fakat mektup tutuklunun ölümünden sonra Kahire'ye ulaşmıştı. Birçok şehirde Hızır'ın anısına birçok zaviye yapıldı. Herkes ondan çekinirdi, hatta Sahib aha' ed-Din ibn Hanna ve Haznedar Bilbek bile... Cesedi hapishaneden çıkartılıp Husniye'ye götürülmüştür. Orada iki zaviyeye defnedilmiştir. Şeyh Takiyy ed-Din der ki: "Şeyh Hızır, doğru inanca sahip bir Müslümandı; fakat az imanlı ve sapmıştı." 676'da (1277-78) ölmüştür. Onun anısına Haliç'in üzerinde, Hüsniye'de, Tebbaların topraklarının yanında bir zaviye yapılmıştır ve bu zaviyeye 30 bin dirhemlik geliri olan topraklar bağlanmıştır. Bir başka zaviye de Şam'a yakın olan Mezze'de yapılmıştır [Muhtemelen İzzeddin Emirhan zaviyeye çekilmiştir]. Bir diğeri de Baalbek kapılarında, bir diğeri Hama'da, bir başkası da Homs'dadır. Şam'daki sinagogu yıkmış, Kudüs'teki Musallaba kilisesini de yok etmiştir. Kendi elleriyle papazı öldürmüş ve kiliseyi zaviyeye çevirmiştir. İskenderiye'de Yunanlıların kilisesini yıkıp yerine el-Hazra olarak adlandırdığı bir medrese yaptırmıştır. Açıklıktan yanaydı. Altın ve para dağıtırdı ve birkaç kişinin ancak taşıyabileceği çok büyük kazanlarda yemekler hazırlatıp dağıtırdı."

21 'Adaviyyalar yakın bir zamana kadar Suriye'de vardı. Bkz. s. 28, dipnot 45.

aktarmaktadır:[17] "Şeyh 'Adi ailesinden Kürt İzzeddin Emiran, Şam'a gitti ve orada emir ünvanını aldı. Her yerden vatandaşları ona geliyor ve hediyelerle sevgisini kazanmaya çalışıyorlardı. Sultana karşı başkaldırmak istediğine dair etrafa sözler yayıldı. En Naşir, Qarafa'da bulunanları yakalattırdı ve kendisine yönelik bu fesadı araştırması için Tingız'a bir mektup yazdı. Bu kişi İzzeddin'i çağırdı ve bu konuda onu sorguladı. İzeddin şöyle cevap verdi: 'Devleti tek başlarına yönetmek istiyorlar.'[18] 'Bunun nedeni nedir?' 'Bunlar kendi kendilerine kurguladıkları fikirlerdir!' 'Neden onlara mani olmuyorsun?' 'Bu insanlar bana ve aileme tamamen inanıyorlar; beni kulede hapset, sayıları azalacaktır.' Böylece İzzeddin'in dileği yerine getirildi; onlar da dağıldılar... H. 731 (1330-31) yılında hapsedildi.[19] Boylu boslu, sevimli yüzlü güzel bir erkekti."

Zeyneddin'in ve oğlu İzzeddin'in parlak kariyeri, Eyyubilerin hizmetinde bulunan Kürtler arasında muhtemelen büyük sayıdaki 'Adavvilerin,[20] belli bir dönemde Suriye'de bulun-

17 Bkz. A. Teymur'deki alıntı, age. 26-27.

18 Türk paralı askerleri hariç.

19 Makrizi'ye göre (II, 435) 733'te (1332-33).

20 Bu iki kişiyle aynı dönemde yaşayan Adavviyye'nin bir başka üyesi de Suriye'de büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu kişi Şeyx Hıdr b. Ebu Bekir b. Muse el-Mihrani el 'Adavi'dir. Bkz. Qatremere yay., *Histoire des Sultan Mamlouks d'Egypte*, Cilt. I, s. 146; Kaknzi, Khitat, Cilt II, s. 300, 430, 431; Suyuti, Cilt I, s. 240; İbn Sakir, *Fawat el Wafayat*, s. 150-151. Daha eksiksiz olan bu sona kaynağı zikredeceğiz: "Mistik ve güçlü bir hali vardı, büyüleme gücüne sahipti. Zahir'e Sultan olacağına dair kehanette bulunmuştu. Bu nedenle bu prens onu severdi, onu ziyaret ederdi. Ona en gizli sırlarını açıklar ve seyahatlerinde kendisine eşlik etmesini sağlardı. Hükümdar, Asurf'u kuşatmakla meşgul iken Hızır'a şehrin ne zaman ele geçirileceğini sordu. Hızır hangi gün bunun olacağını beyan etti ve kehaneti gerçekleşti. Aynı şekilde Şafad ve Cesarée'yi de bildi. Ez Zahir, 665 yılında Kerek şehrine girdiğinde Hızır'a danıştı. Şeyh de Kerek'e gitmemesini, bunun yerine Kahire'yi fethetmesini tavsiye etti. Prens onu dinlemeyip yola koyuldu. Dirı gölü yakınlarında düştü ve ayağını kırdı. Ez-Zahir, Hisn el-Ekrad'ı kuşatırken Baalbek'te bulunan Hızır şöyle demişti: 'Sultan burayı 40 günde ele geçirecektir.' Bu kehaneti de gerçekleşti. Prens, Rum ülkesine gider-

sini sunmuştur. Müslüman olarak zikrettiği bazı aşiretler de belli bir dönemde İslamdan çıkmış olabilirler.

Çoğu zaman vakanüvisimiz, tarihsel süreçte aşiretlerin göçlerinden de bahsetmemektedir. Oysa 16. yüzyılda birçok Yezidi topluluğu 13. yüzyılda bulunduğu bölgeden uzak bir yerdeydi.[26] Bunların din değiştirdikleri anda hangi bölgede bulunduklarını bilmemekteyiz ve maalesef bu bilgi eksikliğini gidermemiz de pek mümkün görünmemekte. Bu yüzden bu durumu kabullenmek zorundayız.

Harita üzerinde Yezidiliğin Doğu'ya yürüyüşünü takip edemediğimiz için, bu dinin gelişmesi hakkında sadece bir fikir vermek açısından, Şerefxan'ın eserini bitirdiği tarihte yani Hicri 1005 (1596-97) yılında bu dine mensup olmaya devam edenlerin -eksik olduğu kesin olan- bir tablosunu sunmakla yetineceğiz.

Ceziret ibn 'Ömer, Diyarbakır ve Siirt arasındaki bölge uzun zaman Yezidilerin mekanı oluşmuştur. Cezire'nin ilk emirlerinin bizzat kendileri de bu tarikata mensup görünmektedir.[27] Bu beylere bağlı birçok aşiret reisi de bu inanca mensuptu: Bunlar Huveydel aşireti,[28] Şureş aşireti ve Cebel Cudi bölgesinde Niywednivan; Deirdeh yakınlarında bulunan Bohtan'da, savaştaki cesaretleriyle ve güçleriyle tanınan Bohti veya Boxti aşireti;[29] son olarak da aynı bölgede, birçoğu 15. yüzyılda göç etmek zorunda kalmış olan Mehmûdi ve Dunbeli aşiretleri[30] idi. Aynı zamanda Heylem'deki Çelki aşiretini ve

26 Yazarın zamanında birbirlerine çok uzak bölgelerde bulunan Huveydeller buna örnek olarak gösterilebilir.

27 Bkz. Ş.N., s. 156. Eser maalesef İslama giriş tarihlerini belirtmemektedir. Fakat 1414'ten önce olduğu kesindir.

28 Günümüzde Bohtan'da yerleşik hayata geçmiş olan Hüveydeller Yezidi kalmışlardır.

29 Onlar hakkında bkz. Ş. N., s, 26, 156, 163-4, 180, 195, 204, 207.

30 Bkz. s. 104-105.

Kürdistan'da bu sapkın mezhep daha hızlı bir başarı kaydetmiştir. Bu bölgenin güney kısmı, orada yaşayanların Emevi taraftarı olmaları sebebiyle, yeni doktrinin yayılması için olumlu bir zemin sunmaktaydı.

Hakkari'ye hakim olan büyük Dasini aşireti ve çevre halkı, özellikle de Cebel Hulwan halkı bu mezhebe girenlerin ilki olmuşlardır. 'Adavviye'nın kuruluşundan önce Sincar ghuluvv'a dahil olmuştur.[22] Yezidilik aynı zamanda Doğu'da, Süleymaniye taraflarında da mürit toplamıştır. *Şerefname*'ye göre[23] Suriye'den gelen bir Emevi, bu şehrin yakınlarına yerleşmiş ve Qalb kalesiyle bölgenin başka önemli yerlerini ele geçirmiştir. Onun gibi Suriyeli olan bu insanların soyundan gelenler, daha sonra sekiz aşirete bölünmüşler: Banûki (veya Banevki), Huveydi, Delxiran, Bûciyan, Zilan, Besiyan, Zekziyan ve Berazi. Bu aşiretlerin bazıları Müslüman, bazıları da Yezidiydi. Şerefxan, bu aşiretlerin hangisinin Müslüman hangisinin Yezidi olduğunu açıklamamıştır; yine de metnin başka bir yerinden yola çıkarak Besiyan ve Huveydi[24] aşiretlerini -belki Berazi aşireti de buna dahil edilebilir[25]- Yezidi kabul edebiliriz. Efsanenin bu topluluklar arasında bir aile bağı kurmasının nedeni bir zamanlar bunların aynı inanç altında toplanmış olmalarıdır.

Şerefname'nin sunduğu bilgiler, tarikatın Batı yönünde kattettiği ilerlemeler hakkında maalesef pek bilgi sunmamaktadır. Dini meselelerle pek ilgilenmeyen yazar, bahsettiği aşiretlerin hangi dine mensup olduklarını da zikretmemektedir. Sadece kendi döneminde Yezidi kalan aşiretlerin eksik bir liste-

22 Bkz. A. Azzawi'nin, age. s. 11, alıntıladığı Sam'ani metnine.

23 Bkz. Ş.N., s. 339-41.

24 Bkz. Ş.N. s. 26.

25 Günümüzde Hama'da Berazilere rastlayabiliriz. Düşmanları tarafından Yezidi olarak adlandırıldıklarına sıkça rastlanır. Ancak belki bu ilkel dinlerine bir atıf değil Kürt kökenli oluşlarına olumsuz bir göndermedir.

Dini olduğu kadar siyasi arzulara da sahip ve Kürdistan'ın büyük bir bölümünde egemenlik kurmayı amaçlayan böyle bir tarikatın başarısı, kısa bir süre sonra o bölgedeki büyük beyleri rahatsız etmişti. İlk gelişmesini kaydettikten sonra Yezidilik, büyük bir tepkiyle karşı karşıya kalmıştır. 1414 yılında Celaleddin Muhammed adında bir kişi, Yezidiliğe inananlara karşı cihad etmeyi tebliğ etmeye girişmiştir. Bu kişi o bölgedeki beyleri ikna etmekte hiç zorluk çekmemiştir. Cezire Emiri İzzeddin Boxti, Şeraş, Tokel ve Hisnkeyfa prensi bu kişinin çağrısına kulak verip toplanmışlardır; büyük bir ordu kurduktan sonra Şeyxan'ı istila edip taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmamışlardı. Zaferlerinin işareti olarak Şêx Hadi'nin (bir kez daha) türbesini tamamen yıkmışlar ve velinin kemiklerini yakmışlardı.[40] Yezidiler az bir süre sonra türbeyi tekrar inşa ettiler; ancak bu felaketten sonra bir türlü kendilerini toparlayamadılar.[41]

Yezidiliğin çöküşü de işte bu tarihten itibaren başlamıştır. Daha sonra onlara karşı yapılan kıyımlar ve zorla İslam dinine girmeleri yine de sayılarını azaltamamıştır. Bununla beraber yaklaşık iki yüzyıl boyunca bu aşiretlerden bazıları canlılığını muhafaza etmeyi başarmış ve Kürdistan tarihinde önemli rol oynamayı sürdürmüştür.

Bu aşiretlerin en önemlilerinden ikisi, Mehmûdi ve Dunbeli aşiretiydi; her ikisi de Bohtan kökenli olmakla birlikte aynı hükümdara hizmet etmelerinin bile bir türlü ortadan kaldıramadığı bir düşmanlık duygusu içindeydiler. *Şerefname* bu aşiretlerin her birine özel bir bölüm ayırmıştır.[42]

Bu bilgileri daha rahat sunmak için bu iki aşiretin -pek açık olmayan- tarihlerini ayrı ayrı vermeyi tercih ettik.

40 Bkz. yukarıya, s. 94.
41 Bkz. 'A. 'Azzawî. age. s. 112, bu olayı anlatan Makrizi'nin metni.
42 Bkz. Ş. N., s. 388-99 ve s. 399-408.

Deirdeh civarında bulunan, muhtemelen Yezidi olan Reşki aşiretini[31] de bunlara dahil edebiliriz.

Hisnkeyfa civarlarında bulunan Xalidiler uzun zaman Şêx Hadi'nin müritlerinden olmuşlardır,[32] bu aynı zamanda Reşnanlar,[33] Şikakiler,[34] Suhaniler,[35] Çelkilerin bir bölümü ve Sasonlu Şeravviler[36] için de geçerlidir. Son olarak Bitlis yakınlarında Yezidi Halitiler bulunmaktadır.[37]

Daha da batıya doğru gidersek Antioche Kuseir'inde Yezidilerle karşılaşmaktayız.[38] Belki de Suriye'de topraklarından daha uzak bölgelerde başka Yezidi toplulukları da mevcuttu.[39]

Yezidiliğin bütün bu bölgelere yayılması, muhtemelen sadece birkaç yıl içinde gerçekleşmişti. En uzak Yezidi topluluğunun -Antioche Kuseir'inki- ortaya çıkışı 13. yüzyılda gerçekleşmiştir; ancak bunların yezidi dinine girişleri, dinlerinin merkezi olan Cebel Hakkari'ye daha yakın bulunan aşiretlerin Yezidiliğe girmelerinden daha sonra olmuştur.

31 Ş.N. onu belirtmese de bu iki aşiret Sincar'ın Çelkan ve Karadağ ve Cebel Sim'an'ın Reşkan topluluklarına yakındırlar.

32 Bir dönem Xalitiler Sasun hükümdarlarının emirleri altına girmişlerdir.

33 Reckilere yakındırlar.. Jaba, Recueil de notices et rècits courdes adlı eserinin önsözünde, Reşilerden oluşan, Şikaklı aşiretine bağlı ve Van bölgesinde kamp kurmuş bir oymaktan bahseder.

34 Bkz. bazı Yezidi aşiretlerinin ait olduklan hatta belki de eskiden tamamen Yezidi olan Kurd Dağlı eski Şikaklı topluluğu. Bkz. bir önceki dipnot.

35 Bkz. Yezidi Şerkiyanlardan Su'ani veya Suhani bavına (bkz. "Suriye Yezidileri.")

36 Bkz. Suriye Yezidileri, Yezidi topluluklarının bağlı olduklan Şikaklılar gibi Kürt dağlı Şeraviler. Bu aşiretlerin isimleriyle bazı Irak veya Suriye Yezidi topluluklarının isimleri arasında benzerlikler kurmamız cüretkarca değildir; özellikle de bu bölgelerde sürekli vuku bulan topluluklar arası kaynaşmaları gözönünde bulundurursak.

37 Bkz. Ş.N., s. 474.

38 Bkz. Suriye Yezidileri.

39 Örneğin Yezidi aşireti Dasinileri ilginç bir şekilde hatırlatan Homs civarlarındaki Krad ed-Dasniye şehri. Orada birkaç nesil öncesine kadar Kürtçe konuşuluyordu.

'Ewz Beyin kardeşi ve halefi Emire Bey, ani değişken tavırlar sergileyen bir siyaset izlemiştir ve birçok kez bir taraftan diğerine geçmiştir. Böyle ikili oynaması canına mal olmuştur: Tebriz'e karşı yürüttüğü seferlerden birinde Kanuni Sultan Süleyman, onu yakalatıp ölüm cezasına çarptırmıştır (1535).

Emire Beyin yerine yeğeni Şah 'Eli Bey[45] geçmiştir. Fakat Şah 'Eli Bey, Emire Beyin oğlu ve Baq emiri olan Hsen Bey tarafından öldürülmüştür.[46] Şah 'Eli Beyin tek varisinin Osmanlılara sığınmasından dolayı,[47] Şah Tahmasp, Mehmûdilerin başı olarak, Emire Beyin torunu Hemze Beyi kabul etmiş ve onu Kızılbaş Dilo Piri'ni kontrol etmeye zorlamıştır. Hemze Bey bir cinayet tasarlayarak kendisini rahatsız eden kişiyi tez vakitte ortadan kaldırmıştır. Bir süre hapsedilen Hemze Bey, özgür bırakıldığında Dunbelilerin emiri Hacı Beyin hükümdarlığına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Hacı Bey, onu ve Mehmûdi ağalarını Koy'a çağırtmış ve orada hepsini kılıçtan geçirmişti.

Hemze'nin yerine geçen kuzeni Xan Mihemed de birkaç

45 Bkz. Ş.N., s. 393. Tüm bu aile bağları için, bkz. soyağacı tablosuna. Emire Bey üç oğul bırakmıştır; en büyüğü Hasan Bey Baq hükümdarı olmuştur, diğer ikisi Mansur ve Zeynel Şah Tahmasp'ın hizmetine girmişlerdir. Mansur'a Safevi hükümdarı tarafından Bargir ve Sekman eyaletleri verilirken, kardeşi Koçiler safına katılmıştır. II. İsmail'in ölümünden sonra Mansur, Türkiye'ye gelmiştir; Muş sancağı kendisine verilmiştir. Amcası Mansur'un yanına giden Zeynel'in bir oğlu ise H. 1002'de Maragha yakınlarında bulunan Selduz valiliğine atanmıştır. Ancak oraya yaptığı yolculuk esnasında Haydar Bey ve bazı Mükriler tarafından yolu kesilmiş, yanında bulunan yüzlerce Mehmudi askeriyle beraber katledilmişler.

Görüyoruz ki o dönemde Osmanlılar çok aktif bir Kürt politikası uyguluyorlardı ve kapıya teslim olmuş başları belli bir maaş karşılığında kendilerine bağlı tutmaya çalışıyorlardı.

46 Hasan Bey'in kişiliğinden yola çıkarak öyle tahmin ediyoruz ki Ewz Bey ve soyundan gelenler Müslümanları temsil ederken diğer aşiret reislerini Yezidiliğe daha yakındılar.

47 İsmi Xalid idi ve Osmanlılar tarafından Cures timarı olarak görevlendirilmişti.

Mehmûdilerin ilk reisi -ki anladığımız kadarıyla aşiret bu kişinin adını taşımaktadır- kaderini Karakoyunlu Kara Yusuf'a (1290-1420) bağlamıştı: Karakoyunlu Kara Yusuf bunun karşılığında ona Aşut Kalesiyle Van Gölünün doğusunda bulunan Xoşab topraklarını vermiştir. Ve böylece Mehmûdi aşireti Bohtan'dan ayrılıp yeni topraklarına yerleşmiştir. Mehmûdi'nin oğlu Hsen Bey,[43] Karakoyunluların hizmetinde kalmış ve Hakkari'nin Müslüman emiri İzeddin Şêr'e karşı yapılan savaşta onlara destek çıkmıştır. Ancak İzzeddin Bey, Bitlis prensini yardıma çağırmış ve ondan büyük bir askeri destek almıştı. Çemenê Mir'in (Mir nehrinin) kenarlarında Mehmûdileri kanlı bir hezimete uğratmıştı. Hsen Bey, bu savaşta hayatını kaybetmişti. Baq bu reisin torunu 'Ewz Beye kalmıştı.

Akkoyunlular Karakoyunluların yerine geçmekte gecikmediler. *Şerefname*, Mehmûdilerin yeni hükümdarlarıyla ilişkileri hakkında birşey söylememektedir. İlk hükümdarlarına karşı gösterdikleri sadakat, Akkoyunlularla çok iyi ilişki içinde bulunmadıklarını düşünmeye itmektedir.

16. yüzyılın başlarında bu topluluk, egemen olmaya başlayan Safevilere boyun eğmek zorunda kalmıştı. Osmanlıların gittikçe güçlenen baskısının karşısında bu iki gücün arasında bulunmasından dolayı aşiret, coğrafi konumu itibariyle tehdit altındaydı. Hem Türkleri hem de İranlıları idare etmek zorunda kalan Mehmûdiler, bunu çok fazla sergilemeden Türklerle yakınlaşmaya çalışmışlardı; Türkler kesin olarak Van bölgesine ayak bastıktan sonra da Mehmûdiler, İranlılarla ilişkilerini tamamen kesmemişlerdi. 'Ewz Bey ile bu şehrin Safevi valisi[44] arasında vuku bulan tartışmalarda, ayrıntısını bilmediğimiz -bir ihtimal dini olabilecek- aşiret içindeki anlaşmazlıkların iyice karmaşık hale getirdiği bu tereddütlere örnek teşkil etmektedir.

43 Ş.N. tarafından zikredilen tüm Kürt reis isimlerini Kürtçe t[illegible]nskript ediyoruz.
44 Ş.N., s. 389-90.

Şerefname'ye göre Mehmûdi emirlerinin soyağacı

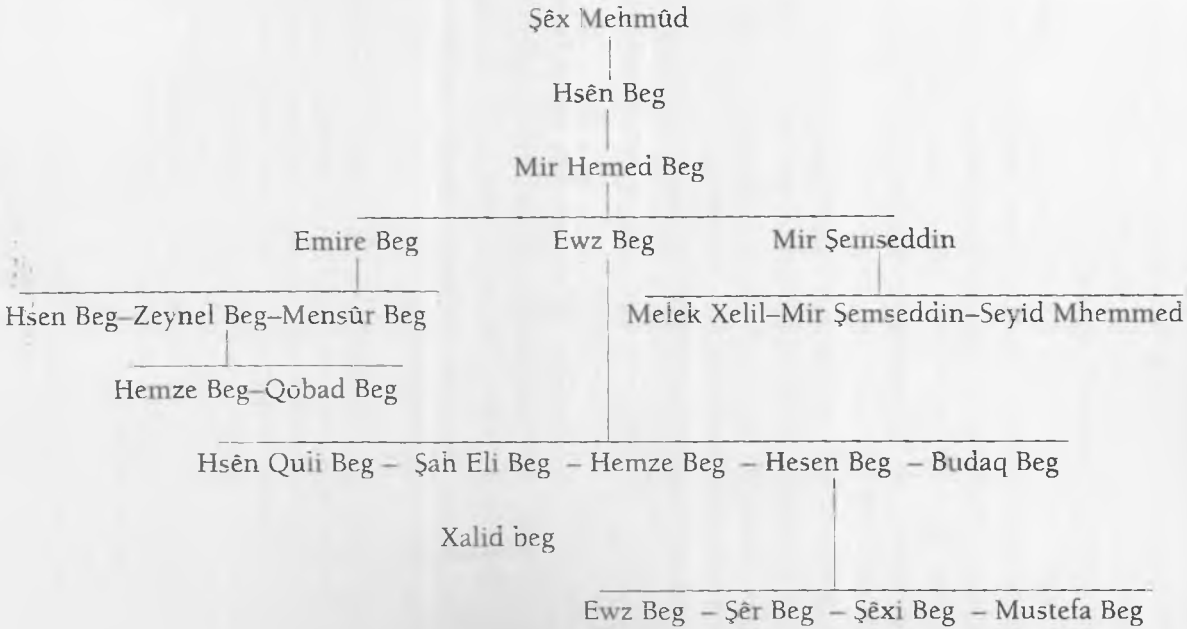

gün içinde Van'da tutuklanmıştı. Ancak hapishaneden kaçmayı başarmış ve bir gece Hacı Beyin yerleşmiş olduğu Aşut'a beklenmedik bir şekilde girmişti. Dunbelilerden kaçmayı başarmış olsa da, bu savaş alanında ailesinden birçok insanı kaybetmişti.

Aynı zamanda Han Mihemed, Türklere hizmetlerini sunmak için Diyarbakır'a bir elçi göndermişti. Bu manevranın karşısında tedirgin olan Şah Tahmasp, derhal Xan Mihemed'e bütün haklarını tanımıştı. Bir süre sonra onu indirip yerine 'Ewz Beyin oğlu Hesen Beyi getirmişti.

İlk başta kendini tamamen Şah Tahmasp'a adayan Hesen Bey, 1550 yılına doğru Kanuni Sultan Süleyman'a boyun eğmek zorunda kalmıştı; Dunbeli, Hacı Beyi yakalayıp öldürmek için Van'ın Türk valisine yardımcı olmuştur. Bab-ı âli tarafından lütuflarla ödüllendirilen Hesen Bey, ömrünün sonuna kadar büyük bir saygıdan yararlanmıştır. Çok dindar bir Müslüman olan Hesen Bey,[48] medreseler ve camiler yaptırmıştır. Şerefxan'a göre onun en büyük kıvancı aşiretini Yezidilikten kurtarmak olmuştur. Hesen Bey öldüğünde (1585) bu aşiret aşağı yukarı tamamen İslam dinine girmişti.

Dunbeliler, Bohtan'dan belirlenmesi zor bir tarihte ayrılmışlardı.[49] 15. yüzyılda Akkoyunların hükümdarlığını kabul ettiklerinde Sekmanabad beldesine sahiplerdi. Uzun Hasan'la olan ittifakları sayesinde ve Eseddin Şêr'in yenilgisinden sonra (yaklaşık 1457) Baq'ı işgal etmişlerdir.[50] Daha sonra Şêx Behlul'un oğlu Hacı Bey, Şah Tahmasp'tan Koy şehrini elde et-

48 Şerefxan, onun doğduğunda mı İslam dinine mensup olduğunu ya da sonradan mı din değiştirdiğini söylememektedir.

49 Ş. N.'ye göre bu göç esnasında aşiret reislerinin ve topluluklarının büyük bir kısmı zaten Müslümandı.

50 Bkz. Ş.N., s. 400 Mehmûdilerin yenilgisinden sonra Baq İzzeddin Şêr tarafından geri alınmıştır. Çok uzun bir süre geçmeden Danbeliler burayı tekrar kaybettiler.(bkz. Ş.N 129-132).

Şerefname'ye göre Dunbeli emirlerinin soyağacı

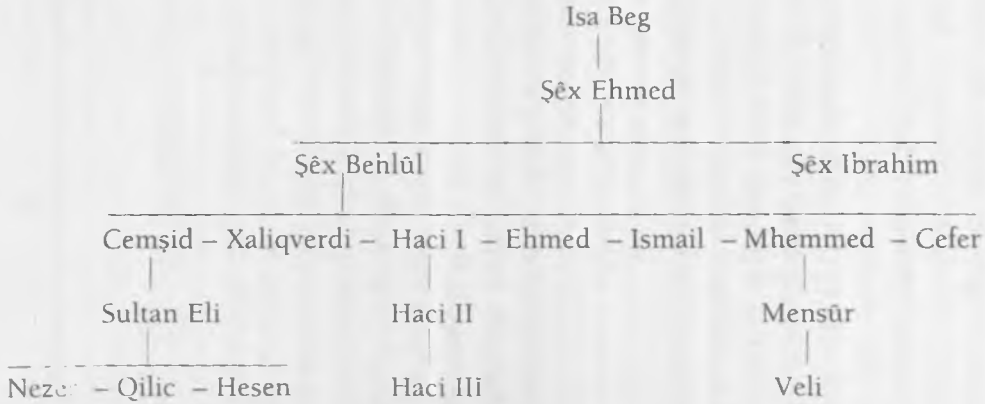

miştir;[51] bunun karşılığında Van'ın komşu sınırını onun adına koruyacaktı. İskender Paşa'nın müttefiki olan Hesen Bey tarafından Koy'da yenilip öldürülene kadar Türklere ve Mehmûdilere karşı durmadan savaşmıştır.

Ehmed Bey[52] Dunbelilerin emiri olmuştur. Osmanlıların ilerlemelerinden dolayı Dunbeli aşireti, birkaç yıl önce Mehmûdilerin bulundukları durumla karşı karşıya kalmıştır. Ehmed Bey, duruma göre bazen biriyle bazen diğeriyle ittifak ederek Sultan ile Şah arasında dengeyi sağlamaya çalışmıştır; bu tavrıyla Şah Tahmasp'ı öylesine rahatsız etmişti ki sonunda şah onu ve dört yüz adamını kılıçtan geçirmişti.[53]

İran sarayında eğitim gören Hacı Beyin oğlu II. Hacı Bey, Ehmed Beyin yerine geçmişti. Bu cülusun hediyesi olarak Abqa beldesi kendisine verilmişti. Sonuna kadar Safevi davasına sadık olan bu kişi, Türklere karşı yapılan bir savaşta hayatını kaybetmişti. Bu yenilgiden sonra Dunbeliler, Bab-ı âli'ye boyun eğmek zorunda kalmışlardı.

II. Hacı Beyin çocukları, Sekmanabad'ın sahibi kalmışlar; fakat Osmanlı, aşiretin başına II. Hacı Beyin kuzeni Sultan 'Eli'yi getirmiştir. Sultan 'Eli'nin gençliği Şahın yanında geçmesine rağmen onlarla bir konuda tartıştığı için Bab-ı âli'ye sağlam güvenceler sunmaktaydı.

51 Bkz. Ş.N., s. 400. Bu şehre yerleşmelerine dair, Danbelilerin basitliklerini aktaran *Şerefname*'de bir anekdot bulunuyor: Bu kavimden birkaç asker çarşıya gidip tıkabasa helva yemişlerdir, satıcı bunlardan ücretini istediği zaman, Yezidiler şöyle bağırmışlar: "Nasıl! Şah, bize bu şehri içindeki helvayla birlikte verdi!". Müslüman olan başka bir grup Cuma namazını kılmak üzere Koy camiine varırlar. Şii olan hocanın oniki imamdan bahsettiğini duyunca, aralarında şöyle fısıldaştılar: "Nasıl bir hatıp bu? Cafer Bey dışında ne Hacı Beyden ne de kardeşlerinden bahsetti. Hutbelerinde Hacı Bey ve kardeşlerini zikretmedikçe namazlara gelmeyi reddediyoruz."

52 Hacı Beyin kardeşi.

53 Bu olaydan sonra, Ahmet Beyin yeğeni Mansur Türkiye'ye sığınmıştır ve orada Bargire ve Kutur deresi ona verilmiştir.

ulaşmıştı. Belki de o dönemde tarikatın dini reisleri, müritlerini bölen çatışmaları hakimlikleriyle ortadan kaldıracak ve onların egemenliklerini tanıyan topluluklara tek bir davranış tarzını mecbur kılacak kadar saygı görüyorlardı.[58] Bu bütünlük maalesef kısa süreli olmuştur. Tez vakitte Şêx Hadi'nin dini gerilemeye başladı (*ağaların* İslama girmesi) ve müritleri dağıldı (Mehmûdilerin ve Dunbelilerin göçü). 15. yüzyıldan itibaren küçük Yezidi kümeleri, komşu güçlerin dostluklarını kazanmaya çalışarak ve menfaatlerine göre müttefik değiştirerek, aslında bencilliklerinin kendilerine gösterdiği bir siyaseti takip etmeye başlamışlardı. 16. yüzyılda Türklerle ve İranlılarla sıkı ilişkiler içine girmeleri, çok uzun bir süredir başlamış olan bir asimilasyon sürecini hızlandırmıştı.

17. yüzyıldan günümüze kadar, Yezidi yıllıkları, uğradıkları zulümlerin uzun bir hikayesidir. Belli dönemlerde Türk valileri, Sincar'a veya Şeyxan'a karşı kanlı baskınlar ve yağmalama seferleri düzenliyorlardı. Bazen Yezidileri cezalandırmak için gecikmiş bir vergiyi veya etraflarına karşı saldırgan tutumları bahane edemediklerinde,[59] dinlerini neden göstererek Yezidileri öldürüyor ve onlara ait ne varsa yakıyorlardı. Bu dönemde Yezidileri kafir ilan ederek inananları onları öldürüp mallarını gasp etmelerine izin veren bir *fetva* çıkarmaktan daha kolay birşey yoktu. 'A. 'Azzavvi, Şeyh Abdallah er-Ratabki'nin (öl. H. 1159- M. 1746-47) imzasını taşıyan bir belgeyi zikretmiştir.[60] Size burada bu belgenin bazı yerlerini aktaracağız:

"Yalanlar [ihtiva ettiğini] öne sürerek Kur'an'ı ve *Sünneti* reddediyorlar... bu yüzden *ulemadan* nefret ediyorlar. Hatta aralarında yakalayabildiklerini inanılmaz işkencelerle öldürü-

58 Belki o dönemde Kürdistan'ı yöneten yabancı hükümdarlara karşı bir çeşit milliyetçi Kürt tepkisi olmuştur.

59 Çok uzun süre Yezidiler yol kesen olarak tanınmışlardır.

60 Bkz. 'A. 'Azzawi, age. s. 84.

Sultan 'Eli'nin ölümünden sonra oğlu Nezer Bey yerine geçmişti. Erivan'ın alınmasından sonra yeni topraklar kendisine verilmişti (Çaldıran); fakat Mehmûdilerle savaşmak durumunda kalmıştı ve onlar tarafından öldürülmüştü.

Başka bir Yezidi aşireti -Dasiniler- daha parlak bir kadere sahip olmuşa benziyor.[54] Maalesef *Şerefname* onlara özel bir bölüm ayırmadığı için bu aşiretin tarihini çok az bilmekteyiz. 16. yüzyılın başlarında Dasiniler, 'Amadiyye'nin güney-batısında ikamet ediyorlardı. Bir süre Duhok kalesine sahip olmuşlardı; fakat bu kale, 'Amediye prensi ve Safevilerin müttefiki Hesen Bey tarafından 1515 yılında ellerinden alınmıştı.[55]

Daha sonra Dasini Yezidilerinin reisi Hsen Bey, I. Selim'in korumasını elde etmişti. I. Selim ona Erbil'i ve bütün Soranların (Sohranların) topraklarını vermişti. Soranların emiri Mir Seyfeddin, İran'a sığınmış ve sonra tekrar topraklarını ele geçirmek için sınırı geçmişti. Erbil'i almış ve onu durdurmak için yola çıkan 500 kişiyi kılıçtan geçirerek Dasinileri yenmiş ve büyük bir ganimet elde etmişti. Hsen Bey savaşmaya devam etmiş; ancak başarılı olamamıştır. Hsen'in sürekli tekrarlanan yenilgilerine öfkelenen I. Selim, onu İstanbul'a çağırtmış ve ölüm cezasına çarptırmıştır.[56]

Şerefname'nin Mehmûdilere, Dunbelilere ve Dasinilere[57] ayırdığı bu birkaç sayfa, Kürt tarihini oluşturan bu aşiret kavgalarında, Yezidilerin önemini göstermektedir. Bununla beraber Şerefxan' tarafından verilen bilgiler, 15. yüzyıl öncesine dair birşeyler söylememektedir; ancak öyle görünüyor ki, Yezidiliğin asıl gücü, 13 ve 14. yüzyıllarda en yüksek noktasına

54 Bazı yazarların tüm Yezidilere Dasini ismini vermelerine sebep olacak kadar çok önemli bir etkisi olmuştur.

55 Bkz. Ş.N., s. 148

56 Bkz. Ş.N., s. 356-8.

57 Ayrıca bkz. Suriye Yezidileri, Cebel Sim'an Yezidilerinin Halep'teki önemli etkileri.

1057 (1647-48): Musul valiliğini isteyen Şeyxan Emiri Mirza Bey, isteğinin reddedilmesi üzerine başkaldırmıştır. Van Valisi Şemsi Paşa, ona karşı bir sefer düzenlemiş ve zor bir çatışmadan sonra onu tutuklayıp ölüm cezasına çarptırmıştır.[64]

1127 (1715): Bağdat Valisi Hasan Paşa, yaptıkları yağmaları bahane ederek, Sincar Yezidilerine saldırmıştır. Yezidiler Xatûniye'ye saklanmışlar ve uzun bir süre karşı koyamamışlardı. Korkunç bir katliamdan sonra Hasan Paşa, Sincar valiliğini Bedevi Tayyların başkanına vermiştir.

1146 (1753-54): Ahmet Paşa, Zap bölgesindeki Yezidi köylerini yerle bir etmiştir.

1166 (1752-53): Süleyman Paşa, Sincar Yezidilerine saldırmış ve büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiştir.

1181 (1767-68): Musul Valisi Emin Paşa, oğlunu Sincar'ı talan etmeye göndermiştir. Genç adam oradaki halktan bin kocabaş hayvanı istemiş; fakat Yezidiler sadece 800 tane hayvanı bir araya toplayabilmişlerdir. Bununla yetinmeyen Türk, Yezidilere saldırmış ve onlardan birkaç kişiyi öldürmüştür.

1184 (1770-71): Şeyxan Emiri Bedax Bey başkaldırmıştır.

1187 (1773-74): Musul valisi Sincar'ı talan etmiştir.

1193 (1779): Musul valisi kardeşini Sincar'ı talan etmeye göndermiştir.

1200 (1785-86): Musul Valisi Abdulbaki, Sincar'a bir sefer düzenlemiş; ancak bu savaşta yenilmiş ve birkaç adamıyla birlikte ölmüştür.

1201 (1786-87): Şeyxan'ın emiri Çolo Bey, 'Amediye paşasıyla kendi ailesinden birkaç kişiyi karşı karşıya getiren bir çatışmaya müdahale etmiştir. Ancak burada yenilgiye uğramıştır.

1204 (1785-90): Çolo Bey, Tayylara yenik düşmüş; ailesinden onbir kişi öldürülmüştür. Öç almak için düşmanlarına

64 Günümüzde hâlâ Şeyh Mirza'nın serüvenleri halk şarkılarında söylenir.

yorlar. Ellerine İslami kitaplar düştüğünde bunları çöpe atıyor, yırtıyor ve üzerlerine pisliyorlar. Bütün bunlar halk tarafından çok iyi bilinir ve kimse bu anlattıklarımdan kuşku duymaz.

"Zina gözlerinde helal, [aldatılan kocanın] onayıyla yapılıyor. Bunu bana söyleyen kişi, bunu Şeyh 'Adi'ye ait olduğunu söyledikleri *Cilve* adlı kitapta okuduğunu söyledi...

"Eşlerini ve kadınlarını şeyhlerine veriyorlar; hem bunu helal görüyorlar hem de bunu bir sevap olarak algılıyorlar..."

Buna benzer başka iddialardan sonra müftümüz, Yezidilerin zındık olduklarına ve zındıkların tövbeleri şeriat tarafından kabul edilmediği için de bu kafirleri yok etmenin hem meşru olduğuna hem de teşvik edilmesi gerektiğine karar veriyor.

Yezidilerin maruz kaldıkları bütün zulümleri burada zikretmek yararsız olur.[61] Bildiklerimizi kronolojik olarak saymakla yetineceğiz.[62]

1050 (1640-41): Sincar Yezidilerini, Mardin civarında bulunan bazı köyleri yağmaladıkları için Diyarbakır valisi Ahmet Paşa, 70 bin kişilik bir orduyla (!) tekrar köylerine dönmeye zorlamıştır.[63]

61 Şeyxan ve Sincar Yezidileri hakkında detaylı bilgilerimiz var ancak diğer Kürt ülkelerinde yaşayan Şeyx Hadi tarikatına mensup olanlar hakkında fazla bir bilgimiz yok. 18. yüzyıldan itibaren sayıları hiç denilecek kadar az olan orta Kürdistan'dan bazı Yezidi topluluklar, Milli civarında odaklaşan bir topluluğu oluşturmak üzere bir araya gelmişlerdir. Bu toplulukta eski aşiretler artık bütünün birer parçasıydı. Varlıklarını sürdüremeyen başka topluluklar da, günümüzde hâlâ var oldukları Sincar'a ve Cebel'e doğru geri çekilmişlerdir. (Bkz. 38, 3, Nüfus dağılımı, Suriye Yezidileri.)

62 Bkz. 'A. 'Azzawi tarafından alıntılanan metinler, age. s. 114-131.

63 Bu olayla ilgili olarak bkz. Th. Menzel (age. s. 203) tarafından zikredilen Evliya Çelebi, bu dönemde Yezidilerin silahlanmasıyla ilgili bkz. a.g. 207. Sincarlılar yalnızca kılıçlara ve çok kötü tüfeklere sahiplerdi: "*Wenn du ihre Flinten sahest, so würdest du sie um keine Preis kaufen. Sie sind gar nicht kostbar. Aber, sie treffen gut das Ziel!*"

sessiz kalmaktadır. Bu yüzden Avrupalı seyyahların seyir defterlerine başvurmak zorundayız.

1832 yılında, Yezidi tarihinin en kanlı olaylarından biri vuku bulmuştur. Bohtan Emiri Bedirxan Bey, Şeyxan'ı istila etmişti. Yezidiler, güçlü bir şekilde karşı koymalarına rağmen yerle bir edilmişlerdi. Prensleri 'Eli Bey, tutuklanmış, Rewanduz'a götürülmüş ve orada ölüm cezasına çarptırılmıştır. O andan sonra Kürtler katliamlar ve yağmalar yapmaya başlamışlardı. En azından hayatlarını kurtarabilmek için Şeyxan halkı, Sincar'a ulaşmaya çalışmıştı; fakat Musul kapılarına vardıklarında Dicle Nehrinin sularının yükselmesinden dolayı durmak zorunda kalmışlardı. Bazıları yüzerek diğer kıyıya geçmeyi başarırken geriye kalanlar peşlerinden gelen Kürtler tarafından boğazlanmışlardı.[68]

1838 yılında Diyarbakır Valisi Hafız Paşa, tekrar Sincar'a saldırmıştır.[69] Birkaç yıl sonra, 1846 yılında Layard, Cebel'e karşı Musul Valisi Tayyar Paşa'nın düzenlediği bir sefere bizzat şahit olmuştur. Dağdaki Yezidiler uzun zamandır çok ağır vergiler ödemek zorunda kalmalarından yakındıkları için paşa bizzat kendisi gidip bu konuyu araştırmaya karar vermişti. Büyük sayılacak bir ordunun başına geçerek yola çıkmıştı. Mihirkan yakınlarına varınca oradaki halkın, paşanın niyeti hakkında endişelenmemesi için birkaç elçi göndermişti; Mihirkan halkı elçileri tüfeklerle karşılamıştı. Bunun üzerine öfkelenen Tayyar Paşa, köyü küle çevirmiştir; dağın mağaralarına sığınan Yezidiler, büyük sayıda Türk askerlerini öldürerek orada üç gün dayanmışlardı ve gece çökünce oralardan kaçmışlardı. Vali araştırmasından ve onların peşinden gitmekten vazgeçmiş; sonunda Musul'a dönmüştü.[70]

68 Bkz. Oppenheim, *Von Mittelmeer zum persischen Golf*, böl. XVIII ve Layard, *Nineveh and its remains*, Cilt I, s. 276-7.

69 Bkz. Layard, age. Cilt I, s. 278 ve İsmail Bey, age. s. 113-115.

70 Bkz. Layard, age. Cilt I, s. 310-324 ve İsmail Bey, age. s. 115-116.

karşı talan hareketlerini çoğaltmış ve yakalayabildiği bütün Tayyları kılıçtan geçirmiştir.

1205 (1790-91): Çolo Bey, Amediyeli İsmail Paşa tarafından katledilmiştir ve yerine kendi adamı olan Xencer Beyi getirmiştir.

1206 (1791-2): Tayylar Sincar'ı talan emişlerdir. Şeyxan'da İsmail Beyin Xencer Beyle arası açılmış. Bunun üzerine onu hapse attırmış ve makamından indirip yerine Çolo Beyin oğlu Hesen Beyi atamıştır.[65]

1207 (1792-93): Musul Valisi Muhammed Paşa Sincar'ı talan etmiş; sekiz köyü yakmış.

1208 (1793-94): Aynı vali Mihirkhanlara (Sincar) karşı bir sefer düzenlemiştir. Tuzağa düşmüş ve yenilmiştir.

1209 (1794-95): Bağdat'tan Süleyman Paşa tarafından gönderilen bir müfreze, atmış kadın ile altı bin kocabaş hayvanı kaçırarak Sincar'ı talan etmiştir.

1214 (1799-1800): Bedevi Ubeydlerin, Hamdanların ve Tayyların yardımıyla, Bağdatlı Abdelaziz Bey, Şeyxan'ı kırıp geçirmiş; 25 köyü yok etmiştir.

1217 (1802-1803): Musullu Ali Paşa, Sincar'a boyun eğdirmeye karar vermiştir. Dağın kuzey yamacına adamlarıyla kamp kurmuş ve güney tarafına da Bedevileri yerleştirmiştir. Çatışmalar birkaç ay sürmüştür; köyler yerle bir edilmiş ve ağaçlar kesilmiştir. Sonunda Yezidiler düşmanlarının koşullarını kabul etmek durumunda kalmışlar ve köylerini ovada inşa edeceklerine söz vermişler.[66]

1224 (1809-10): Bağdat valisi Katil Süleyman Sincar'ı talan etmiş: Balad Sincar, Mihirkan ve kuzey köylerini yağmalamıştır.[67]

19. yüzyıldan itibaren 'A. 'Azzavvi'nin kullandığı kaynaklar

65 Hasan Bey, Amediye prensi tarafından öldürtülmüştür. Bkz. Socin, age. metin XLIII, giriş.

66 Tabii ki bu söz hiçbir zaman tutulmamıştır.

67 Bkz. İsmail Beyin konuyla aktardığı hikayeye (age. s. 109-110) ; Süleyman Paşa hainçe çok sayıda Yezidiyi katletmiştir.

heim, Sincar'a karşı yapılan yeni bir seferden ve Kürtlerle Şeyxan Yezidileri arasında vuku bulan çatışmalardan bahsedildiğini işitmişti.[74] Bu olaylardan sonra savaşa kadar herhangi önemli bir olay vuku bulmamıştır. Musul'da Ömer Vehbi'nin yerine atanan Nuri Paşa, Yezidilere karşı çok büyük bir tevecüh göstermiştir.[75]

1914'ten 1918'e kadar Yezidiler, soyutlanmış bir şekilde yaşadıkları için Avrupa'da ve Asya'da vuku bulan olaylardan tamamen habersizdi. Bununla beraber Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için fırsat kollamaktaydılar. Ermeni kıyımları başladığında Sincar halkı Hıristiyanları korumuş ve çatışmalar son bulana kadar Cebel'de kalan yaklaşık yirmi bin Hıristiyana kucak açmıştı.[76] Devlet kendilerinden bu kişileri istediğinde onları teslim etmeyi reddetmişlerdi. Şubat 1918 tarihinde Bedevi kurasıyla birlikte bir Türk müfrezesi, asileri cezalandırmak üzere gönderilmişti. Yezidiler devletin ordusuna Balad civarlarında saldırmışlardı; fakat başarılı olamamışlardı. Geri püskürtülmüşler ve yardım beklerken karşı koymaya çalışarak dağa sığınmışlardı.[77] Şeyxan emirinin kuzeni ve siyasi işlerde büyük etkiye sahip olduğu Sincar'da oturan İsmail Bey, ilk yenilgilerde Bağdat yolunu tutmuştu. Hayatını tehlikeye atarak yolculuğunu tamamlamayı başarmış ve müttefiklerin hizmetine girmişti. Bir süre sonra İngilizler, Sincar aşiretleri tarafından kurtarıcı olarak karşılanmıştı.

Savaştan sonra manda altında bulunan devletlerde Yezidilere hangi imkanların sunulduğunu daha ileride göreceğiz.[78]

74 Bkz. Oppenheim, age. s. 142-3.

75 Th. Menzel tarafından Türkçeden çevrilen Yezidilerle ilgili bir araştırmanın yazarıdır. (age.) Şex Hadi'ye Ömer Vehbi tarafından yapılan medreseyi o kapatmıştır.

76 Bkz. İsmail Bey, age. s. 53-54.

77 Bkz. a.k., s. 56 vd.

78 Bkz. ileriye, 3, şu anki kriz ve Suriyeli Yezidiler.

Layard'ın Yezidilerle ilişki kurması, Yezidiler açısında çok olumlu sonuçlar doğurmuştu. Yezidilerin dertleri, İngilizlerin dikkatini çekmişti. 1849 yılında Şex Hadi'nin müritlerinin diğer vatandaşlar gibi askerlik yapmaları istenmiştir; Yezidi Emirler, İngiliz büyükelçisi Stradford'un müdahalesi sayesinde İstanbul'dan Yezidilerin bu görevden muaf tutulmaları için bir ferman çıkartabilmişti. 1872 yılında Bab-ı âli, Yezidilere tanıdığı o ayrıcalığı kaldırmıştır. Yezidiler, hangi nedenlerden dolayı asker gönderemeyeceklerini açıklayan bir bildiri iletmişlerdir.[71] Özel bir vergiyle bu görevden muaf olma hakkını elde etmişlerdir.

1892 yılında Yezidiler, yeni bir zulme karşı koymak zorunda kalmışlardı. Bu yıl gecikmiş vergilerin toplanması için Mezopotamya'ya gönderilen General Ömer Vehbi, Şeyxan Emirine bir ültimatom göndermiştir: Tarikat üyeleri ya Kur'an tarafından onaylanan bir dine gireceklerdi ya da bütün müritlerinin kılıçtan geçirilmesini göze alacaklardı. Prens bunu reddetti. Bunun üzerine Şemmarların ve Kürtlerin yardımıyla, Ömer Vehbi, Sincar'ı ve Şeyxan'ı istila etmiş ve son kişisine kadar bütün halkı yok etmeye karar vermişti. Söylenenlere göre 15 bin Yezidi bu katliamdan kurtulmak için din değiştirmiştir.[72] General, Şex Hadi'yi yağmalatmış, sincakları alıp Musul'a göndermiş, tapınağın merkezine de on iki yıl boyunca devam edecek bir medrese inşa ettirmişti. Bununla beraber bölgedeki Hıristiyanlar ve Musul'daki yabancı konsüller, bu duruma üzülüp Bab-ı âli'ye karşı şiddetli bir şekilde itirazlarda bulunmuşlardı; bunun üzerine Ömer Vehbi 1893 yılında İstanbul'a çağrılmıştı.[73]

Birkaç yıl sonra, Irak'a yaptığı yolculuk esnasında Oppen-

71 Bu belge hakkındaki yorumlarımızı daha önce verdik (bkz. s. 11).

72 1892 senesi Sincar'ın yıllıklarında "General'in Yılı" diye anılmıştır.

73 Avrupa'da bu olay büyük kızgınlıklara yol açmıştır. Menant Yezidilerle ilgi kitabını bu olaydan sonra yayımlamıştır.

HARİTA 1: Yezidiliğin yayılması

ÜÇÜNCÜ KISIM
CEBEL SİNCAR YEZİDİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM
CEBEL SİNCAR

Cebel Sincar -Kürtçesi *Çiyayê Şingalê*- Musul'un batısında yaklaşık elli mil mesafede step[4] ortasında yükselmektedir. Batıdan doğuya doğru uzanan dar sıradağlardan oluşmaktadır.[1] Bu sıradağların doğudaki uç kısmı hafiften kuzeye yönelmektedir. En yüksek tepesi, Çêl Mêra'dır ve 1460 m yüksekliğindedir.

Suriye topraklarında bulunan Xatûniye Gölünün kıyılarından itibaren, fazla yüksek olmayan ve bununla beraber engebeli bir dizi kayalık dağ kolu, Cebel'e yaklaştığımıza işaret eder. Sarp bir yokuş Ceriba dağ çemberinin tepesine (905 m) götürmektedir; Ceriba, Haseçe'den Beled Sincar'a uzanan dar bir yolun geçtiği delice akan Dere Şilo ile Sincar'dan kopmuş bulunmaktadır. Ceriba'nın karşısında dağ hemen hemen 1000 m'yi geçmektedir. Dağın tepesi yavaş yavaş yükselir (Serê Semmoke, 1356 m) ve aynı zamanda Çerse vadisine üstten ba-

1 Ebatları yaklaşık olarak 80 km uzunluğunda ve 10 km eninde.

Günümüzde Arap yazarın bahsettiği hurma ve portakal ağaçlarından eser kalmamıştır; ne kadar iyi sulanmış olsa da Cebel, çok kısır bir bitki örtüsüne sahiptir: Orada Mihirkan platosunda yetişen birkaç çam ağacı, sakızağacı ve yeşil meşe bulunmaktadır. Dağın kuzey yamaçlarını oluşturan ovalarda incir ve tütün yetişmektedir; ilkbaharda üzerinde bulunan zengin otların dışında vadilerde buğday ve arpa üretilmektedir. Muhtemelen pamuk için de uygun bir yerdir. Sincar'da üretilen ürünler hakkında kısaca bahsettiğimiz bu manzara pek de El Yaquti'nin metnine uymamaktadır.

Cebel'in arazi yapısı iletişimi zorlaştırmaktadır. Oradan sadece dar bir yol geçmektedir; maalesef bu yol hiç de kullanışlı değildir: Xatûniye Gölünden gelerek, kuzeyde Cebel Ceriba'dan uzanıp Dere Şilo'dan geçer ve dağın eteklerinden Beled Sincar'a varır. Başka yerlerde sadece yayaların kullanabildikleri patikalar bulunmaktadır.

Önemli yerleşim merkezlerinden soyutlanmış, büyük iletişim yollarından uzak ve içine girilmesi zor olan Sincar, günümüze kadar kendine has hayatını sürdürebilmiş ve dış etkilerden korunmuştur. Böyle bir bölge, Yezidilere ideal bir sığınak sunmuş, siyasi güçsüzlüklerine rağmen mutlak bir bağımsızlık içinde geleneklerinin bozulmadan korunmasını sağlamıştır.

Yüzyıllarca orada oynanan dramayı düşünürsek, bunca çatışmaya şahit olmuş ve başka saldırılara maruz kalmaya hazır olan bu dağ kadar insanı duygulandıran çok az manzara vardır yeryüzünde.

kan birkaç yüz metrelik genişliğe sahip olan platoyu oluşturmak için yayılır. Yumuşak bir yokuşla, en yüksek tepe olan Çêl Mêra'ya varılır; sonra Bahilef geçidine (650 m) doğru iner. Doğuda Sincar hızlı bir şekilde alçalır; ovanın tekdüzeliğinde hissettirmeden kaybolan bir dizi tepelerle son bulur.

Cebel'in yamaçları, hemen göze çarpan bir simetrisizlik arz eder; bu da, buradaki yerleşimi ve halkın büyük bir kısmının kuzeyde yoğun olarak toplanmış olmasını biraz açıklar.

Çok dik, hatta bazen dimdik yokuşlarıyla kuzey yamaçlar, aniden ortaya çıkan derin ve yılan gibi kıvrılan vadilere açılmaktadır; bu vadiler, çölde kaybolmadan önce bahçeleri sulayan ve su değirmenlerini çalıştıran suyu tükenmek bilmeyen dereler (Bara, Çerse, Derebiri) sayesinde kolayca korunan sığınaklardır. Ülkenin bütün hayatı bu vadilerin içinde yoğunlaşır. Birbirlerine yakın, hatta bazen bitişik gibi görünen kasabalar ve köyler buraya yığılmıştır.[2] Bu yüzden de dağ sakinlerinin birkaç dönüm toprak için ne mücadeleler verdiklerini düşleyebiliriz.

Dağ zincirinin daha sıkışık olduğu güney yamaç, yukarılardan akan ve yağmur mevsiminde Nahr Sikeniya veya Xiran'ı oluşturmak için birleşen çok sayıda sellerin bıraktığı silik izlerle tek parça halinde ortaya çıkmaktadır. Sadece birkaç köy, dağ ile eteklerini oluşturan püskürtüler arasında kendini koruyabilmektedir.

Doğulu coğrafyacılarının söylediklerine göre Sincar, Orta Çağ'da çok zengin bir bölgeymiş; El Yaquti, Beled Sincar'ın hurma ağaçlarıyla, portakal ağaçlarıyla ve bağlarla bezenmiş bahçelerinin coşkulu tasvirini yapmıştır.[3] Yağmur mevsiminde gemilerin kullanımını sağlayan bir nehir -Tartar- ülkede üretilen ürünlerin Fırat'a doğru gönderilmesini sağlıyormuş.[4]

2 Bkz. Çerse vadisine.
3 Bkz. Yakut, Cilt III, s. 158.
4 Bkz. a.k., Cilt I, s. 921.

İKİNCİ BÖLÜM
SİNCAR'IN NÜFUS DAĞILIMI

Çok eski zamanlardan beri insanların ikamet ettikleri Sincar'da ilk başta Nasturi Hıristiyanları yaşıyordu.[1] Bu Hıristiyanlar, 9 veya 10. yüzyıldan itibaren İslam dinine girmişlerdir.[2] Bunların din değiştirmeleri muhtemelen çok yüzeysel ol-

1 Balad Sincar, piskoposluk merkeziydi. Bkz. R. P. Charles, *Le Christianisme des Arabes Nomades*, s. 62 ve 66.

2 Bkz. R.P. Charles, age. s. 83-4. Pognon'un *Sur les Yezidıs du Sincar* adlı eserinde bahsettiğine göre dağın bazı yerleşim bölgeleri 1660 yılına kadar, Yezidiliği kabul ettikleri tarih, Nasturilere ait olmuştur. Sincar'ın ilk yerleşenlerinin Kürtler tarafından oradan kovulmuş olmaları ihtimali dahilindedir. Yezidi efsanesine göre ülke Hıristiyan bir topluluğa karşı kazanılan ani bir zafer sonucunda ülkenin ele geçişinden bahseder. Şimdi Eli Wûso'un anlatısını veriyoruz. (bkz. aşağıya,ek 2. Kürtçe metin).

Gavurların hikayesi: Gavurlar (gıaur) bizim dağımızda yaşarlardı. Şilo'da bulunurlardı. Eliyê Şêr henüz annesinin karnındaydı. Tanrı onu iyiliğiyle ve rahmetiyle kuşatmıştı. Gavurların reisi tarihine baktı ve *mehkul*larını (ona bağlı olan insanlar) çağırdı. Onlara dedi ki: 'Bir çocuğu var şu anda annesinin karnında. Dünyaya gelir ve büyürse, bizi buradan kovacaktır.' Mehkuller şöyle dediler: 'Kadının karnını yaralım ve çocuğu oradan koparalım. Ölür!' Bu kadının hami-

Sincarlılar, Xalitiler,[3] Dumbeliler,[4] Mendikanlar[5] veya Mehmûdiler[6] gibi aşiretlerin hangi tarihte buraya yerleştiklerini biliyor olsak da Dawudiler[7] ile feqiranların[8] ve aynı zamanda da Çelkanların ve Çêlkanların[9] 19. yüzyılın birinci yarısında bu bölgeye yerleştiklerini kimse hatırlamamaktadır. Savaştan sonra tek veya grup halinde birçok mülteci sığınak aramak için dağa yürümüşlerdir.

Bu yoğun göç, yankısız kalmadı. Halkın tamamen gruplaşması ve Cebel'in en verimli topraklarından pay alabilmek için verilen kavgalar 18. yüzyıla damgasını vurmuştur. Güneydeki aşiretler, herkesin elde etmeyi hayal ettiği Beled Sincar'a yaklaşmaya çalışmışlardır; belli zamanlarda daha güçlü rakiplerin bu kentten kovdukları gruplar, dağın kuzey yamacının eteklerine yerleşmişler ve karşılaştıkları toplulukları batıya doğru göç etmeye zorlamışlardır.[10]

Bu kargaşalı dönemin son bulmasından beri bu bölgenin

3 Hisnkeyfa bölgesindeki Xalitilerin kopuk bir köyü.

4 Musqora aşiretinin bir oymağı. Muhtemelen bu aşiret Bohtanlı Dunelilerden gelmektedir.

5 Jaba, age. Van bölgesindeki Şıkakilere ait bir Mendihan grubuna işaret etmektedir.

6 Semmoqaların klanı; muhtemelen aynı adı taşıyan en büyük Yezidi aşiretleriyle bir bağlantısı olabilir.

7 Behremiyan aişret kökenli.

8 Birçoğu Şerkiyan grubundan geliyor (bkz. Suriye Yezidileri).

9 Çelkanlar ve Çêlkanlar, içinde birkaç Yezidi oymağın bulunduğu Müslüman olan Hevêrkan aşiretinden gelmektedirler.

10 Aşiretler dağın etrafında birbirlerini izliyorlar, kuzeydeki aşiretler batıya doğru ilerlerken güneydekiler de doğuya doğru ilerlemektedirler. Once Bara'dan sonra da Skêniya'dan kovulan Mendikanlar, Heskanları yenip Beled'i fethettiler. Daha sonra onlar da peşlerinden gelen Hebbabatlar tarafından oradan kovuldular (bkz. İsmail Bey, age. s. 115). Yenilgilerinden sonra Heskanlar, Sinnanik'e yerleşmişler ve bunların tehlikeli komşular olmaları Semmoqaları Bara'ya gitmek üzere Çerşe'den ayrılmaya mecbur bırakmıştır. Bütün bu olaylar 1800 yıllarında vuku bulmuştur.

muştur; çünkü 'Adavviyya'nın zuhurunda Yezidiliğin doğmasına neden olacak olan *ghuluvv*'un müritleri arasında yer aldıklarını biliyoruz.

Cebel'in nüfus dağılımı, 17. yüzyılın başına kadar çok az değişikliğe uğramıştır; fakat daha sonra bu bölge Kürdistan'dan gelen Yezidi unsurlarının istilasına uğramıştır. Bu geri çekilme hareketi, günümüze kadar devam etmiştir. Eğer

le olan bir hizmetçisi vardı. Gittiler ve: 'Bu kadını istiyoruz!' dediler. Eliyê Şêr'in annesi saklandı, öyle ki onun yerine hizmetçi öldürüldü. Kamını yardılar ve orada bir kız çocuğu buldular. Efendilerine gittiler ve şöyle dediler: 'Senin tarihin yalan söylüyor; kadını öldürdük ve kamını yardık, orada sadece bir kız çocuğu vardı. Tarihin yalan söylüyor.'

Gavurların başı bir yemin etti: 'On iki yıl boyunca bir daha bu tarihe bakmayacağım.' On iki yıl sonra, kitabına baktı ve adamlarının başka bir kadını öldürdüğünü gördü. Mehkulleri çağırdı: 'Beni yalancılıkla suçladınız; şimdi o çocuk büyüdü!' Tann Eliyê Şêr'i rahmetiyle kuşattı. Ona zülfikarı yolladı (Eliyê Şêr'in kılıcı) o dönem Dindila Gavurların elindeydi; kimse onu ehlileştiremiyordu. Yakalayabildiği tüm insanları öldürüyordu. Eliyê Şêr Dindila'nın Gavurlarda olduğunu öğrendi. Dilenci kılığına girerek onlara gitti. Dindila'nın sahibinin yanına vardı ve şöyle dedi: 'Senin hizmetkarın olmak istiyorum.' 'Elinden ne iş gelir?' 'Atlarını ehlileştiririm.' 'Benim bir atım var, ona su ve yem verebilirsin.' 'Ona su ve yem veririm.' 'Ama seni uyarmalıyım ki gördüğü herkesi öldürüyor.' 'Önemli değil!' Eliyê Şêr Dindila'nın kapısına gitti ve onu açtı. Kısrağa şöyle seslendi: 'Tann'nın hayvanı, Tann bana zülfikarı verdi ve onun isteğiyle Dindila gavurlara ait!' Tann Eliye Şar'a şöyle dedi: 'Onu da sana veriyorum, gavurları öldürüp öldürmemek sana kalmış.' Eliyê Şêr orada bir ay çalıştıktan sonra Dindila ona şöyle seslendi: 'Yeter artık, çıkar beni buradan!' Dindila'yı ahırdan çıkardı ve onu koşturdu. Gavurların reisi Dindila'nın sahibine şöyle dedi: 'Herkesi öldüren atın nasıl da bu adama sabırla yaklaşıyor!' Eliyê Şêr ata bindi ve 'Elveda!' dedi. Gavurlar bağırmaya başladılar: 'Atını alıp kaçtı!' At Gavurlara saldırdı, yakalayabildiklerinin hepsini öldürdü. Gavurlar Sincar'dan kaçtılar ve Eliyê Şêr onları denize kadar takip etti.

O zamandan beri gavurlar tekrar geri dönmediler ve kitaplarından iz bulunamadı. Gavurlar herşeyin gerçek sahibini biliyorlar."

Bu metni Socin tarafından yayımlanan, Dindila'nın Ali tarafından kaçırılmasına benzer bir kısım içeren epik bir hikayeye benzetebilirsiniz. Ancak bu olay Ömer'e atfedilir, bkz. A. Socin , age. metin XXXVIII.

Bir cenevvi kadın

iki düşman birliğin zuhuruna neden olan anlaşmazlığın varolması sanırım elle tutulur en mantıklı hipotezdir. Bununla beraber eğer gerçekten böyle bir düşmanlık varolduysa kimse bunu hatırlamamaktadır. Xwerka ve Cenevviye arasındaki ayrım artık hiçbir siyasi gerçekliğe sahip değildir ve günümüzde Yezidi başkanları, bunu gözönünde bulundurmadan ittifak etmekteler veya çatışmaktadırlar.

Böylece birkaç gruba ayrılmış ve hiçbir homojenliğe sahip olmayan Sincar halkının arasında daha çok tutkunluğun eksikliğini gözlemlemekteyiz. Bu birlik eksikliği, dağ aşiretlerini karşı karşıya bırakan çatışmaların karmaşıklığını bir nebze de olsa açıklamaktadır.

Yezidi topluluklarının toprak dağılımı hiçbir değişime uğramamıştır.[11] Şu an Sincar halkı[12] üç gruba ayrılmaktadır: Xwerka, Cenevviye ve feqiran.[13] Feqiranlar, dağ çemberinin orta kısmında bulunan köylere yerleşmişlerdir. Diğer vatandaşlarından farkları özel bir kast oluşturmalarıdır. Batıya yerleşmiş olan Xwerkalar ve doğuda yaşayan Cenevviyeler, toplumsal bir sınıf olarak farklı oldukları için değil de yaşam tarzlarındaki ve adetlerindeki farklılıklardan dolayı birbirinden ayrı iki aşirettir. Xwerkalar yarı göçebedirler; oysa Cenevviyeler yerleşik hayata geçmişlerdir. Bazıları kan bedelini kabul ederken diğerleri bunu reddetmektedirler.[14] Bu karşıtlık aynı zamanda kıyafetlerdeki özelliklerde de göze çarpmaktadır.[15] Son olarak bu iki aşiret arasındaki sınır öylesine bellidir ki hiçbir zaman bir Xwerki bir Cenevviyle ve bir Cenevviye de bir Xwerkiyle evlenmez.

Yezidilerin açıklamaya çalışmadıkları bu ayrımın nedenlerini hiç bilmemekteyiz. Bu karşıtlığın nedenlerini kökenlerinde aramak yanlış olur; çünkü Heskan ve Çelkan gibi aşiretlerin üyelerinin birçoğu Xwerki olmasına rağmen içlerinde Cenevvi unsurlar da bulunmaktadır.[16] Belli bir dönemde, Sincar'da,

11 1838 yılında Sincar'ı gezen Forbes (bkz. *A visit to the Sindjar Hills in 1838*), günümüzde varolan köylerin dışında ve biraz ileriye kurulmak üzere terkedilen birkaç küçük köyün dışında başka köylerden bahsetmemektedir. İngiliz seyyahın o dönemde karşılaştığı aşiretlerin hiçbiri o zamandan beri yer değiştirmemiştir.

12 Alad'da ikamet eden birkaç Müslümanın dışında Musqoraların bir oymağı -ki bunlar da Sünni'dir- ve Şiilerden oluşan Beşkanlar -Mihirkanların bir kolu- dışında Cebel'de sadece Yezidiler kalmaktadır. Bunların sayısı da yaklaşık 23 bindir.

13 Bu grupların her birinde tamamen bağımsız olan belli başlı aşiretler bulunmaktadır. Daha ileride bunların listesini verdik (Ek 4).

14 Bkz. Aşiret düzeni.

15 Bkz. Maddi hayat.

16 Bazen Kürdistan'dan gelen aşiretler, Xwerkalara göre Cenewiyalardan daha kalabalıklardır.

Dawûdê Dêwûd ve oğullarından biri

Cenevvi (solda) ve Xwerki (sağda) kadınlar

Bir grup Semmoqa (beyaz giyinen Hemwê Milîhim)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MADDİ HAYAT

Cebel'deki toplumları incelemeye başlamadan önce Sincarlıların hayat tarzını koşullandıran ekonomik faktörleri ve belli bir ölçüde de siyasi ve toplumsal organizasyonlarını gözönünde bulundurmamız gerekmektedir. İlk önce dağ halkının yaşam kaynaklarını sunan işletmelerin kaynaklarını, daha sonra, Yezidilerin yemek kültürünü, giyim ve barınak tarzlarını inceleyeceğiz.

Kaynaklar

Sincar'da gördüğümüz önemli iki aşiret grubunun her biri kendine has meşgalelere sahiptir. Uzun zamandır toprağa yerleşmiş olan Cenevviyeler bahçelerinden ve tarlalarından elde ettikleri mahsullerden geçimlerini sağlamaktadırlar. Çoğu zaman bakımını bir çobana bıraktıkları kalabalık olmayan sürüleri vardır. Aralarında çadırlarla göç edenler istisna teşkil et-

Xıran (solda) ve Hebbabat (sağda) savaşçısı

kabul edilen atlar sadece törenlerde ve savaşlarda kullanılır.

Sahip oldukları hayvanların tümüne bakamayan zenginler, bir kısmını bir ortağın (*şrik*) bakımına bırakırlar. Yapılan anlaşmalar (*şrikê pêz*: sürü ortaklığı) aşağıdaki temeller üzerinde belli bir süre için geçerlidir: Yün, yağ ve yeni doğan hayvanlar yarı yarıya paylaşılır; bununla beraber hasadı takip eden üçüncü gün mal sahibi sürüden elde edilen bütün sütü çobana bırakmak zorundadır.

İster Cenevviye ister Xwerka olsun Yezidiler tarımcıdan çok bahçıvandırlar. Her aşiret büyük bir aşkla işlediği ve çok gurur duyarak bahsettiği bahçelere sahiptir. Bu bahçıvanlık eğilimini açıklamak çok basittir: Sebzeler üretmek için ovaya inmek zorundalar ve ekilmiş tarlalar düşmanın saldırılarıyla tehlike altındadır; oysa meyve bahçeleri dağın bir kıvrığında kolayca gizlenmiş ve saldırılardan korunmuştur. Bahçeler (*bostan*) genelde köylerden biraz uzakta bulunur.[6] Her aile kendine ait olan bir parsele sahiptir; bu bahçelerde, içinde yatabilecekleri ve gerektiğinde hırsızları gözetebilecekleri küçük kulübeler bulunmaktadır.[7] Sincar'ın küçük vadilerinde sebze, tütün ve meyveler (üzüm ve incir) üretilmektedir. Orada üretilen tütün -özellikle de Çerse'deki- haklı olarak çok rağbet görmektedir;[8] Suriye ile birlikte kaçakçılığı geniş ölçüde beslemektedir. İncirlere gelince, ipe dizilerek kurutulduktan sonra Balad'a gönderilmektedir.

Sebze kültürünün dağ hayatında oynadığı rol, su meselesine büyük bir önem kazandırmaktadır. En azından Xwerkalarda su herkese ait kabul edilmektedir. Eşraf her yıl bir araya

6 Semmoqaların bahçeleri Bara'ya 4 veya 5 km yakınlarındaki Semmoqa'dadır.

7 Sincar'ın en büyük kısmı, küçük toprak işletmelerinin hakimiyetindedir. Yalnızca dağın doğu bölgesinde Dawûdê Dewûd'da olduğu kadar düz arazilere rastlamaktayız (bkz. Aşiret düzeni).

8 Nargilelerde kullanılan tombak kadar inceltilmiş olarak satılıyor; çok ince olduğu için de kolayca yanıyor.

mektedir. Hatta Beled Sincar'da bulunan Hebbabatlar gerçek kentlilere dönüşmüşlerdir; bunlar ticaretle meşgul olmaktalar ve bazı zanaatsal meslekler icra etmektedirler.[1]

Yakın bir döneme kadar Xwerkalar tamamen göçebeydiler.[2] Ne kadar tarımla uğraşsalar yine de her yıl belli dönemlerde stepte dolaşmaktadırlar. Hayat tarzları Semmoqalarınkine benzemektedir.

Sonbahar sonunda, göç tarihini belirleyen bir toplantıdan sonra aşiret, kış otlakların bulunduğu Ceriba'ya yerleşir. Gündüz çobanlar sürülerini kollarlar ve gece çökmeye başlayınca sürülerini kamp ettikleri yere geri getirirler. İlkbaharın ilk günlerinden itibaren Ceriba'yı bırakıp kırlara geçerler. Her bav, çadırlarıyla birlikte, kendi seçtiği yönde yol alır;[3] ama herkes hasat için yaz başında Bara'da buluşur. Sonbahar bahçe işlerine ve incir toplamaya ayrılır. Zaten Bara köyü hiçbir zaman tamamen boşalmaz. Her aile, evlere ve bahçelere göz kulak olması için birilerini orada bırakır.

Xwerkalıların temel geçim kaynağı hayvancılıktır.[4] Çok kalabalık olan sürüleri hemen hemen sadece koyunlardan oluşmaktadır;[5] sığırlar çok nadir ve develer de hiç yoktur. Yük hayvanı olarak eşekler ve katırlar kullanılır; asil hayvan olarak

1 Taştan ve kırmızı kilden yapılmış pipoların yapımında uzmanlaşmışlardı. Cezire'deki tüm aşiretlerin pipo ihtiyaçlarını onlar karşılıyorlardı.

2 'Eli Wûso'ya göre yalnızca yanm yüzyıldır köy kurmaya başlamışlardı. Ancak bu bilgi yanlıştır; çünkü 19. yüzyılın başlarında yazan Giamil, onların şu andaki yerleşik hayata geçişlerini o zamandan beri biliyor.

3 Hepsinin özel güzergahları vardı. Mehmûdiler ve Kokorkanlar, Ceffa tarafına gidiyorlar. Wûskiler ise aynı yönde ama biraz daha batıya doğru ilerliyorlar. 'Eli Cermkanlar ve Xiranlar, Serê Ceribe yakınlarında kalıyorlar ve Xelifalar, Umm ed Dibban'a doğru iniyorlar.

4 Aşiret reislerinin yalnızca hayvancılık ürünlerinden gelir elde etmeleri, tarımcılığın ek bir gelir olduğunu kanıtlar (bkz. aşiret düzeni). Aksine Mandanın oluşumuna kadar Cenevilerde axalar hasat üzerinden *dîme*'i alıyorlardı.

5 Yalnızca dağda ve genellikle mağaralarda yaşayan Çelkanlar ve Çêlkanlar gibi aşırı fakir aşiretler sadece keçi yetiştiriyorlar.

çok açık olan uzun bir gömlek (*kinc*)[13] ve önü açık ve belini renkli bir kemerle (desman) tutturdukları bir tünik (zebûn)[14] giyerler. Arap tarzındaki *abayı* da palto yerine kullanırlar. Yezidiler başlarında genelde etrafında çeşitli renkten bir sarığın sarılı bulunduğu kahverengi ve bazen de beyaz fötrden yüksek bir şapka (*kim*) takıyorlar.[15] Genel olarak Sincar halkı, ayakkabı olarak uçları yukarıya doğru kıvrılan pabuç giymektedirler; fakat bazı başkanların Avrupa tarzı ayakkabıları vardır.

Cebel'de kadınların kıyafeti, erkeklerinki gibi tek çeşit değildir. Bembeyaz giyinen Xwerka kadınları, başlarında uçları omuzlarına düşen ve boyunlarına doladıkları başörtüsünü (*mehlef*) tutan geniş beyaz bir türbanları (*qofi*) vardır. Üzerlerine erkeklerin giydikleri tüniklerden giyiniyorlar. Cenevviye kadınları, başlarına hafif siyah bir türban takmaktalar ve bazen de şakaklarının hizasında kumaştan bir bantla tutturdukları bir başörtüsüyle yetiniyorlar. Üzerlerine kısa kollu yünden beyaz bir ceket giyiyorlar ve boğazlarına yeşil veya kırmızı bir fular takıyorlar. Boyunlarında bol miktarda kolye, kollarında bilezik ve parmaklarında yüzük bulunuyor. Oysa Xwerka kadınları çok az takı kullanıyorlar.

Kadınların giyim tarzları dış etkilerden uzaksa erkeklerin giyim tarzlarında Arap modası gittikçe büyüyen bir rağbet görmektedir. Bütün başkanlar fötrden şapkalarını bırakıp *keffiye* ve *'agal* takıyorlar; bunlara bağlı olan adamların birçoğu da onları örnek almaktadırlar. Bazıları Bedevi kıyafetlerini giymeye kadar varmışlar. Batı tarzı ceket ve yelekler yeni yeni ka-

13 Bkz. Kine: Diğer Kürtçe lehçelerde, elbise anlamındadır. Gömleğe genelde qûras denilir.

14 Kıyafetin bütün bu parçaları beyazdır.

15 Yaşlı insanlar, genelde siyah türban takıyorlar. Gençler beyaz veya kırmızı rengi tercih ediyorlar.

toplanıp suyun dağılımını belirlerler (*peykirina avê*). İlk önce her aşirete tekabül eden su miktarları belirlenir, sonra *mehqul*lerin (bölük başkanları) her biri kendi grubu içindeki[9] dağılımı her ailenin sahip olduğu toprak miktarına göre ayırır.

Beslenme

Dinlerinin kendilerine yasak kıldıklarını[10] -ki bunlar çok az sayıdadırlar- dışında Yezidilerin beslenme tarzları Kürtlerinkiyle aynıdır. Genel olarak -özellikle göçebe olanlar-süt ürünleriyle, sebzelerle ve kırık buğdayla (*savar*) beslenirler. İlkbaharda yermantarlarının toplanması onlara ek bir yiyecek sunmaktadır; her ne kadar etin kullanımı Araplara nazaran onlarda daha yaygın olsa da et yine de lüks bir yiyecek olarak kabul edilir. Yezidiler aynı zamanda satın aldıkları hurma ve büyük miktarda şeker tüketmektedirler.[11] Dinleri kendilerine yasaklamamış da olsa, çoğu zaman alkol kullanmaktan kaçınırlar ve su veya *laban* ile yetinirler. Çölde olduğu gibi Sincar'da da çay ve kahve çok rağbet görmektedir.

Kıyafetler

Yezidilerin kıyafetleri çevre halklarınkinden çok büyük farklılıklar arzetmektedir. Erkekler pamuktan geniş pantolonlarının (*derpi*) üzerine yakası (*pêsir*) göğüs kısmına kadar[12]

9 Axaya veya dini reise verilecek hisseler ayrılır (bkz. ileriye Aşiret düzeni). Mehqulün de ek iki hisseye hakkı vardır.

10 Bkz. 68-70.

11 Yezidiler şekeri çok seviyorlar. Elî Wûso bir fincan çaya on ıkı parça şeker atıyor.

12 Trapez şeklinde (bkz. s. 68) Xwerkalarda bu yaka göğse kadar açık oluyor. Cenewîyalarda daha kapalıdır. Xwerkaların saçlarını sıfıra vurduklarına burada işaret etmemiz gerekiyor; Cenewiyalarsa dört uzun örgü halinde ördükleri saçlarını uzatıyorlar.

tedir. Bunların daha sonra inşa ettikleri evler de doğal olarak aynı plana sahip olacaktır.

Ev (*xani*)

Bu plan en sade olanıdır. Yezidi evleri, yalnızca üç odaya sahiptir: Çadırda olduğu gibi kadınların bölümünü kabul odasından ayıran hareket eden bir çitin bulunduğu ve ev halkının kaldığı oda (*mezul*), ahır (*koz*) ve kiler (*qadur*). Avluya yalnızca mezul açılmaktadır; aynı zamanda iç kapılarla koza, qadura ve diğer avluya bir duvarla bitişik olan daha küçük bir avluya (*hewşa keçik*) açılmaktadır.

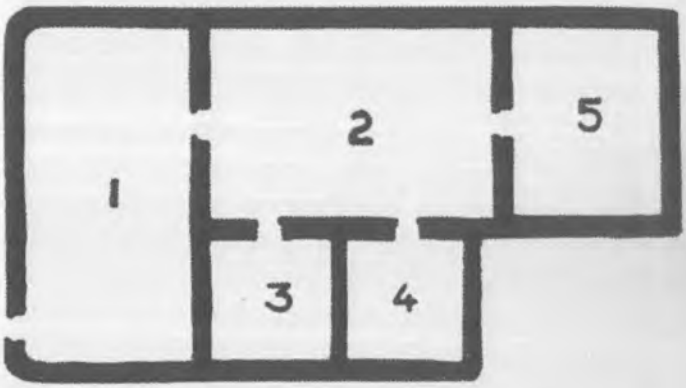

Şekil 1. Sincardaki Yezidi ev planı
1 Hewşa mezin 2. Mezul 3. Hewşa keçik 4. Qadur 5. Koz

Sertleştirilmiş topraktan teras, dışarıdaki ısı değişikliklerinden korunmak için çoğu zaman çok kalın olan dallardan yapılmış bir çatma üzerinde durmaktadır. Çatı, çadırdaki direkleri hatırlatan iki dizi ahşaptan direkler[19] üzerinde durmaktadır.

19 'Eli Wûso'nunki gibi orta halli bir evde, oturulan kısım için direklerin sayısı 16, ahır için 8 ve kiler için 4'tür. Bazı reislerin evlerinde direk sayısı toplam 100'den fazlaymış.

bul görmeye başlamıştır. Sadece Dawûdê Dêwûd çevresinde yaşayan küçük bir eşraf, İngiliz denizci kıyafetiyle alaylara katılmaktadır.

BARINAKLAR

Çadır[16]

Yezidi çadırları, diğer Kürtlerin kullandıkları çadırlara benzemektedir. Bu çadırlar, alçak ve bodurdur; yere halatlarla tutturulmuştur; bunlarla Arap çadırları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ne kadar göçebe olsalar da çok göç etmeyen bu dağ halkının barınağı, rüzgara karşı dirençli olmak zorundadır.

Çadırdaki direk sayısı ev sahibinin zenginliğiyle orantılıdır. Çok nadiren beşten fazladır: Semmoqaların başkanı Xelefê Ehmed'in çadırındaki direkler o kadardır; Semmoqaların en zengini olan Hesenê 'Eli Ağa'nınki sadece dört direklidir.

Çadırın iç bölümleri fazla özellik arzetmemektedir: Sazdan bir çit kadınlara ait bölümü, erkeklere ait olan kabul odasından ayırmaktadır; bu odanın ortasında, toprağın içine açılmış kahve ocağı bulunmaktadır.

Her yıl göçebelerin döndükleri ve birkaç ay ikamet ettikleri sabit kamplarda[17] daha çok konfor aranmaktadır. İnsanları soğuğa ve rüzgara karşı koruyan kuru taşlardan yapılmış duvarcıkların üzerine çadır, çatı niyetine gerilir.[18] Bu tarz binalar göçebelerin ilk yerleşim tarzına geçtiklerini temsil etmek-

16 Çadır: Kıvin, çadır; kon, çadın örten kumaş; istûn, direk (Miranlarda stün ve Heverkanlarda stûn); rewaq, çadının kumaşında seyyar bölme (Miranlarda rewak, Hevêrkanlarda rewaq); çit, hasırdan bölme; sing, kazık; weris, ip; perde, perde.

17 Örneğin Semmoqaların Cerîba'daki kış kamp yeri.

18 Bu tertibatı, Suriye'deki yerleşik köylerde de fark etmekteyiz: Bkz. R. Montagne, *Quelques aspects du peuplement de la Haute Djéziré*, s. 56.

Xıranların kampı

Semmoqaların kampı

Birbirlerinden yaklaşık altı adımlık mesafede bulunan direkler, kalın yatay kirişleri (*sercil*) tutmaktadır; bu kirişlerin üzerinde de evin uzun tarafına paralel olarak daha ince latalar (*medd*) bulunmaktadır. Ocağın üzerinde çatıda kare bir delik dumanın çıkmasını sağlamaktadır.

Böylesi evlerde kullanılan eşyalar, barınağın kendisi kadar ilkeldir: Yorgan arasında yerde yatılıyor; sadece zenginlerin döşekleri vardır. Mutfak eşyası olarak sadece birkaç tepsi ve kahve takımı bulunmaktadı.[20]

* * *

Yezidilerin maddi hayatları hakkında çizdiğim bu eskiz, ülkelerinin coğrafi koşullarından dolayı dünyanın diğer bölgelerinden kopuk olmalarına rağmen bölgelerindeki kaynaklarıyla kendi kendilerine yettiklerini göstermektedir. Çok nadiren ticarete başvurmaktadırlar; ticari değiş tokuşlar Beled Sincar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden de dağlarını terk eden Cebel halkı, çok azdır ve oraya gitmeye cesaret eden yabancılar da nadirdir.

20 Bedevilerin kullandıklarının aynısıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AİLE HAYATI

Aile (*mal*), Sincar ataerkil toplumunun temel birimini oluşturmaktadır. Baba, çocukları üzerinde mutlak bir otoriteye sahiptir; onun ölümüne kadar aile işletmesi ortak yürütülmektedir. Bu dayanışma sadece aynı çadırda veya evde kalanlarla sınırlı değildir; aynı zamanda kanbağı olan herkesi kapsamaktadır. En basit ayrıntılara kadar herşeyi çerçevelemektedir; beşikten mezara kadar, Yezidi hayatı, her anı kuşatan bir yardımlaşmayla damgalanmıştır.[1]

Doğum

Her yeni doğum -ister kız ister erkek olsun- mutlu bir olay

1 Bu bölümün birçok paragrafı, Yezidi dinine ayırdığımız bölümde yer alabilirdi. Bununla beraber, doğuma, evliliklere ve cenazelere eşlik eden ayinlerin bazı detayları bir bölgeden diğerine fark arzettiği için ve geleneksel haklara göre de değiştiği için Cebel Sincar Yezidilerinden elde ettiğimiz bilgileri burada toplamayı tercih ettik.

Sincar köyü

Sincar evi

dörtle, başkalarına göre de beşle sınırlıdır.[4] Sincar'da en zengin aşiret reisleri bile iki eşle yetinmektedirler. Dulluk durumunda istendiği kadar evlenmek meşrudur.

Cebel'de asil aşiret veya küçümsenen aşiret yoktur;[5] bu yüzden herkes dilediği kişiyle evlenebilmektedir; ama tabi bu kişinin, evleneceği kişinin kastına ait olması gerekmektedir.[6] Genelde erkekler eşlerini kendi ailelerinden veya aşiretlerinden seçerler.[7] Ama yine de ailenin başka dallarından veya farklı bir aşirete ait bir kişiyle evlenenlere sıkça rastlanmaktadır; ama bu tür evlilikler, daha çok siyasi nedenlerden dolayı yapılmaktadır. Başkanlar veya küçük eşraflar, bu sayede ait oldukları toplulukta durumlarını sağlamlaştırmayı veya bir komşuyla ittifak kurmayı hedeflemektedirler. Böylece Semmoqalarda aşiretin axası Xelefê Ehmed, kız kardeşini, Cefriya aşiretinin reisi Mradê Osmana ile evlendirmiştir; Eli Wûso'nun oğullarından biri Xelil Xıdır Xella'nın (Mradê Osmana'nın muhalifi) kızını ve diğeri de Xelefê Ehmed'in eski düşmanı Xelefê Kasimko'nun bir yakınıyla evlenmiştir. Her aşiret için buna benzer örnekler zikredebiliriz.

Evlenme teklifi genç adamın babası tarafından genç kızın babasına yapılır; bu da uzun pazarlıklara neden olur. Bu pazarlığın nedeni, evlenecek olan gencin, kız tarafına ödeyeceği başlık parasıdır (*next* veya *siyag*). Başlık parası genç kızın güzelliğiyle, ailesinin durumuyla ve oymağının aşiretin içindeki yeriyle orantılıdır.[8] Neht, mutlaka düğünden önce ödenmeli-

4 Ancak Emir Seid Beyin altı karısı vardır.

5 Bedevilerde geçerli olan onur kurallarının tersine.

6 Bir yezidi yalnızca kendi sınıfına ait bir kadınla evlenebilir; aynı zamanda babası veya erkek kardeşi öldüğünde eşiyle de evlenmek yasaktır.

7 Ne kadar sunduğu bedel daha az olsa da erkek kuzen, kız kuzeni üzerinde bir tercih hakkına sahiptir.

8 Semmoqalarda yürürlükte olan "tarifeler" şunlardır: Mehmûdilerde 30 kis (kis: 1 altın lira); Xelifalarda: 20-30 k.; Wûskilerde: 15-20 k.; 'Eli Cermkanlarda: 15-20 k.; Xiranlarda: 15 k.

olarak kabul edilmektedir. Çocuk dünyaya gelir gelmez akrabalar ve dostlar, babayı kutlamaya gelirler ve anneye hediyeler getirirler (kıyafet veya para). Misafirlere incir ya da hurma ikram edilir.

Yeni doğan çocuk, eğer erkekse babanın karşılaştığı ilk hatırı sayılır kişinin adını alır: Dawûdê Dêwûd'un oğullarından birinin adı, Şemmarların başkanı Hadi l 'Aşi'den dolayı, Hadi'dir. Bazen ad babasının bizzat kendisi de, ad koyduğu çocuğa dilediği ismi koyabilir. Genç 'Eli beyin adını seyyah Layard koymuştur.[2]

Bebek sütten kesildiğinde şêx ve pir, bizzat kendilerinin çocuğa giydirecekleri bir elbise getirirler. Sonra başına biraz su dökerler ve başının tepesinden bir tutam saç keserler:[3] Artık çocuk, şêxin ve pirin manevi korumasını üstlendikleri sürüye aittir. Bu geçiş riti özel bir kutlamaya neden olmaz. Ama erkek çocukları sünnet olduklarında, bütün aileyi bir araya toplayan bir ziyafet verilir.

Evlilik (zewici)

Genelde Yezidiler çok erken evlenirler: Erkekler on beş yaşlarında, kızlar da on iki veya on üç yaşlarında. Bize bilgi veren kişiler, Yezidi yasasının müritlerine kaç kadınla evlenmelerine izin verdiklerini bilmiyorlardı. Yezidilerin hiçbiri, çokeşliliğin yasak olduğunu söylemezken bunun sadece adetlerce hoş görüldüğünü söylediler. Bazılarına göre eşlerin sayısı

2 Bkz. Layard, age. s. 274. Bu geleneğin daha yakın bir dönemdeki anlatımı: Haseçelerin Özel Hizmetlerinden Kaptan B., Yezidilerin kamp ettikleri yeri geziyordu ki bize bilgi veren 'Elî Wûso'nun gelini bir erkek çocuğu doğurdu. Bu çocuğa hemen Mustaşar adı verildi (Arap Özel Hizmet birimlerindeki subaylara verilen ad, yani danışman); çocuğun babası kaptanın adının mustaşar olduğunu zannetmiş.

3 Zerdüştlerde de çocuğun ilk baş tıraşı bir törenle kutlanır.

Düğün günü, sabah erken vakitte şêx ve pir, damadın dostlarının eşliğinde genç kızı ailesinin evinden almaya gelirler. En güzel kıyafetlerini giyinmiş ve süslerini takınmış, her tarafından rengarenk başörtülerle örtünmüş gelin ata biner. Şêx ve *pir* atın yularını tutarlar.[12] Birkaç genç adam atın iki tarafından zincir oluşturacak şekilde şêx ile pirin elinden tutarlar. Diğer insanlar şarkı söyleyerek ve silahlarıyla atışlar yaparak gelin alayının peşinden gelirler. Gelin önce şêxin evine sonra da pirin evine götürülür; gelin orada bunların eşlerine hediyeler sunar. Sonra yeni evine gider; ama genç koca gelini gece oluncaya dek göremez. Gelinin kayınpederi ve damat, şêx ve piri ziyaret eder. Şêx ile pir, iki tarafın kabul şahadetini resmileştirmek için evliliği kutsarlar[13] ve şêx bir koyun, pir de bir keçi hediye eder.

Bu çeşitli törenler bitince kutlamalar başlar. Erkekler meqhulda veya herkesi alacak büyüklükte bir eve sahip olan bir eşrafın evinde toplanırlar. Orada yiyecek ve kahve ikram edilir; akşama kadar müzik çalınır ve eğlenilir. Bu düğünler birkaç gün hatta bazen bir hafta bile sürer.[14]

Düğünden birkaç gün sonra şêx ve pir, yeni evli çiftin hal hatırını sormaya gelirler ve aynı zamanda bu ziyareti fırsat bi-

at bu dönemde tamamen yenilenmektedir, bu yüzden onu kirletmemek gerekir" diyorlar.

12 Eğer evlilik yasaya uygun değilse, sözlerini geri almak zorundalar. Bize bilgi veren kişilerden hiçbiri, evlilik kutsamasının ne olduğunu açıklayamadılar. Sincar'da hiçbir evlilik törenine şahit olamadığımız için burada verdiğimiz bütün ayrıntılar kontrol edilmelidir. Konusu ne kadar basit olursa olsun Yezidilerden hiçbir konuda açık ve mantıklı bir açıklama almak mümkün değildir.

13 Urmiye Keldanilerde de buna benzer bir örf var; bkz. B. Nikitine, age. s. 157: "Nişanlı kız ata bindiğinde, kimsenin gelinin ayakkabısına veya eyeri üzerine renkli birşey sürmemesi için iki adam atı iki tarafından tutar; bu olay genç kocayı iktidarsız edermiş."

14 Düğün giderleri açısından erkeğin ailesine yardımcı olmak için davetliler yanlarında biraz yiyecek getirmeyi adet edinmişler.

dir; bu yüzden de genç erkek, çoğu zaman bunu ödemek için etrafından borç almak zorunda kalır. Genelde nextin tümü para halinde değildir: 'Eli Wûso'nun oğlu Şemo ikinci eşi için onaltı altın lira vermiş ama aynı zamanda sekiz yaşında olan kızını bedelsiz olarak kayınpederine vermeye söz vermiştir. 'Eli Hacı'mn bir diğer oğlu da next olarak bir katır, on iki koyun, "kısrağın bir bölümü"nü[9] ve ondört altın lira vermiştir.

Bir kadınla evlenmenin maliyeti çok yüksek olduğu için evlenmek isteyen birçok kişi bundan vazgeçmek durumunda kalmaktadır ve çoğu zaman aile veya dost arasında bu meseleyi en hesaplı şekilde bağlamaya çalışırlar. O zaman değiş tokuş yapılır (*keçik bi keçik*, kız için bir kız). Genelde cüzdan açılmadan bu tarz değiş tokuşlar gerçekleşir.

Eğer genç kız ile genç erkeğin arasında bir anlaşmaya varılmadıysa ve eğer aşk daha ağır bastıysa tek çare kaçırmakta kalır; fakat kaçırma olayına en son çare olarak başvurulur. Bu kaçırma olayı kızın ailesi tarafından onur kırıklığı ve maddi bir zarar olarak algılanır. Eğer aşıkların sığındıkları reis, karşı tarafa aracılık rolünü kabul ettiremiyorsa o zaman savaş kaçınılmaz olur:[10] Örneğin Duxiyanlarla Xıranlar arasındaki uzun savaşın temelinde böyle bir neden yatmaktadır.

Aileler *next* konusunda mutabakat sağlar sağlamaz kayınvalide gelin kızına çeyizini hazırlamasına yardım etmek için yüz mecidiye verir; diğer taraftan damadın babası davetiyeleri hazırlatır: Çağırmayı düşündüğü her eşraf için davetiye ile birlikte bir hediye göndermesi gerekmektedir. Düğünler genelde incirlerin toplandığı dönemde yapılır; ama yılın herhangi bir döneminde de yapılması yasak değildir; sadece Nisan ayında düğün yapılmaz.[11]

9 Yani kayınpederiyle kısrağın ürettiklerini paylaşacağına söz vermiştir.

10 Bkz. İsmail Beyin evliliğini anlattığı bölüme (age. s. 2-3).

11 Ismail Beye (age. s. 81) göre bu yasak, peygamberlerin Nisan ayında evlendiklerinden kaynaklanmaktadır. Sincar Yezidileri bunu açıklamamaktadırlar: "Tabi-

Ölünün temizliği böylece tamamlanmış olur. Ölü bir sedyeye yerleştirilir ve son ikametgahına götürülür. Mefhumun eşleri ve kızları, ağlayarak ve çoğu zaman çok güzel ağıtlar yakarak bu alayı takip ederler.[18]

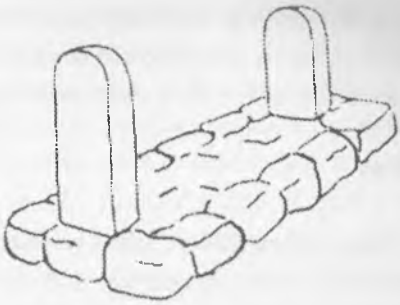

Şekil 2. Cebel Sıncar Yezidi mezarı

Mezar, köyün veya yöresel ziyaretin yakınlarında veya otlakta bulunulduğunda tarla kenarına açılır. 1 m ile 1.50 m derinliğinde çukur kazılır; başı batıya doğru ve yüzü de doğuya bakar vaziyette çukurun içine ölü yerleştirilir. Ölünün hemen üzerine toprak konmaz; bir sıra düz taşlar ve çakıl taşları yığdıktan sonra ıslak toprakla üstü kapatılır. Mezarın çevresi 20-30 cm yüksekliğinde dik konmuş taşlarla belirlenir; mezarın başına ve ayak ucuna iki uzun mezar taşı konur.[19]

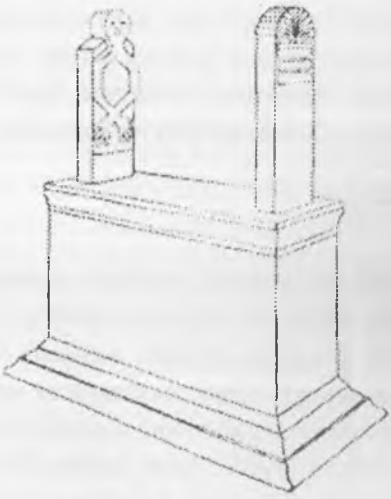

Şekil 3. Cebel Sim'an Yezidi mezarı

Mezarlıktan ayrılmadan önce feqirlerin ve yolcuların yemeleri için mezarın kenarına biraz ekmek ve incir bırakılır. Ce-

18 Bkz. Hawar, no 15'te yayımlandı.

19 Gömme tarzı, Suriyeli Yezidilerde de aynıdır; yine de savaştan beri, zenginler, kaba olmayan mezar taşları yaptırıyorlar: bkz. şema 2'de verdiğimize ve bu mezarlık tarz olarak tektir; Derwiş Axanınki de öyledir.

lerek kendilerine ödenmesi gereken ücretleri alırlar. Gelenek genç gelinin kayınvalidesini ziyaret etmesini ve ona bir elbise hediye etmesini mecbur koşar.

Boşanma ve zina

İslam dininde olduğu gibi Yezidi yasası da boşanmayı yasaklamamaktadır. Bunun geçerli olması için bu boşanma olayı üç kişinin karşısında yapılmalıdır: Koca, ayinsel sözleri söyledikten sonra[15] karısının avuç içine üç küçük taş koyar; o andan itibaren ondan tamamen boşanmış olur ve onunla asla tekrar evlenemez. Kadın, tamamen kocasının boyunduruğu altında değildir. Kocası tarafından boşanmadan da ailesinin evine dönebilir ve bir süre sonra başkasıyla evlenebilir. Bu durumda eski koca, kayınpederine verilen *next*in yarısını almaya hakkı vardır.

Sincar'da zina ağır cezalarla cezalandırılmaktadır. Zina yaptığına inanılan kadın öldürülür ve zina yaptığı erkek de üç kez kan parası ödemek zorundadır. Eğer bunu yerine getirmezse büyük bir olasılıkla öldürülür.

Cenaze törenleri

Biri öldüğünde şêx ve pir ölen kişinin evine giderler. Ölüyü özenle yıkar ve ağzına Şêx Hadi tapınağından getirilen topraktan biraz koyarlar.[16] Bu hazırlıklar tamamlanınca kadınlar ölüyü giydirir ve sadece ayaklarının altında biraz açıklık bırakarak tamamen ölüyü saran bir kefen içine koyup kefeni dikerler;[17] şêx bu kefenin baş tarafını yırtar ve yukardan bağlar.

15 Kimse bunu bize tekrarlayamamıştır.
16 Bu ayrıntıyı ihtiyat kaydıyla veriyoruz.
17 Feqiranlar, yünden siyah bir kefen içinde toprağa verilirler.

Yezidilerin Kur'an gibi vahyedilmiş kitapları ve yazılı bir gelenekleri olmadığı için yukarıda bahsettiğimiz dini veya hukuki kurallar, adetlere göre yerine getirilir. Herkes istediği ölçüde bunlara uyar; çünkü Sincar'da herkesi yasalara uymaya zorlayacak kadar güçlü merkezi bir erk hiç olmamıştır. İtirazlar olduğunda ve özgürce mutabık olunamadığında, genelde kaba kuvvetle meseleler çözülür.

nızca evlatlık edinen babanın oğlu veya erkek kardeşi yoksa mümkündür; kendisinden kalacak mirası bekleyenlen gücendırmemesı gerekıyor.

naze töreninden bir hafta sonra aile yemek verir; kırk gün sonra mezarın üzerinde bir kurban kesilir ve eti de oradan geçenlere dağıtılır.[20] Aynı ayin ölünün bayramlarında tekrarlanır.

Miras

Yazıyı bilmedikleri için Yezidiler sözlü olarak vasiyetlerini bildirirler; ölüm döşeğinde olan kişinin son isteklerini teminat altına almak için üç şahit bulunur. Eşyalar ve diğer mallar oğullar arasında veya ölenin oğlu yoksa kardeşleri veya kuzenleri arasında eşit olarak paylaşılır. Eğer bu paylaşımdan sonra fazladan birşey kalırsa bu hak olarak en büyüğe verilir. Kızların mirasta hakları yoktur; onlar bu mirasın bir parçasıdırlar: Babalarının ölümünde, eğer kızlar bekarlarsa, evlendiklerinde, erkek kardeşleri veya amcaları, kızlara ödenen *nexti* alırlar.

Velayet

Küçük yaştaki çocuklar ağabeyleri tarafından büyütülür. Eğer ağabeyler de bunu üstlenecek yaşta değillerse o zaman anne çocuğun amcaları arasında veli olacak birini seçer. Çocuk anneye ihtiyaç duymayacak yaşa gelinceye dek kendisi de o amcanın evinde kalır. Anne daha sonra kendi ailesinin yanına döner. Velilik işine başlamadan önce veli, üç şahit çağırır ve sorumluluğunu aldığı çocukların mal mülkünü bildirir. Veli, çocuklar büyüyüp evlendiklerinde,[21] onlara bu mal mülkü aynen iade etmesi gerekir.[22]

20 Bu adet Kürtlerle ortaktır.

21 Çoğu zaman amcalarının kızlarıyla evlenirler. Kendisine verilen hizmetin karşılığında, vasilik altında bulunan çocuk, kuzenlerine yardım etmek zorundadır; eğer kendisinden gençlerse, evlenmek istediklerinde onlara başlık paralarında destek çıkmalıdır. Yezidi hukukunda çoğunluk, evlilikle aynı zamana rastlamaktadır.

22 Sincar'da evlat edinmek çok nadirdir. Bize hiçbir örnek verilememiştir. Bu yal-

BEŞİNCİ BÖLÜM
AŞİRET DÜZENİ

Sincar Yezidileri, bir devlet kurmayı hatta tek bir başkanın altında bir birliktelik kurmayı hiç başaramamışlardır. Bunlar birbirinden tamamen bağımsız aşiretler halinde yaşamaktadırlar.

Bedevi aşiretleri gibi Yezidi aşiretleri de parçalanmaz bir bütün oluşturmamaktadır; bunlar daha çok bir araya gelmiş özerk siyasi unsurlar (oymak) olarak algılanmalıdır. Bu toplumların organizasyonunu -değişmez olarak kabul ederek- tasvir ettikten sonra bunların durmak bilmeyen değişimlerini inceleyeceğiz.

Aşiretin yapısı

Her aşirette belli sayıda oymak bulunur (*fohid* veya *bav*),[1]

1 Genelde beş veya altıyı geçmez.

yaklaşık kırk çadıra sahiptirler. Bu birimler rahat yolculuk edebilmek ve yeterli miktarda su bulabilmek için az sayıda ve aynı zamanda kendilerine yönelik saldırılara karşı korunabilmek için de yeterince kalabalık olmak zorundadırlar.[4]

Aşiret bir yere yerleşir yerleşmez onu oluşturan oymaklar hızla çoğalır; çünkü artık su meselesi eskisi kadar sorun teşkil etmemekte ve toprak işi hayvancılıktan daha çok işçi gerektirmektedir. Hayat şartları da kolaylaştığı ve yiyecek çeşitleri fazlalaştığı için ölüm oranının azalmasına ve doğal olarak nüfusun çoğalmasına yol açar.[5] Örneğin Hebbabatlar iki yüz evden oluşan bir oymağa; Ettolar ve Estenalar (Mihirkan), beş köye yayılmış olarak üç yüz ocağa (bunların yüz ellisi Mihirkan'dadır) sahiptirler. Sincar'ın en uzun süredir yerleşmiş olan aşireti, Ceneviyelerin en güçlü olanlar olmasını rahatlıkla anlayabiliyoruz.

Aşiretten ziyade *bav*, Cebel'de siyasi birliği oluşturmaktadır. Her oymak, bağımsız ve özerk bir hayata sahiptir. Her biri topluluğun diğer bölümlerinden ayrı bir şekilde kendi köyünde veya obasında yaşamaktadır. Oymağın üyeleri, aynı grubun *foxid*lerine göre çok daha büyük ortak menfaatlerle birbirlerine bağlıdırlar. Bu dayanışma öylesine güçlüdür ki *bavın* yok olmasından sonra da varlığını sürdürür. Çok uzun zamandır yerleşik hayata geçen ve oymak reisinin otoritesinin köy reisine geçtiği Ceneviyelerde hâlâ varolmaya devam etmektedir.

4 A. de Boucheman (bkz. *Les Sba'a*) Bedevi topluluklar için aynı gözlemleri yapmıştı.

5 Bu sayısal çoğalmanın yerleşik hayattan önce vuku bulduğu ve buna neden olduğu da olmuştur. Semmoqalar, Bara'ya yerleşmelerine neden olan şeyin sayısal olarak artmış olmaları olduğunu söylemişlerdir. Böylece hem bahçe işleriyle hem de hayvancılıkla uğraşabilmişlerdi; ailenin üyeleri iş paylaşımı yapmaktadırlar.

bu da kendi içinde alt-gruplara ayrılır (*bra*). Ortak bir kökenden geldiğini söyleyen bu toplulukların yanı sıra tek başına veya grup halinde daimi veya geçici sığınmacılar (*gesir* veya *xerib*) bulunur.

Bav (Baba)

Bav, tek bir köyde veya bir obada birlikte bulunan ve aynı atadan gelenleri bir araya toplar.[2] Her oymak, genelde ortak olan atanın (Semmoqalarda Xelifa, Eli Cermkan, Hebbabatlarda Etto) veya ondan türeyen bir etniğin (Edi Hesen, Evdeliyan, Mehmûdi vs) adını taşır. Bazen *bav*ın adı yakın ya da uzak bir aşiretin adına tekabül edebilir (Semmoqalarda Korkorkan; Mihirkanlarda Heskan); oymaklar, bu anlamda, akrabalık bağları olmayan ve bu gruplardan oluşan sığınmacılardan da oluşabilir. O zaman da yeni bir efsane, ilk adın yerine yeni bir adı meşrulaştırmak için ortak bir kökeni doğrulamaya çalışır (Qopani feqiranlarda Mala Ûso; Hadiyanlar için Mala Zirro).[3]

Oymağın sayısı, üyelerinin yaşam tarzına ve karşı karşıya oldukları doğal koşullara göre değişir. Xiran ve Semmoqa gibi batıda bulunan koyun besleyenlerde ve genel bir şekilde Xwerkalarda bav, yüzden fazla ve otuzdan az çadırdan oluşur: Korkorkanlar (Semmoqaların en kalabalık oymağı) toplam seksen çadıra ve Seloviyeler (Xiranların en güçsüz oymağı)

2 Bununla birlikte aynı aşiretin üyeleri ya anlaşarak ya da bir kavga sonucu az ya çok uzun bir süre için birbirlerinden uzaklaşabilirler ve göçebe gruplarla birlikte göç edebilirler; yerleşik hayata geçenlerde çok fazla kalabalıklaşan bir bav, bazen birkaç köyde ikamet etmektedir.

3 Kökeni benzer olan bunlardan bazılarında, aşiret adları daha zor açıklanmaktadır. Çoğunun adı hem yer adıdır hem de aynı zamanda bir topluluğu gösterirken kamp ettikleri yeri de göstermektedir (Semmoqa, Cefriya, Helliciyan, Mihirkan, vs.).

Akşam yemeği hazırlığı (Semmoqa)

Şêx Xıdır'ın (Xiran) çadırında toplantı

Alt-grup (*bra: kardeş*)

Oymağın bütüncül bölümü olan ve hiçbir özerkliğe sahip olmayan bu birim, bir ailevi birimden oluşur. *Bra*, topluluğa adını veren ortak bir ataya kesin olarak varan soyağacına sahip yakın akrabalardan oluşur.[6]

Aynı kasta ait bütün Yezidiler kendi aralarında eşit olduklarından dolayı akrabalık meseleleri, Sincar'da Araplarda olduğu kadar önem taşımamaktadır.[7] Bununla beraber akrabalıklar, *bra*nın varolma nedenini oluşturmaktadır ve birlikte kalmasını sağlamaktadır. Barış döneminde bir Yezidi, birini öldürdüğünde,[8] onunla bir kan bağına sahip olan bütün akrabaları (*bra*) bu kişinin işlediği cinayetin sorumluluğunu taşırlar.[9] Hepsi de ölen kişinin akrabalarının kendilerinden öç alma tehlikesiyle yüz yüze kalırlar. Eğer öldüren ve ölen aynı aşirete aitse, öldürenin ailesi de öldürenle birlikte sürgün edilir. Aralarından birinin öldürülmesinden ya da bir anlaşmaya varıldıktan sonra aşiretlerine geri dönebilirler.

Genelde öldürenin ailesi tarafından seçilen bir aracının (Xelef) araya girmesiyle müzakereler yürütülür. Bazı durumlarda etkili bir kişi bu meselede hakimlik yapmayı üstlenebilir. Anlaşma yapılır yapılmaz karşıt taraflar karşılıklı barış ve dostluklarına yemin ederler; bu genelde bir ziyaretin yakınlarında veya bir şêxin ya da pirin şahitliğinde yapılır. Kan bede-

6 Bkz. ileriye, Ek 4, Semmoqalıların alt gruplarına.

7 Kendilerinden önce gelen beşten fazla atasını sayabilen Yezidiler çok nadirdir (Dağda adet olduğu üzere sorulan kişi kendini de ata sayarak saymaya başlıyor). Dawûdê Dêwûd gibi büyük bir reis bile daha yukarı çıkamıyor.

8 Savaşta öldürülen kişiler için kan davası yoktur. Barışın ilan edilmesi ölümü unuttturmalı diye düşünülmektedir.

9 Bu konuda Sincar'da, Bedevilerde olduğu gibi ayrıntılı kurallar yoktur; bazılarına göre bu ortak sorumluluk, dördüncü başkalarına göre de beşinci atanın soyuyla sınırlıdır. Hemen hemen branın tüm üyelerine yayılmaktadır.

Hemwê milim'ın çadırında (Semmoqa) toplantı

onun bir yakınını da seçebilir.[11] Seçilen reis, reisliğe ömrü süresince atanır; fakat yönettiği kişilerin güvenine layık değilse rünişt tarafından veya Şeyxan Emiri tarafından görevinden alınabilir.[12]

Hak olarak *serê 'eşirê*, bir hükümdarın bütün imtiyazına sahiptir. Topluluğu ilgilendiren bütün önemli meselelere o karar verir (suyun paylaşımı, göçler...); savaş ilan eden, askeri harekatı yöneten[13] ve barış antlaşması yapan odur. Bununla

11 Meclis başka bir aileye ait birini seçebilir (bkz. Siyasi hayat).

12 Emirin böyle müdahalesi, oylesine nadirdir ki Sincar'da bize örnek verilememiştir.

13 Bazı aşiretlerde askeri yüksek yönetim, axalara değil de cesaretle ün yapmış axanın akrabalarına verilmektedir. Böylece Mihirkanların reisi Dawûdê Dêwûd, sadece çok önemli olan seferleri yönetmektedir (örneğin 1935 yılındaki başkaldırı). Genelde kuzeni 'İdeb, savaşı yönetmektedir.

li genelde beş yüz elli mecidiyedir.[10] Aynı zamanda öldüren kişi, düşmanlarından birine karşılıksız olarak kızını veya bir yakınını verebilir. Branın bütün üyeleri, anlaşılan para miktarını bir araya toplamak için ya da *next*siz kızını vermek zorunda kalan ailenin zararını azaltmak için birleşir.

Fakat bütün Yezidiler bir cinayetin böyle sona ermesini kabul etmezler. Sadece Xwerkalar kan bedelini kabul etmektedir. Örneğin Ceneviyeler, bunu kabul edenlere kan bedelini öderken, kendi insanlarından birinin öldürülmesi durumunda kesinlikle öç alınması gerektiğine inandıkları için kendileri kan bedelini kabul etmemektedirler. Anlaşmayla meseleyi halletme durumu, Xwerkalarda yeni yeni kabul edilmiştir ve Müslümanlardan gelmektedir. Akıtılan kana karşı bir kadın verme adeti, ara bir çözüm teşkil etmiş olabilir. Bu durum Sincarlılara özel bir durum değildir; çünkü Suriye'deki çöl Bedevilerinde de aynı adet göze çarpmaktadır. İşte çok sıkı bağlarla insanları birbirlerine bağlayan *bra*ya önem kazandıran kurallar bunlardı.

REİSLER

Aşiret reisi (serê eşirê)

Axa ünvanını taşıyan aşiret reisi, aşirete adını veren atanın en büyük oğlunun soyundan gelen metbu ailenin üyeleri arasından mehkullerden ve eşraftan oluşan meclis tarafından seçilir. Yezidi adeti herhangi bir saltanat düzenini öngörmemektedir. Genelde meclis, ölen axanın oğullarının en büyüğünü seçer. Bununla beraber onun yerine kardeşlerden birini veya

10 Bunlar, bilgi aldığımız kişilerin birçoğunun bize verdiği rakamlardır; başka kaynaklı bilgilere göre de kan bedeli, 500 ile 700 mecidiye arasında oynamaktadır. Rakamlardaki bu farklılıklar, aşiretler arasındaki toplumsal sınıflardan değil de sadece pazarlıklardan kaynaklanmaktadır.

Bav reisi (mehqul)

Axanın konumu bütün gruba göre ne ise mehqulün konumu da oymağa göre odur. Aşiret reisinin görevleri gibi oymak reisinin görevleri de yarı-saltanattır. Eşraftan oluşan bir meclis, seçimi gerçekleştirir.

Geleneğin mehqullere tanıdığı haklar, ilke olarak, sınırlıdır; sadece bavın iç meseleleriyle ilgilenme hakkına sahiptirler. Dış siyaset açısından bütün girişim hakları axanın elindedir. Bununla beraber oymak reisleri bu sınırlamaları pek de ciddiye almazlar ve genelde kafalarına eseni yaparlar; diledikleri kişiyle birleşip diledikleri kişiye karşı savaşa çıkarlar. Onların alt konumda olduklarına işaret eden asıl gösterge daha çok paradır: Oymak reisleri herhangi bir vergi alamazlar; adamları ödemeleri gereken vergileri doğrudan *serê 'eşîre*'ye verirler ve o da kendi ihtiyaçlarını aldıktan sonra arta kalanını, yakın gördüğü ve kendine bağlı kişilere arzusuna göre dağıtır.[16]

Yargıçlar (*şirî'*)

Aşiret veya aşiret reislerinin, kendilerine başvurulduğu ölçüde adaleti yerine getirmeye hakları vardır. Genelde şikayet eden kişiler, bilgeliği ile ün yapmış bir yaşlıya[17] veya yargılama işinde usta gördükleri bazı kişilere[18] başvurmayı tercih et-

16 Semmoqalarda bu bağışlar şu şekilde dağıtılmaktadır: Wûskilerin Mehqûlü 50-60 mecidiye alıyor, Xelifalarınkı 30 m., Korkorkanınkiler 40-50 m., Xiranlarınki hiç diyecek kadar az. Reisiyle kavgalı olan 'Eli Cermkanlarınki 1935 yılında hiçbir şey alamamıştır; onunla barışık olduğu dönemde yılda hemen hemen 100 mecidiye alıyordu.

17 Örneğin Semmoqalarda Xelefê Ehmed'ın amcası Hsênê Metto.

18 Bu özellik bazı ailelerde babadan oğla geçmektedir. En ünlü hakimler şunlardır: Helliciyanlardan Mradê Brahim; Mendikanlardan Xelefê Loko ve Cıdaralı Hsênê 'Ebdê.

beraber sınırsız görünen erki, çoğu zaman itirazlarla karşı karşıya kalmakta ve genelde çok az şeye indirgenmiştir. Oymak reisi olan *axa*, diğer *mehqul*lerin delegesi sıfatıyla yönetmekte ve aslını söylemek gerekirse yalnızca kendi *bavı* içinde mutlak efendidir.

Axa, bu makamından dolayı büyük gelirlere sahiptir. Her aile her yıl ona odun vergisi vermek zorundadır ve isteği üzerine hasat döneminde bir iş günü ona yardım etmekle yükümlüdür. Su paylaşımında axa, kendisi için mümkün en büyük hisseyi ister ve çok uzun süren müzakerelerden sonra istekleri azaltmayı kabul eder; ama yine de en avantajlı durumda olan odur.[14] Reis aynı zamanda kendi aşiretinin içinde gerçekleşen -özellikle de hayvan satışlarından- belli vergiler alır.[15] Mandadan önce doğuda yerleşik hayata geçmiş aşiretlerin axaları, hasatlar üzerinden bir pay alırlardı; ama artık bu hak ellerinden alınmıştır.

Bu gelirlere rağmen axa, yalnızca yeterince zenginse makamında kalabilmektedir; çünkü birçok gideri karşılamak durumundadır. Köyünden geçen yolcuları kabul edebilmek için açık bir sofrası olmalı; adamları her fırsatta ona gider ve çadırında kahve içip sigara tüttürerek konuşup tartışacak konular bulurlar. Aynı zamanda hediyelerle kendisine bağlı olan mehqullerin sadakatini temin etmelidir. Bazen aşiret içinde makamını sağlamlaştırmak ve dışarıda prestijini oturtmak için fazlaca cömert davranmak, incelikli politikalardan daha faydalı olabilir.

14 Semmoqalann reisi Xelefê Ehmed, her yıl 10-15 su payını kendine ayırmaktadır.

15 Bu vergilere, qemçor denmektedir. Semmoqalarda üç baş koyun veya üç tas (bir tas 3 kg'a eşittir) yağ için 1.5 mecidiyedir. İki yapağı için de 1.5 kuruş verilmektedir. Hebbabatlarda qemçor, bu kadar yüksek değildir: 4 tas yağ 1.5 mecidiye ediyor, 4 koyun başına 1 mecidiye; 100 yapağı için 10 kahve ok. Bütün masraflar alıcıya aittir.

oyunları, biraz önce genel hatlarıyla çizdiğimiz düzeni değiştirmektedir. Öz olarak istikrarsız bir yapıya sahip olan aşiret, doğuşunu, gelişmesini ve ölümünü koşullandıran bir gelişme izler.

Bir grubun oluşum sürecini gözle takip etmek imkansızdır; çünkü bu süreç anlık olmaktan uzak birkaç yıla yayılan çok yavaş ilerleyen bir olgudur.

Yezidilerin topluluklarının oluşumu hakkında hayal ettikleri bütün efsaneler, tek bir kişiye varmaktadır: Ortak bir ata, birkaç oğul dünyaya getirir, bunlardan da aşiretin çeşitli oymakları meydana gelir. Böylece Semmoq'un torunu ve Wûski'nin oğlu olan Kombel Sincar'a yerleşir. İki kadınla evlenir; bu kadınların her birinden çocukları olur: Birinci eşinden Mehmûd ve Xelifa doğar; ikinci eşinden Wûski ve Hemo. Bunların her biri oraya yerleşir ve soyları, Semmoqa'nın kan kardeş dört bavını oluşturur: Çocukların en büyüğü olan Mehmûd'dan Mehmûdiler (bavın reisleri), Xelifa'dan Xelifaların oymağı ve Wûski'den Wûskilerin kolu meydana gelmiştir; Hemo'ya gelince 'Eli Cermkan'ın atasıdır. Daha sonra sığınmacılar Xiranlardan ve Korkorkanlardan oluşan iki yeni grup bunlara eklenmiştir; bu andan itibaren aşiret son şeklini almıştır. Aynı şekilde Hebbabatlar, 'Etto'nun dört oğlundan - 'Etto, 'Emer, Hadi, Sini- geliyorlar.

Bu tür örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Bununla beraber bu tarz soyağaçları tamamen hayalidir ve bunlara tarihi bir değer atfetmemiz mümkün değildir. Bunlar daha çok toplumların varlığı için vazgeçilmez olan dayanışmaları sağlamlaştırmaya yarar.

Öyle görünüyor ki Yezidi toplumların kökeninde, Bedevi veya diğer toplulukların oluşumunda gözlenen oluşum tarzını bulmaktayız: Yani üyelerinin bir arada yaşayabilmesi için çok fazla kalabalıklaşan bir toplumun "parçalanması" ve için-

Şêx Xidir'ın cadırında (Xiran) toplantı

mektedirler. İki taraf da karara uyacaklarına yemin ettikten sonra alınan karar geçerli olur. Bundan sonra taraflardan biri bu akdi yerine getirmediğinde baskı yapmak mümkündür. Eğer ilk başvurdukları yargıcın verdiği karar, iki tarafı da memnun etmediyse, şikayetçilerin, karşı tarafla mutabık olarak meselelerini komşu bir aşiretin yargıcına taşımaya hakları vardır.[19] Mahkeme masraflarını, davayı kazanan taraf karşılar.

Aşiret hayatı

Her an hissedilen maddi ihtiyaçlar ve oynanan siyaset

19 Semmoqalar o zaman Mradê rahîm'e başvuruyorlar.

oplar için sözkonusu olan da bu gibi görünmektedir. Bununla beraber üyelerinin sayısal olarak çoğaldıkları Sincar toplulukların birçoğu bu çoğalmalarını dışarıdan göç eden göçmenlere borçludurlar. Bazı reisler, yabancıları kendi bölgelerine çağırma siyasetini izlemektedirler. Örneğin Misihê Bello'nun (Semmoqa), adamları arasında beş ya da altı Duhiyan ailesi ve o kadar da Heskan ailesi bulunmaktadır. Uçsuz bucaksız topraklarına insan toplamak için Mihirkan axaları,[22] Beled'den kovulan Heskanların bir kısmını, 'Everileri ve Kürdistan'dan gelen Reşkanları kabul etmişler; hatta Şii olan Beşkanlara bile kucak açmışlardır. Bütün bu sığınmacıları topraklarına yerleştirmişler; hatta köy kurmaları[23] ve toprak işletmeleri[24] için onları teşvik bile etmişlerdir. Dawûdê Dêwûd bu çiftçilerden çok az vergi almaktadır (hatta söylenenlere göre seve seve bunu da onlardan almazmış); fakat vergilerin azlığına karşılık başka avantajlar elde etmektedir: Axa, herşeylerini kendisine borçlu olan bu insanların kendisine tamamen sadık olacaklarını çok iyi bilmektedir ve böylece aşireti dağın en güçlü aşireti haline gelmiştir.

Canlılıkları (Semmoqa, Giran) sayesinde veya tek başına kalanlar üzerinde ve yenilenler (Mihirkan) üzerinde çekim gücü oluşturmaları sayesinde bu grupların yanı sıra önce refahı tattıktan sonra zayıflayıp yok olmaya yüz tutanları incelememiz gerekiyor.

Heskanların hareketli tarihi, bir toplumu iflasa götürebilecek hemen hemen bütün nedenleri gözler önüne sermektedir: İlk önce salgın hastalıkların büyük kayıplara neden olması,

22 Nexsê-Gennê hattının batısına uzanan bölgeye sahiptirler.

23 Zerwan, Barana, Sorke, Baxilêf.

24 Suriye Ceziresi'nin Bedevi reisleri, kendilerine verilmiş olan toprakları değerlendirmek için günümüzde hâlâ aynı metodu uygulamaktadırlar. Köylerine soyutlanmış bütün insanları çekmeye çalışıyorlar. Kürt veya Yezidi ilticacıları.

de en güçlü olan birimlerden yeni aşiretler oluşması. Sincar'da bu olay çok nadiren gerçekleşmiştir.[20] Bunun tersine orada baskılardan dolayı zayıflamış veya iç çatışmalardan dolayı bölünmüş toplumların sürekli gruplaşmasını görmekteyiz.[21] Olumsuz siyasi koşullardan dolayı Kürdistan'dan kovulan göçmenler, kendi ülkelerinde birbirlerini bir araya getiren toplulukları, dağda kurmaya çalışmışlardı; fakat sayıları çok az olduğu için birçok aşiret temsilcisi tek bir aşiret altında birleşmişlerdi. Mûsqoraların her oymağı, Bohtan'daki bir aşirete tekabül etmektedir. Aynı şekilde yüzyıldan daha uzun bir süredir Cebel'e yerleşmiş olan feqiranlar, eskiden Kürdistan'da büyüyen toplumların kalıntıları olan bavların oluşturdukları güçlü bir konfederasyonudurlar.

Bazen hayatı yeniden üstlenebilmek için birleşmeye çalışan bu kalıntılar, kısmen veya tamamen Sincar kökenlidirler: Duxiyanların içinde Golkanlar, Heskanlar ve (Kürdistan'daki Behremiyanların bir oymağı) Dawûdiler bulunmaktadır.

Normalde bir aşiretin büyümesi, doğumların fazlalaşmasından kaynaklanmalıdır. Yarım yüzyıl önce Xiranlar ve Semmo-

20 Bir geleneğe göre eskiden Semmoqalar ve Korkorkanlar -ki o dönemde çok az sayıdaydılar (yani en fazla birkaç çadır)- Çerse yakınlarında kamp kurmuşlardı. Bunların ilk başta tek bir aşiret olup sonra iki ayrılıp ayrılmadıklarını bilmek zordur; belki de Semmoqa ve Heskanlarda olduğu gibi bir ortak yaşam sözkonusu da olabilir.

21 Bir aşiretin kökenini bulmaya yarayacak hiçbir kritere sahip değiliz. Bedevi halkların incelemesinde çok değerli olan savaş çığlıkları ve işaretleri Yezidilerde kişilere göre değişmekte ve bu yüzden de hiçbir bilgi sunmamaktadır. Yine de her ailenin ait oldukları şêx ailelerin isimlerinden bazı ipuçları bulabiliriz. Her ailenin babadan oğula aktarılan müritleri olduğunu biliyoruz. Sonuç olarak da onu oluşturan tüm bavlar tek bir şêxe bağlıysa homojen bir toplum olabilir. Müntleri Şêx Mend'e bağlı olan Şav'i û Bavî oymağın dışında Xiranların bütün kolları Şêx Ferxedin'e bağlıdırlar. Buradan yola çıkarak da bu kolun kökeninde başka bir aşiret olduğunu düşünebiliriz. Ver diğimiz listeye göre bütün bavları tek bir şêx ailesine itaat eden Sincarlı aşiretler çok enderdir (bkz. Ek 5).

iki yüz elli aileden oluşmaktadırlar) hiç bitmeyen kavgalarla bölünmüş bulunmaktadırlar. Reisler arasındaki rekabetin sonucu olarak aşiretin nasıl iki düşman topluluğa bölündüğünü daha ileride göreceğiz.[28]

Başka gruplar da, bizlere, buna benzer örnekler sunabilir: Mendikanların serüvenleri, Heskanlılarınkini çağrıştırmaktadır. Azalmış sayılarıyla ve Cebel'in her bir yanına dağılan oymaklarıyla Korkorkanlar, daha canlı komşularının nüfusuyla yok olma tehlikesi altında olan topluluklar için çok iyi bir örnek sunmaktadır.

Böylece, bölünmeler, salgınlar ve savaşlar, aşiretlerin üzerinde kara bulut gibi gezen, az ya da çok parlak bir geçmişten sonra aşiretlerin sonlarını hazırlayan felaketlerdir. Yezidileri bölen kanlı rekabet ve maruz kaldıkları zulümler, dağ halkının normal bir şekilde çoğalmasını engellemektedir. Aşiretlerin büyük bir kısmı varlıklarını, kendi aralarında gruplaşmaya çalışan veya daha önce oluşmuş toplulukları çoğaltan göçebelerin akınına borçludurlar. Öyle görünüyor ki ölen ve dışarıdan aldığı katkılar sayesinde varoluşunu devam ettiren bir toplumla karşı karşıyayız. Sanırım bu tür takviyeler bittiği gün Sincar Yezidileri aniden yok olacaklardır.

28 Bkz. Siyasi hayat.

sonra daha güçlü komşularının saldırılarıyla topraklarının ellerinden alınması; son olarak da iç çatışmalar bu topluluğu iflasa götürmüştür.

Eski bir tarihte[25] zengin ve kalabalık olan Heskanlar, Sincar'ın önemli siyasi güçlerinden birini oluşturmaktaydılar. Verimlilikleriyle ünlü olan Beled ve çevresi tamamen onların elindeydi. Yılın birinde, Cebel'de kuraklık nedeniyle topraklardan hiçbir şey elde edememişlerdi. Halkın büyük bir kısmı açlık ve susuzluktan ölmüştür. Reisleri Xelef Xan 'Eli'nin ambarlarında biriktirilen erzaklar sayesinde yalnızca Heskanlar yaşamlarını sürdürebilmişlerdi. Komşu axalar ondan yardım dilenmişlerdi; fakat o onlara yardım etmeyi reddetmişti: Bencil davranışı sonuna neden olmuştu: Bir gece Tanrı Heskanları cezalandırmak için meleklerini göndermiş;[26] bunların bir bölümü yok edilmiş. Maruz kaldıkları kayıplardan dolayı zayıflayan grup, düşmanlarına karşı savunmasız kalmıştı. O zamanlar Beled'in güney-batısında bulunan köyde yaşayan Mendikanlar, Hebbabatlarla ve Xiranlarla birleşerek onlara saldırmakta gecikmemişlerdi. Xelef Xan tamamen yenik duruma düşmüştü. Adamlarını toplamış ve onlarla birlikte göç etmeye başlamıştı. Aşiretin bir kısmı Mihirkanlarda kalmış; aşiretin geri kalanı Çerse'ye kadar yoluna devam etmiş ve o dönemde o civarlarda kamp kurmuş Semmoqalara yanlarına sığınma talebinde bulunmuşlar. Birkaç yıl sonra göçmenlerle ev sahiplerinin arasında bir çatışma çıkmış. Bir kez daha yenik düşen Heskanlar, Dağdan ayrılmak ve Kuzey ovalarında yeni köyler kurmak zorunda kalmışlar.[27] Şu an tarihi bir dönüm noktasında bulunmaktadırlar. Ne kadar az sayıda olsalar da (yaklaşık

25 Muhtemelen 18. yüzyılın sonlarında.

26 Bu tarz seferlerde uzman melekler, qil'ler. Efsane muhtemelen bir salgınla ilgilidir.

27 Sinanik, Genni ve daha sonra Gohbel.

ALTINCI BÖLÜM
SİYASİ HAYAT

Yezidi aşiretlerinin yapısının ve maruz kaldıkları değişimlerin incelenmesi, Sincar'da meydana gelen siyasi kavgaların önemini görmemizi sağlamıştır. Bu bölümde bu rekabetlerin özelliklerini belirlemeye çalışacağız; bu da bizi her grubun içindeki taraf-kavgalarını ve aşiretlerin diğer aşiretlerle ilişkilerini ve son olarak yabancıların -Kürtlerin, Arapların veya Çeçenlerin- dağın meselelerindeki payını ard arda incelemeye götürecektir.

Aşiretlerin iç siyasetleri

Bütün Cebel'de çok şiddetli hatta kan dökmeye kadar varan düşmanlıklarla parçalanmamış tek bir topluluk bile yoktur. Genelde her grubun üyeleri, aşağı yukarı eşit olan iki güç koalisyonuna ayrılmıştır;[1] bunlardan birinin başında meşru axa

1 Bazen, Semmoqalarda olduğu gibi üç.

Korkorkanlar kadar fakir olan Xiranlar 'Eli Cermkanların emrindedirler. Topluluğun son *bavı* olan ve her iki tarafa da bazı menfaatlerle bağlı bulunan Xelifalar, koşullara göre bir taraftan diğerine geçmektedirler.[3]

Semmoqalılar için biraz önce çizdiğimiz ittifak tablosu aslında çok değişkendir; bunların bileşimleri sürekli değişmektedir. Bazen başka bir şekil oluşturmak için hızlı bir şekilde erimektedir.

Doğdukları topluluğun iç sınırları içinde durmaktan uzak oymaklar arasındaki çatışmalar, bir gruptan diğerine geçmektedir ve çok karmaşık ittifak ağlarının oluşumunu doğurmaktadır. Her reis ya cömertlik göstererek ya da evlilik yoluyla komşularının sempatisini kazanmaya çalışacaktır.[4] Rakip bir aşiretin axasını zayıflatmak için ona karşı çıkan eşrafa önem verilmektedir; çatışma anında yardıma ihtiyaç duyan bir topluluğun meşru reisine doğrudan destek verilmektedir: İşte böylece Xelefê Ehmed (Semmoqa), Xelil Xidir Xella tarafından devrilmiş olmasına rağmen ve aynı zamanda Duxiyanlardan Hesenê Hesur'la iyi anlaşan bacanağı Mradê Osmana ile mükemmel ilişki içinde kalmak için özen göstermektedir. Üçü birlikte, kendi grupları içinde devrimci güçleri temsil eden Misixê Bello'ya, Xelil Xidir'e ve Slemanê 'Iddo'ya karşı bir çeşit kutsal ittifak kurmaktadırlar. Bunun tersine Şêx Xelil tarafından makamından indirilen eski düşmanı Kimmo 'Emoka'nın (Heskan) durumunu kolaylaştırmaktan çekinmiyorlar. Bu kişi de Heskan reislerinin geleneksel siyasetlerine dönmüş ve kendisine düşman olan Semmoqa, Cefriya ve Duxiyan aşiretleri içindeki karşıt oymakları desteklemektedir.

Böylece her Yezidi topluluğunun ikiye bölündüğünü görmekteyiz. Silahlı çatışma durumunda her iki taraf, dıştaki

3 1935-36'da, Xelifalar, 'Eli Cermkanların tarafını tutmuşlardı.
4 Bkz. yukarıya, s. 145.

varken diğerinde de onun rakibi bulunmaktadır. Her iki rakip, davaya gözü kapalı olarak sadık kalan taraftarlara sahiptir; ancak çoğunluk ve zafer, olası menfaatlere göre uzlaşmalara vararak taraf değiştiren diğer aşiretlere bağlıdır. Önemli rol oynayacak kadar güçlü olmayan küçük eşraf, bu anlaşmazlıkları kullanarak büyük etkiler kazanmayı başarıyor. Aslında çoğu zaman oyunu yöneten onlar oluyor. Semmoqalarda Hesenê 'Eli Axa gibi bir kişi, kurnazlığı ve ince hesapları sayesinde büyük oy kazandıran kişi rolünü oynamaktadır. İttifakları kuran ve bozan o oluyor. Üzerine oynadığı kişi kazanacağından emin sayılır. Bu entrikacı kişiye bu tür tutumlarının ne kadar çok şey kazandıracağını düşünebiliyoruz. Aynı zamanda güç yarışına girerek konumunu kaybetmeyi göze alamadığını ve bu yüzden de sahne arkasında neden kalmayı tercih ettiğini çok iyi anlıyoruz.

Geçmişten gelen kinlere ve kişisel kavgalara, toplumsal ve ekonomik rekabetler eklenmektedir. Çoğu zaman şu veya bu aşiretin takındığı tutucu veya devrimci tavır aslında üyelerinin maddi hallerinden kaynaklanmaktadır. Semmoqalarda genele göre biraz daha refah içinde bulunan ve aşiretin sultanlık *bavını* oluşturan Mehmûdiler, "meşruiyetçi taraf" olarak adlandırabileceğimiz şeyi temsil etmektedir. Bir yandan topluluğun en fakir kolunun -Korkorkanlar- ve diğer yandan da en zengin kolunun -Wûskiler- desteğini almaktadırlar. Yoksulluklarından dolayı Korkorkanlar, Mehmûdilerin müşterisi haline düşmüşlerdir; Wûskilere gelince onlar da herhangi bir kargaşa anında herşeylerini kaybedecek durumdadırlar. Karşıtlıkların merkezinde siyasî hedeflerinden dolayı Mehmudilerin rakibi ve ekonomik isteklerinden dolayı da Wûskilerin rakibi olan 'Eli Cermkanları bulmaktayız.[2] Hemen hemen

2 'Eli Cermkanlar, zenginliklerinden dolayı Wûskilerden hemen sonra geliyorlar; su ve otlaklık meselelerinden dolayı onlarla sık sık kavga etmektedirler.

süre bu rekabet ortamı Metve Şibo (Mala Le'lo) ile 'Eli Cermkanların destekledikleri Bello Hicco'yu (Mala Brahim) karşı karşıya getirmiştir. Daha sonra 'Eli Cermkanların reisi Milhime 'Eli axa, kendine göre hedefler bulabilmiş ve bunlara da başarıyla ulaşmıştır. O andan itibaren iki taraf yerine üç taraf ortaya çıkmıştır.

İki Mehmudi arasındaki çatışmalar bazen çok şiddetli olmuştur. Bazen Bello dışardan yardım çağırmak zorunda kalmıştır: On üç yılını, kendisini terk etmeyen taraftarlarıyla Heskanlarda geçirmek zorunda kalmıştır. Bello, bütün bu on üç yılı, Cefriyalarm ve aşiretin kalan kısmının desteğini almış olan düşmanıyla savaşmakla geçirmiştir. Bu seferlerinde Bello, o zamanlar Semmoqalarla düşman olan Heskanların ve Xiranların desteğini almıştır. Sonunda kader yüzüne güldü ve Bara kampına muzaffer bir şekilde döndü.

Bununla birlikte ona karşı ikinci bir koalisyon kuruldu. Tekrar kaçmak durumunda kaldı ve 'Eli Cermkanların desteğini yitirmeden Xiranlara sığındı. İkinci kez Metve Şibo'yu yendi; ancak hükümranlığı çöküş dönemine girmişti. Milhim, parlak sağ kol rolünden sıkılıp bir anda müttefikinden ayrıldı ve başa geçti. Meto ve Bello, uğradıkları prestij kaybını düzeltmek için birleşmek zorunda olduklarını hissetmişlerdir. Çok basit bir olay çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Bir gün 'Eli Cermkanlardan biri, Xelifalardan birinin köpeğini öldürmüştü; köpeğini kaybeden kişi hemen köpeğinin katilini vurdu. Popülaritesi iyice azalan ve bu çatışmadan muzaffer çıkacağından emin olmayan Milhim, adamlarıyla birlikte Muskoralara sığınmak için Kuvesa'ya gitti. Böylece Metto tekrar makamına kavuştu.

Bir gece 'Eli Cermkanlar kendilerini yenilmiş saymayarak; Tabit Bedevilerin yardımıyla ve Beggaralardan 'İsa 'İven'in eşliğinde, Mehmûdi çobanlarına saldırıp sürülerini ellerinden

müttefiklerine başvurur; bir anlaşmaya varamadıklarında göç etmek zorunda olan mağluplar, onları destekleyen komşularına sığınırlar ve vakti gelince savaşmak için kendilerine katılacak olan komşularıyla öç alma planları kurarlar. Bu kızgın aşiretlerin, hiç bitmeyen köyden köye göç etmeleri çok ilginç bir manzara arz etmektedir: İki aşiretin iç meselelerinden dolayı bir süre için dağıldığını, hoşlarına giden taraflarla birleştiklerini ve birkaç ay boyunca savaş cepheleri oluşturduklarını görmek çok mümkündür. Bir anlaşmaya varılır varılmaz her iki taraf evine döner ve eski hayatını sürdürmeye devam eder.

Bu tür kazalar, Xiranlarda ve Semmoqalarda sık sık vuku bulur. Elli yıl önce, kendisinin üstü olan Xiranların axası Nasir kadar güçlü hale gelen Şavi û Bavilerin reisi Solax, aşiretlerden toplanacak vergilerin yarısını zorla alabileceğini düşünmüştü. İsteğini yerine getiremedi ve ilk mağlubiyetinde müttefiki olan Semmoqalara sığındı. Aynı anda kendilerine vergi veren Semmoqalılarla bozuşan 'Eli Cermkan, Xiranların tarafına geçti. Bir ay süren bir seferden sonra Xiran ve 'Eli Cermkanlar yenilgiye uğramışlardır. Nasir, Solax ile birlikte anlaşma masasına oturmak zorunda kalmıştır; 'Eli Cermkanlara gelince, kendi lehlerine olmayan bir barışı kabul ettikten sonra evlerine dönmüşlerdir.

Bu oymakların kavgalarını özetleyebilecek en iyi örnek Semmoqaların tarihidir; ki bu kavgalar onlarda çok daha şiddetli olmuştur.

Aşiret içindeki anlaşmazlık, Mehmûdi kolundaki yönetimin kendilerine verilmesi için kapışan Mala Le'lo (meşru axanın alt-kolu) ile Mala Brahim arasında çıkmıştır. Yıllar boyunca reisler, karşılıklı çatışmışlardır; bazen biri bazen de diğeri kazanmış ve çok kısa sürelerde başa geçmişlerdir.[5] Uzun bir

5 Bize sunulan verileri sınıflandırma yapmamıza imkan vermediği için bu değişimlerin tablosunu çizemedik. Biz de reislerin çok uzun zaman tahtta kalamadıklarını hatta aşiretin tümü tarafından kabul edilmediklerini sonuç olarak çıkardık.

gün boyunca savaş çok şiddetli bir şekilde sürdü. Sayılarının az olmasına rağmen Mehmûdiler ve Xelifalar, düşmanlarından birkaç kişiyi yaralayarak ve öldürerek onları yenmeyi başardılar.[7] Gece çökünce, daha fazla dayanamayacaklarını anladıklarında Xiranlara ulaşmak için dağın patika yollarından kaçtılar. Sikeniya'da yaklaşık on yıl kaldıktan sonra Metto, Misix ile barıştı, onu başkan olarak kabul etti ve Bara'ya döndü.

Xelifalar ile anlaşmak imkansızdı; Semmoqalarla barışan ev sahiplerinde daha fazla kalamayacakları için Hebbabatlara gittiler. Tekrar Metto ile arası bozulan 'Emoka, Xelifaları korumayı kabul etti ve böylece onlar da Heskanlıların yanına yerleştiler. Beş yıl boyunca Semmoqalara karşı onlara yardımcı oldular.

Sonunda İngilizler sayesinde "Dağın Paşası" olan Hemo Şoro, bavın başkanı Şemo Omer ile iyi ilişki içinde bulunmasını fırsat bilerek Metto'yu düşmanlarıyla barıştırdı. Xelifalar aşiretlerine döndüler ama oradaki anlaşmazlıkları çoğalttılar: Metto'nun onları bırakmasını affetmemişlerdi. Wûskilerle, 'Eli Cermkanlarla ve Xiranlarla birleşerek, Misix'i başa geçirdiler.

Türkler gibi İngilizler de barışı bir türlü sağlayamadılar; aralarındaki rekabetler çok fazla yankı yapmadıysa da şiddetli olmayı sürdürmüştür. Son yıllar, şiddetli geçmişti; (Metto'nun halefi) Ehmedê Metto ve daha sonra da oğlu Xelefê Ehmede, zaman zaman dost ve zaman zaman düşman olarak Misixê Bello ve Hemwê Milhim'le karşı karşıya geldiler. Nisan 1936 tarihinde Misix ve Hemo, birçok taraftar ile birlikte başka bir yerde kamp ediyorlardı. Xelefê Ehmede'yi Irak otoriteleriyle anlaşmakla suçluyorlardı ve onlarla birlikte aşireti yö-

7 Yezidiler arasında yapılan çatışmalar ölümcül değildir ve genelde öldürmekten çok ses çıkarmaktadır. Çok özel durumlar hariç (örneğin kan davası), genelde öldürmekten ziyade talan etmek için savaşılır.

aldılar. Metto'nun oğlu Sevuk, Şemo Omer (Xelifa), Bello Hicco ve birkaç savaşçı, saldırganların peşine düştü; çalınan koyunların ancak yarısını kurtarabildiler ve savaşmak zorunda kaldılar; düşmanlarını Xane Sor'a kadar kovaladılar. Burada 'İsa 'İven, Sevuk'u öldürdü.[6]

Dört beş yıl boyunca bu tür çekişmeler sürdü. Bello, her zaman Metto'ya sadık kalmıştır. Bello'nun ölümünde oğlu Misix eski baba siyasetini ele aldı; kuzeniyle bozuştu ve Xelifalara karşı bir baskın hazırlamak için Milhim'e katıldı.

Bu işe son vermek amacıyla Metto, düşmanlarına büyük bir darbe indirme teşebbüsünde bulundu. Duxiyanlarla ve Millikli feqiranlarla ittifak kurarak 'Eli Cermkaları hayvan otlatırken yakaladı, yedi adamlarını yaraladı ve onlara ait olan dört yüz koyunu kaçırdı. Misix ve Milhim öç almak için hazırlıklara başladılar; gizlice Ceffa'nın biraz batısında kamp kurdular. Ceriba'da bulunan Semmoqalar, düşmanlarını fark etmediler: Sürüsünü aramaya giden çobanlarından biri, kendisini düşmanlarının ortasında buldu. Çobanı, Misix'e götürdüler. Tuhaf bir durum değişikliğiyle Misix onu iyi karşıladı ve Metto'ya bir barış antlaşmasını bildirmesi için çobanı görevlendirdi. Hiç bitmeyen ve hiçbir yararı olmayan bu savaşlardan sıkılan iki taraf hemen anlaşmaya vardılar. O ana kadar olup biten hemen unutuldu. 'Eli Cermkanlar, koyunlarına kavuştular ve kendiliğinden yurtlarına döndüler.

Barış kısa süreli oldu. Dört yıl içinde Metto, bütün aşireti altüst etti. Metto'nun Türklerle entrikalar çevirmesinden kuşkulanıldı; sadece Xelifalar ona sadık kaldılar. Misix, Heskanların reisi 'Emoka'yla yakınlaştı ve ondan kendisini destekleyeceğine dair söz aldı. Gerçekten de axa, büyük sayıda Heskanlıyla, Duxiyanla ve Helliciyanla birlikte ona katıldı. Bir

6 Onbeş yıl sonra, 'İsa, Sevûk'un öcünü almak için Mehmûdiler tarafından kendi kampında öldürülmüştür.

durumda olmayan daha zayıf topluluklar, bağımlı olmayı kabul etmek zorunda kalıyorlar. Ama çok güçlü olan aşiretler birbirlerinden uzak olduklarından ve ortak bir düşman tarafından ayrı kaldıklarından dolayı onu çerçevelemek için birleşmek durumunda kalıyorlar.

İlk siyasi birliği, Semmoqalarla Cefriyaları ve Helliciyanları bir araya getirip ve birçok savaştan bozulmadan çıkan bir koalisyon kurarak oluşturdular. Genelde Semmoqalara düşman olan Heskanlar, Korkorkanlardan destek aldılar. İki cephe arasında kalan Duxiyanlar, iki taraftan da ittifak teklifi aldı ve daha çok barışçıl bir tabiata sahip olsalar da bazen bir tarafı bazen de diğer tarafı tutmak zorunda kalmışlardır. Cenewiyalarda Bekiranlar ve Mendikanlar, uzun süredir Mihirkanların protektorasını kabul etmek durumunda kalmışlardı.

Etraflarına toplanan grupların kendilerine sundukları ek güçle yetinmeyen önemli gruplar, düşmanlarına karşı daha uzak toplulukların desteğini de sağlamaya çalışmışlardır. Mendikanlar ve Mihirkanlar ile yaptıkları bitmek bilmeyen savaşlar boyunca Hebbabatlar, Xalitiler ve Muskoralar aracılığıyla düşmanlarını arkadan kuşatmaya çalışmışlardır. Mihirkanlar da dengeyi yeniden oluşturmak için Heskanlara başvurmuşlardı.

Her aşiretin kendi içinde oluşan koalisyonlar gibi bu ittifaklar da değişkendir. Axalar sevgilerinde ve kinlerinde belli bir yol izlememektedirler. Gerçek menfaatlerini takip edecek yerde yağma seferlerini güvence altına alan anlık menfaatlerini gözetmektedirler. Sık sık iyi dostların bir anda kavgalı olduklarını ve en kötü düşmanlarıyla birleştiklerini görmekteyiz. Semmoqalar tarafından Çerse'den atıldıktan kısa bir süre sonra Heskanlar, Muskoralarla çatışmaya girmişlerdi; ilk tepkileri, eski komşularından yardım istemek olmuştu; bunlar da silahla onları desteklemeyi kabul etmişlerdi.

netmeye kalkıştıklarını iddia ediyorlardı. Haziranda Hemo tutuklandı. Onun tutuklanması bir nebze Semmoqaların iç siyaset mekanizmasını sadeleştirmiştir.

Semmoqaların tarihi, biraz karmaşıktır; ancak Xalitilerde veya Muskoralarda varolan çatışmalara baktığımızda Semmoqaların tarihi sade görünmektedir. Bunlar çatışma içinde olan sadece üç taraf değil de, aşiretin içinde bulunan tüm ailelerdir. Semmoqalar, Xwerkadırlar ve göçebedirler, kan bedelini ödeyerek cinayet meselelerini kapayabiliyorlar; birbirlerinden uzak çadır altında geçirdikleri uzun aylar, birbirlerine duydukları kini unutmalarını sağlıyor. Bunun tersine doğuda kalanlar, Cenewiyadırlar ve yerleşik hayata geçmişlerdir; onlarda kan ancak kanla temizlenir; bütün yıl köylerinde ikamet ediyorlar ve her gün düşmanlarıyla karşılaşıyorlar. Bunların nefretlerinin ne kadar daha şiddetli olduğunu ve bunu sergileyecek fırsatların ne kadar daha fazla olduğunu iyi anlıyoruz. Söylenenlere göre Teref'te ve 'Eldina'da yaz geceleri erkekler evlerinin teraslarına yerleşiyorlar ve sabaha kadar birbirlerine küfrediyorlar ve ateş açıyorlar.

Aşiretlerarası siyaset

Sincar'ın içsel tarihini oluşturan değişken dostluk ve geçici nefret kaosunun ortasında aynı topluluğun klanları arasında birini diğerine karşı koyan düşmanlıkların ötesinde çok daha genel düşmanlıkların bulunduğunu fark etmekteyiz. Bazı düşmanlıklar, aşiretleri veya aşiret gruplarını karşı karşıya getirmektedir.

Cebel'de bir konfederasyon veya daimi bir ittifak varolmasa da bazı topluluklar, coğrafi konumlarından veya güçlerinin durumundan dolayı zorunluluklar karşısında koalisyon kurmaya mecbur kalmaktadırlar. Komşu güçlerine karşı koyacak

men koparmış ve Gobhel köyünü kurmuştu. Küçük birlik gün geçtikçe büyümüştü. Bugün orada yüz evden fazla ev bulunuyor ve Şêx Nasir'in oğlu Şêx Xelef, Kimmo 'Emoka'dan çok daha güçlüdür. Ondan daha da kurnazdır: Kendisini hükümet tarafından Heskanların axası olarak kabul ettirmiştir.

Şêx 'Etto'nun oğlu Şêx Xidir daha kolay bir şekilde güç kazanmayı başarmıştır. Xiranların reisi Nasir, halef olarak küçük bir çocuğu -'Evdellah'ı- bıraktığı için Şêx Xidir, eşrafın arasındaki anlaşmazlıkları fırsat bilerek resmi veliahdın reşit olana kadar sorumluluğunu ve işlerini idare etmeyi üstlenmişti. Bugün 'Evdellah yirmi beş yaşında ama yönetim hâlâ şêxte. Onun etkisi olumludur: Hiçbir oymağın mehqulu olmadığı için tarafların çatışmalarının üstünde yer alıyor ve tarafsızca yönetiyor. O başa geçtiğinden beri bölünmeler, en azından görünürde yok oldu.

Şêx Xidir'in ve Şêx Xelef'in, fazla yükseklerde gözleri yoktu; ancak başka dini başkanlar, egemenliklerini bütün Sincar'a yaymaya çalışmışlar ve bunu büyük ölçüde başarmışlardır. Yezidi tarihinde bu tarz en eski teşebbüs Köçek Mirza'nın teşebbüsüdür. O da Şeyxan'dan gelip Bekiran'a yerleşmiş ve vaazlarına başlamıştı. İlk başta sadece faziletleri ve mucizeleri ses getirmişti. Dağın her ucundan insanlar onun çevresine toplanmışlardı. Köçek Mirza, İslamın iflasını ilan ediyor ve yakın bir zamanda adaletin, yani Yezidilerin bütün dünyaya egemen olacağını açıklıyordu. Sahte peygamberin vaat ettiği bu güzellikler, gelmekte gecikmeye başlayınca yavaş yavaş taraftarları dağıldı ve Türk otoriteleri onu yakaladığında kimse bu olay için üzülmedi.

Feqir Hemo Şoro, Köçek Mirza'ya göre daha başarılı olmuştur. O Sincarlı veya Şeyxanlı değildi; Kürdistan'dan gelmişti.[10] Henüz çocukken Cebel'e yerleşti; o dönemde feqiranlar Cebel'de daha yeni yeni bir aşiret kuruyorlardı. Hemo'nun baba-

10 Serqiyandan gelmişti (bkz. Suriye Yezidileri).

Zaman zaman herkeste yankı bulmayan önemli bir olay, aşiretlerin siyasi olarak birleşmelerine neden olabiliyor: Balad'dan kovulan Heskanların göçü ve daha sonra Mendikanların göçü; bu iki olay da, Sincar tarihinde yeni bir çağın açılışına neden olmuştur. Günümüzde uzun zaman Dawûdê Dêwûd ile Hemo Şoro'yu karşı karşıya getiren düşmanlık axaları taraf tutmaya mecbur kılmıştı; sonra askerlik meselesi ve vuku bulan son başkaldırı, Cebel'deki siyasi durumu değiştirmiştir.

Dini reisler

Dağ toplumlarının siyasi hayatını incelerken dini otoritelerin oynadıkları önemli rol göze çarpmaktadır. Bunların müdahaleleri, sahip oldukları prestij sayesinde kolaylaşmış ve birçok aziz kişi dünyevi gücü ele geçirmek için bu etkilerini kullanmışlardır.[8]

Günümüzde bunlar arasında en güçlüleri Şêx Xelef Nasir ve Şêx Xidrê 'Etto'dur;[9] bu iki kişinin de kaderleri gözle görülür bir paralellik arz etmektedir. Bu iki kişi de Sincarlı değildir; Şex Helef'in babasıyla Şêx Xidir'inki aşağı yukarı aynı tarihte Şeyxan'dan gelip birincisi Heskanlara ikincisi de Xiranlara yerleşmişti. Her ikisi de, dindarlıkları ve doğal kabiliyetleri sayesinde tez vakitte ünlü olmuşlardı. Şêx 'Etto'nun durumu çok daha iyiydi: Xiranlarınki gibi parçalanmış bir aşirette hemen hakim konumunu elde etmeyi başarmıştı. Şêx Nadir, Heskanların daha az bölünmüş olmalarından dolayı başka bir yol tutmak zorunda kalmıştı. Sinanik'te veya çevre köylerde çevresine fanatik taraftarlar toplamaya çalışmıştı. Kendini yeterince güçlü hissettiğinde 'Emokalarla olan bağlarını tama-

8 Diğer Kürtlerde de aynı olguya rastlamaktayız: Bkz. P. Rondot, Les tribs montagnardes de l'Asie anterieure, s. 42-47.

9 Tam olarak Şêx Sincadin ve Ferxedin.

Dış ilişkiler

Osmanlı döneminde Yezidileri simgeleyen hoyratlığa rağmen Mandanın oluşmasına kadar hükümet müdahaleleri Sincar'daki siyasi hayat üzerinde çok etkili olmamıştır.[14] Yakın bir zamana kadar Yezidilerin komşu halklarla -Hıristiyan veya Müslüman- yürüttükleri ilişkiler, onların gözlerinde merkezi otoritenin temsilcileriyle kurdukları ilişkiden çok daha önemliydi.

Dağın sakinleri, Mezopotamya'daki köylerde yaşayan Hıristiyanlarla her zaman çok iyi münasebetlerde bulunmuşlardır;[15] dışarıyla yaptıkları siyasi veya ticari işlerde onlara başvurmayı tercih etmişlerdir;[16] Semmoqalar ve Xiranlar, Hasêçêli Hıristiyan tüccarlarla iş ilişkisi içindedirler.

Büyük bir çöl bölgesi, Yezidileri diğer Kürtlerden ayırmaktadır; bu yüzden onlarla fazla temas kuramıyorlar.[17] Yine de gelenek, Kara Çok'de kamp kurmuş olan Miranlara karşı Mihirkanların bir baskınını hatırlıyor. Yetmiş Yezidi bu sefer esnasında ölmüştü. Az bir süre sonra Mîranların axası Bedir Axa, Arap reislerle ittifak kurmuş ve o dönemde Cebel'in reisi olan Hsênê Dobelin'e çok aşağılayıcı bir ültimatom gönderdikten sonra ona karşı sefere çıkmıştı. Wadi-i Xanzir'de tuza-

14 Türkler aşiretler arasındaki çatışmalara son vermeyi umursamıyorlardı; hatta kendi taraflarını tutan ileri gelenlerin yanında yer almakta tereddüt etmiyorlardı. Dağı kendilerinin adına yönetecek bir reis seçmekle yetiniyorlardı. Bu görevin verildiği iki axa da İsmail Bey tarafından zikredilmiştir. Bunlar 1800 yılanna doğru yaşayan Hsênê Dobelin (Teref'den) ve 1870 yıllarında ölen Sevûk Axadır.

15 Yezidilikten Hıristiyanlığa girenler olduğu bile söyleniyor (bkz. Anastase Marie, age. s. 733).

16 Türkler döneminde Beled'de Hıristiyan bir kaymakam görevlendirmek adetti. İngilizler Cebel'in yönetimini düzenlediklerinde Yezidiler Hıristiyan bir sekreter istediler.

17 Sadece birkaç Müslüman *dengbêj* (köy köye dolaşan şarkıcı) sanatlarını köylerde icra etmek için bazen Cebel'e gidiyor.

sı Şoro, onların üzerinde öyle büyük bir etki bırakmıştı ki onu reis olarak seçtiler. Genç Hemo, doğmakta olan bu başarıya Türklere karşı yapılan savaşlarda gösterdiği yetenekler sayesinde katkıda bulundu. Yavaş yavaş zenginleşen ve herkesin korktuğu feqiranlar, en güçlü topluluklarla rekabet edecek kadar güçlü bir grup haline geldiler. Savaş sayesinde doruk noktaya ulaştılar. İsma'il Beyin teklifi üzerine Hemo Şoro, Sincar'da "Hükümetin Temsilcisi" olarak atandı.[11] Ama kibri ve otoriter karakteri yüzünden tez vakitte popülaritesini yitirdi.[12] Birkaç yıl önce yaklaşık yüz yaşında vefat etti. Oğlu Xodêda, prestijini miras alamadı. Tamamen bağlı olduğu Irak otoriteleri sayesinde ve sadece görünürde varolan makamını muhafaza etti. Irak'a gösterdiği sadakati hakkettiği ödülü alamadı ve Mayıs 1936 tarihinde tutuklandı.

1936 yılında Koçek Mirza, başını çektiği bir ayaklanmayla dağda, küçük bir propagandayı amaçladı; ama bunun zaten başarısız olacağı kesindi. Şu anda oldukları gibi kışkırtmalara açık olan ve bağımsızlığa ulaşmak için canlarını vermeye hazır olan Yezidiler, yeteri kadar inandırıcı olan ve ilk kutsal savaşı vaaz edecek aydınlanmış kişinin peşinden gitmeye hazırdırlar. Eğer yeni bir başkaldırı olacaksa, bunun başını bir aşiret reisi değil de herkese sözünü geçirebilecek olan *mehdi* tutacaktı.[13]

11 Yezidiler ona "Dağın Paşası" adını vermişlerdi. 600 rupilik bir maaş alıyordu (bkz. İsmail Bey, age. s. 68).

12 1925'e doğru (Millik'teki feqiranların reisi) Mradê Serhan'ın 15 yaşındaki kızını kaçırmıştı ve babaya bir telafi bedeli vermeyi reddetmişti. Feqiranlara ait olanların, o sınıftaki herkesin ortak malı olduğunu ileri sürmüştü. İngiliz otoritelerin devreye girmesine rağmen, bu olay genel bir savaş haline gelecekti az kalsın. Dawûdê Dêwûd, Millîklilerin tarafını tutmuştu.

13 1936 yılının ilkbaharında, büyük savaşların yakın olduğu ve kalabalık bir orduyla batıdan gelen birinin Nsibin yakınlarında Müslümanları ezeceği söylentisi yayılmıştı; bu kişi sonra Şerfedin'in ziyaretine gidecek ve mehdi olduğunu ilan edecekmiş; daha sonra dirilen Şêx Hadi ile Şeyxan'da buluşacakmış. O zaman Yezidiler, Hıristiyanlar ve Yahudiler dünyayı cezalandırmak ve adaleti hakim kılmak için birleşeceklermiş.

wûdê Dêwûd'ı sahiplenmişti.[22] Bununla birlikte Araplarla Yezidiler arasındaki sempati hiçbir zaman çok coşkulu olmamıştır; her iki taraf mesafesini korumuştur[23] ve ilk fırsatta, iki toplumu ayıran eskilere dayanan dini düşmanlık ortaya çıkmıştır. Türkler her zaman kolayca Bedevileri Cebel'in sakinlerine karşı kışkırtmayı başarmışlardır.[24] Yezidiler de savunmasız bir av değildirler; kendilerine karşı yapılan yağma seferlerine karşı cesurca karşı koymuşlardı. Hatta çoğu zaman hiçbir provokasyon olmadan baskınlar düzenleyen onlar olmuştur.[25]

Araplarla Yezidiler arasında vuku bulan bir savaştan sonra bir uzlaşmaya varılınca, çölde adet olduğu üzere yenilen, yenene bir vergi ödüyor (Arapça *Xuwwa*, Kürtçe *xûkî*) muydu? İşte bu aydınlatılması zor bir noktadır. Çünkü kimse böylesi bir bağımlılık altında bulunduğunu itiraf etmez ve daha çok bunu komşularına uyguladıklarını söyleyerek kendilerini överler. Böylece uzun zaman Mihirkanlar, Şammarlardan, Tayylardan ve Cebbûrlardan *xûki* almışlar. Ama bunun tersi daha doğrudur[26] ve öyle görünüyor ki yakın bir zamana kadar dağın birçok axası bazı Bedevi reislerine -en azından Şammarlara- vergi ödemekle yükümlüydüler.[27]

22 İslam dinine girmesi için çabaladığı doğrudur.

23 Bkz. İsmail Beyin (age. s. 60 ve 62) anlattıklarına, Bedeviler Yezidilere karşı çok küçümseyici tavırlar sergilemektedirler.

24 Böylece 1918 Sincar'ı talan etmeleri için Tayyları, Şammarları ve Çeşleri teşvik etmişlerdir. 1935 yılının sonlarında Iraklılar, Yezidilerin topraklarını kendilerine vereceklerini söyleyerek Şammarları Yezidilere karşı kışkırtmaya çalışmışlardı.

25 Yakın bir tarihte Xiranlar, maruz kaldıkları bir talandan öç almak için Cebburlardan bir buğday kervanını kaçırmışlar ve bir adamlarını öldürmüşlerdir. Barışı 1936'da sağlayabilmişlerdir. Heskanlar ise 'Abdêlere karşı, Semmoqalar da Şammarlara karşı sık sık baskınlar yapıyorlar.

26 Bu uygulama Yezidilerde yoktur. Dağ sakinlerine hiç kan bedelini ödemeyen Bedeviler, onlara vergi ödemeyi asla kabul etmezler.

27 Heskanlar, Xiranlar ve Semmoqalar, Fares el Cerba'ya xûkiyi ödüyorlardı. Her yıl Semmoqalar, bu reise 40 tas yağ ve 50 koyun veriyorlardı.

ğa duşmuş ve yenilmişti. İki düşman için de bir felaket olan bu tecrübe kafi gelmişti. Daha sonra birbirlerini görmezlikten gelmenin daha akıllıca olduğuna karar vermişlerdi.[18]

Daha maceracı olan Ras el 'Ayn'ın Çeçenleri istilacı düşmana karşı koyabilmek için iç kavgaları unutmak zorunda kalan Semmoqalara, Heskanlara veya Xiranlara karşı gerçek ordular göndermişlerdi. Çok sayıda insanı karşı karşıya getiren zorlu savaşlar verilmiş ve bu savaşlarda Çeçenler her zaman muzaffer çıkmamışlardı. Bu seferlerden en sonuncusu, Xiranlara karşı 1910 yılında yapılmıştı.

Yezidiler, Bedevilerle daha sık ilişkiler içinde bulunmuşlardır; bu ilişkiler her zaman düşmanca olmamıştır. Cezire Arapları, tütünlerini ve pipolarını Beled Sincar'dan alıyorlar ve karşılığında bu savaşçı komşularına silah ve cephanelik veriyorlardı.[19] Bazen siyasi antlaşmalar yapılıyordu: Yezidi axalarının sık sık Arap reislerinden destek istedikleri göze çarpmaktadır.[20] Bedevilerin onur anlayışına göre kurdukları dostluklar, düşmanlık hallerinde de devam etmesini gerektiriyor. Savaşın sonlarına doğru Xorsaların reisi 'Ubey el Xad'an, İngilizlerden yardım istemesi için İsmail Beyin Bağdat'a gitmesine yardım etmiştir.[21] Daha yakın bir tarihte Suriye Cezire'sindeki Şammarların şeyhi olan Dahham el Hadi, yenilgisinden sonra Da-

18 Bkz. İsmail Bey, age. s. 111-112.

19 1935 yılında vuku bulan başkaldırıda Mihirkanlar tarafından kullanılan tüfeklerin birçoğu, Şammarlardan geliyordu; bunlar diğer aşiretlere silah sattıkları için bir süre tamamen sayılacak kadar silahsız kalmışlardı.

20 1900'lara doğru Xiranların ve Semmoqaların desteğiyle Hebbabatlar, Mendikaniara saldırıp beş köyü yaktıklarında, Cebburların desteğini almışlardı. Daha sonra bir kaçırma meselesinden dolayı Xiranlarla aralan bozulduğunda Cheslere ve Metawtalarla ittifak kurmuşlardı. R. Montagne (bkz. *Contes poetiques Bedouins*, s. 49)düşman Yezidi reisleriyle bu tarz ittifaklar, Bedevi oymakların da kendi aralarında savaşmaya götürdüğünü fark etmiştir.

21 Bkz. İsmail Bey, age. s. 59.

YEDİNCİ BÖLÜM
1935-1936 KRİZİ

Yezidiler hernekadar Osmanlı rejimi altındayken sık sık kıyımlara maruz kalmış olsalar da sahip oldukları siyasi bağımsızlığın ellerinden alınması hiç sözkonusu olmamıştı. Zaten soyutlanmış bir şekilde yaşamaları ve askeri yetenekleri, birçok saldırıyı püskürtmelerini sağlıyordu. Irak'ta modern Arap devletinin kurulması, dağ sakinlerinin yaşam şartlarını tamamen değiştirdi.

İngiliz Mandası varolduğu sürece Cebel sakin kalmıştı. İngilizler, bu bölgeye Hemo Şoro'yu reis olarak atamışlardı. Hemo Şoro ne kadar Mihirkanların axası Dawûdê Dêwûd'un başını çektiği bir gruba karşı koymak zorunda kalmış olsa da ölümüne kadar bu statüyü korumuştur. 1933 yılında Sincar'ı Suriye'ye bağlamak sözkonusu olduğunda aşiretler, Irak'ı seçerek Manda otoritelerine bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Hatta Yezidi topluluğunun ufak tefek modernleşme denemeleri gözlemlenmiştir. Emir İsma'il Bey çocuklarının eğitim alması-

Araplarla böyle sık temasta olmaları doğal olarak Cebel halkının günlük hayatını da etkilemiştir; Doğu'daki birçok halk gibi onlar da, büyük göçebelerin etkisinde kalmışlardır. Yezidi nezaket anlayışı, çölde geçerli olan nezaket kurallarıyla pek çok ortak noktalara sahiptir. Sincar dili de, Arapçadan çok etkilenmiştir; Arapçadan pek çok kelime bu bölgenin diline geçmiştir. Son olarak savaştan beri, Bedevi modası, Cebel'de özellikle de komşu halklarla ilişki içinde bulunması gereken zengin ailelerde, çok rağbet görmektedir.

* * *

Düşmanlarla çevrili olan Yezidiler, dönem dönem gerçekleşen kıyımlarla yok olmaya mahkumdur; onları tehdit eden bu ortak tehlikeye rağmen Yezidiler, çok nadiren dış düşmanlarına karşı koymak için birleşebiliyorlar ve çoğu zaman toplumun menfaatini gözetecek yerde ucuz pazarlıklara giriyorlar. Daha çok aşiret veya oymak arasında vuku bulan bu çatışmalar, dağı kana bulamakta ve acımak durumunda kaldığımız halkın enerjisini boşu boşuna harcamaktadır.

Son anda, bir uyanış sayesinde Yezidiler, kaçınılmaz gibi görünen bir sondan kurtulabilecekler mi yoksa son savaşlarını vermeye mi hazırlanıyorlar, şu an yaşanan krizin çözümü bize bunu gösterecek.

landı. Bununla beraber yasa çıkar çıkmaz aşiret reisleri, bakanlığa tebriklerini bildirmek için toplanıp bir telgraf göndermişlerdi. Aynı zamanda sadece Yezidilerden oluşan özel bir bölüğün oluşmasını istemişlerdi. Bu uzlaşma bütün meseleyi çözebilirdi ama Bağdat bu konuda uzlaşmayı reddetti. Ba. ı, Yezidilerin mektubunu yayımlamadı bile. Otoriteler, bir olası başkaldırıyı önlemek için hazırlıklar yaptı ve Beled Sincar'ın Hıristiyan kaymakamının yerine Müslüman biri atandı.

Dağda hoşnutsuzluk yükseliyordu ki 1935 yılında ilk asker alımları başladı; Yezidiler, silahlı mücadeleyle karşı koymaya hazırlandılar. Eşraftan oluşan bir delegasyon, Fransızların desteğini almak için Suriye'ye, Haseçe'ye gitti. Fransızlar, sadece sükunetlerini korumayı ve dikkatli davranmayı öğütlemekten başka birşey yapamadılar. Diğer yandan Irak hükümeti, hâlâ kendilerine sadık kalan aşiret reisleri ve özellikle Xodêda aracılığıyla Yezidi halkını sakinleştirmeye çalıştı. Se'id Beyin bizzat kendisi o bölgeye gitti.[5]

Eylül'de Dawûdê Dêwûd, açıkça başkaldırdı. Muhtemelen bu hareketi biraz erkendi: Çünkü Mihirkan reisini kimse takip etmedi. Kendi aşiretinin bir bölümü yan çizerken yardımlarını umduğu axalar, akıllıca sükunetlerini sürdürmeyi tercih ettiler. Hatta Dawûdê Dêwûd'un düşmanları, kraliyet ordusuna yiyecek ve rehber sağladılar.

Ay başından itibaren önemli bir ordu (en azından bin kişi), başkaldırıyı bastırmak için toplanmıştı. Sadık kalan köylerde askeri bölükler kamp kurmuştu; ağır silahlar, makineli tüfeklerle donatılmış askeri araçlar, yakınlarda gizlenmiş uçaklar vur emrini bekliyordu. Sefer sadece birkaç gün sürdü. 12'yi 13 Ekime bağlayan gece, bir süvari kolu dağın diğer tarafından dolanarak, Ûsivan köyüne varmayı başardı ve şafakta Bekiran'a saldırdı. Büyük kayıplarla püskürtüldü ve yerine piyade

5 Öyle görünüyor ki Şeyxan tamamen sakin kalmıştır.

nı sağlamıştır. Biri Şeyxan'da diğeri de Beled Sincar'da açılan iki okul, birkaç öğrenci toplamayı başarmıştır.[1] Irak bağımsızlığının ilanı, Yezidiler için bir huzur döneminin sonu anlamına gelmiştir.

İngilizlerin gidişinden beri, Bağdat hükümetinin eylemi, Arap ve Sünni çoğunluğun içinde ülkenin birliğini gerçekleştirmeyi zorlaştıran dini veya etnik grupları eritme arzusundan esinlenmiştir. Diğer azınlıklardan daha çok Yezidiler bu siyasetten darbe yemişlerdir. Modern hayatın gerekleri karşısında silahsız kalan ve onlara öğüt verebilecek eğitim görmüş bir elit tabakaya sahip olmayan Yezidiler, maruz kaldıkları asimilasyon tehlikesine karşı tepki verememişlerdir. Bölünmüş olduklarını ve sayılarının azlığını dikkate almadan ayaklandılar; fakat Kral Xazi'ye karşı uzun süre kafa tutamayacaklardı ve dağlarının, onları Türk tüfeklerine karşı korumasa da artık 20. yüzyılda Irak uçaklarına karşı koruyamayacağını anlayamadılar.

1934 yılında askerliğin mecbur kılınmasını öngören yasanın onayı, ciddi olaylara neden olmuştur.[2] Yezidilerin askerliğe karşı tutundukları tavır çok iyi bilinmektedir:[3] 19. yüzyılda ne tür zorluluklara neden olduğunu gayet iyi biliyoruz.[4] Bağdat hükümetinin kararı, şimdiye kadar hep muaf tutuldukları bir bağımlılığı hangi hakla kendilerine empoze edildiğini anlamayan Sincarlılar tarafından hoşnutsuzlukla karşı-

1 Oğlu Bağdat'taki Öğretmen Okulunun derslerine katılmıştır; kansı ve kızıysa Beyrut'taki Amerikan Üniversitesinde eğitim görüyorlardı.

2 Ingiltere-Irak anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra, Hükümet, fazla öğrenci bulunmadığı için Beled Sincar'daki ve Şeyxan'daki okulları kapattırmıştır.

3 Aslında Yezidiliğin uygulaması, asker hayata ters düşmüyor; Yezidiler sürekli Müslümanlarla temas halinde veya emirlerinin altında kalmaktan iğrendikleri için askerliğe gitmek istemiyorlar. Savaştan sonra birçok Yezidi, Irak ve Suriye özel ordusunda hizmet etmişlerdir.

4 Bkz. s. 116.

tıklarına şahit oluyoruz. Bununla beraber, Suriye-Irak antlaşmaları Fransız mandası altında bulunan topraklara büyük kitleler halinde sığınmacıların yerleşmesini kabul etmediği için Yezidilerin dışarıdan yardım alma umudu hiç kalmamış; bağımsızlıklarını kaybetme fikrini kabullenmeye hazır görünüyorlar. 1936 yazında askerlik için birkaç kişi göndermeyi bile kabul ettiler.

* * *

Yukarıda anlattığımız olaylar, dağın siyasi düzenini altüst etmiştir. Oradaki güçlerin normal dengesi, en önemli ve en savaşçı grubun -Mihirkanlar- yokolmasıyla birlikte bozuldu. Hayatta kalanlar, kendilerini kabul edebilecek kişilerin yanına sığınmıştır. Beled Sincar ve civarında oturanlar, kendilerini fazla tehlike altında hissederek daha fazla emniyette olacaklarına inandıkları batıya ve kuzeye doğru göç ediyorlar. 1936 yılının ilkbaharında Semmoqa veya Xiran gibi aşiretlerin mevcudiyetleri sığınmacılardan dolayı ikiye katlanmış bulunuyordu.

Son olarak kişisel tartışmalar ikinci plana geçiyor ve eski kinler unutuluyor. Tarihlerinde ilk kez Cebel'deki Yezidiler, kendileri için çok değerli olan bu özgürlüğü koruyabilmek için birleşmeleri gerektiğini anladılar. Ama maalesef çok geç kalmışlardı.

askerleri geçti. Savaş akşama kadar sürdü. Sonunda yaralı düşen ve mermileri biten Dawûd, yüzden fazla adamını yitirdi ve savaşa son vermek zorunda kaldı. Karanlık sayesinde kaçtı ve eski düşmanı Kimmo 'Emoka'nın kamp kurduğu yere gitti; Kimmo 'Emoka ona bir at ve bir palto verdi; Dawûd at üzerinde sınıra kadar gitti ve Suriye'ye geçti. Yaralı olan iki oğlu da onunla birlikteydi. Bir süre Şammarların reisi Dahham el Hadi'de kaldıktan sonra Haseçe'ye kapatıldı. Şu an hâlâ orada.

Bu hareket sert bir şekilde bastırıldı. Iraklılar, Mihirkan köylerinin birçoğunu yaktılar; yakalanan isyancılar, güneye sürüldüler: Bir hafta boyunca, Bağdat sokaklarında, esirlerle dolu on-onbeş kamyonluk konvoylar geçmiştir. Bu operasyonları yöneten general Bekir Sıdkı, olay yerinde Dawûd'u desteklemekle suçlanan birkaç aşiret reisini astırdı. Musullu iki Hıristiyan eşraf da maalesef aynı kaderi paylaştı.

Savaşa katılmayan aşiretler de başkaldıranlardan daha iyi bir muamele görmediler. Sincar'ın büyük bölümünün egemenliği reis Samma 'Acil el Yawir'e verildi. Müslüman ve Araplar dağa yerleşmeye başladı. Bu asimilasyon projesi uzun sürmedi, çünkü böylesi sert önlemler ve ardından ilk askere alınmalar,[6] axaların sadık kalmalarının işe yaramadığını fark etmelerine neden olmuştu. Aynı zamanda ulusal kahraman ilan edilen Dawûdê Dêwûd'un ünü her gün daha çok artıyordu. Yavaş yavaş bu kez genel bir başkaldırı fikri doğuyordu. Bağdat, biraz yumuşamayı daha uygun gördü. İlk Yezidi asker kontenjanı iptal edildi.

Yine de bu tavır değişikliğine rağmen Irak otoriteleri, Sincar aşiretlerini bölmeye devam etmiştir. Sık sık aşiret reislerinin tutuklanması, halkın sürekli kızgın kalmasını sağlıyordu. Her an etrafa panik saçan söylentiler yayılıyor. Batı'daki göçebelerin sınıra doğru göç ettiklerine; hatta sınırı aşmaya çalış-

6 Bunlar ordudan kaçmış ve aileleriyle birlikte Suriye'ye sığınmışlardır.

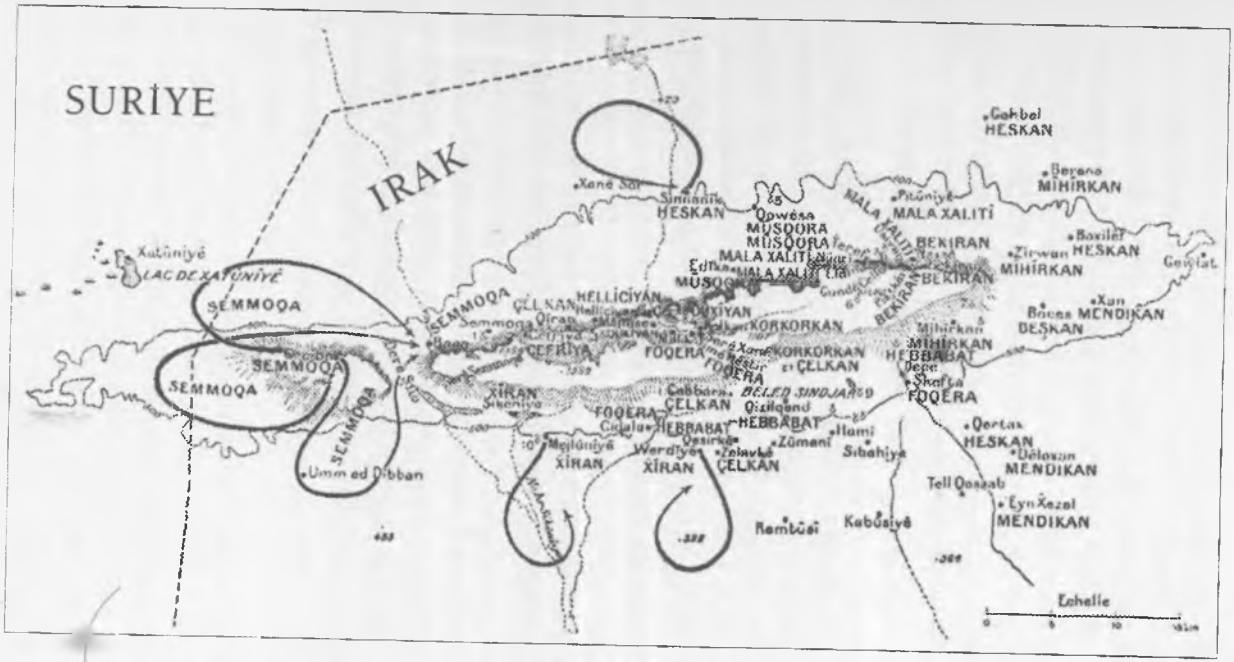

HARİTA II

NOT: Her köyün isminin yanında orada ikamet eden aşiretin adını da yazdık. Oklar göçebe grupların mevsimlik göçlerini göstermektedir. Numaralar, Cebel ziyaretlerini verdiğimiz listedeki isimlere tekabül etmektedir. (Bkz. Ek III, A)

DÖRDÜNCÜ KISIM
SURİYE YEZİDİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM
SURİYE YEZİDİLERİ

Suriye'de, birbirinden yaklaşık dört yüz kilometrelik bir mesafede bulunan iki Yezidi kolonisi bulunmaktadır. Birincisi Cezire'de, ikincisi de Cebel Sim'an bölgesinde Efrin vadisinde ve Kurd Dağ'da bulunan birkaç köy.

Cezire Yezidileri

Cezire Yezidilerinin göçü, yakın bir tarihte gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda birinci grup, bir oymağı olduğu Millî Kürt aşiretiyle aynı dönemde, Amudê bölgesine yerleşmiştir.[1] Savaştan sonra Türkiye kökenli başka Yezidilerin gelmesiyle bunlar çoğalmışlardı.

1 Şerqiyanlarınki, alt-grupları şunlardır: Qopan (30 çadır), Hadiyan (30 ç.), Mebû'an (30 ç.), Mesekan (30 ç.), Bellûxan (100 ç.), Turunan (15 ç.). Bütün bu alt gruplar, eskiden tamamen bağımsız olan Yezidi aşiretlerin kalıntılarıdır. Bazıları, Sincarlı oymaklarla aynı adı taşımaktalar ve onlarla büyük benzerlikler arz etmektedir. Şerqiyanların büyük bir bölümü, Türkiye'de Viranşehir civarlarında

Erşê Qibar

Basûta

1925 Kürt başkaldırısının başarısızlığı, Suriye'ye doğru yoğun bir göçe neden olmuştur. O dönemde çok sayıda Yezidi, bağlı oldukları Müslüman topluluklarla birlikte Cezire'ye sığınmışlardır.[2] Amudê'deki dindaşlarına gitmek yerine aşiretleriyle kalmayı tercih etmişlerdir ve Qamışlı yakınlarında birkaç köy kurmuşlardır.

Hemen hemen yerleşik hayata geçmiş olan bu Yezidiler, Müslüman veya Hıristiyan toprak sahiplerinin adına işledikleri topraklardan geçimlerini sağlamaktadırlar. İlkbaharda evlerinden sadece iki üç aylık süreler için ayrılıyorlar.[3] Tam anlamıyla köle konumunda bulunan Yezidiler, inanılması güç bir şekilde değerlerini yitirmişler ve çok fakir bir hayat sürdürüyorlar. İkinci sınıf vatandaş konumunda ve dağılmış olmaları, başlarında reislerinin bulunmaması, kendilerine özgü yaşam tarzını yaşamalarına mani olmaktadır.[4] Hiçbir tepki verecek güçte değiller ve herşeye boyun eğmek durumundalar; bu yüzden haklarında söylenecek fazla birşey kalmıyor.

kamp yapmaktadırlar. Sadece şu bavlan Suriye'de temsilcileri vardır: Hadiyan, Turunan, Su'ani, Bellûxan ve Dina'i (bunları aynı zamanda Duhok yakınlarında görmekteyiz; bkz. Anastase Marie, age. s. 733). Bunlar aşağıdaki köylerde bulunmaktadırlar: Tell 'Asq (10 ev, Hadîyan), Kerengo (25 ev, Su'ani), Merkeb (30 ev, Su'ani), Soxan (30 ev, Belluxan), Xerbe Xweh (15 ev, Su'anı ve Turunan), Qûli (15 ev, Dina'i), Çetel (50 ev, Dian'i), Du Gûr (25 ev, Su'ani ve Dian'i), Topo (10 ev, Su'ani), 'Ayn 'Afar (15 ev, Dian'i), Qizil Açox (20 ev, Dian'i), Amudê'nin güneyinde bulunuyorlar.

2 Bu Yezidilerin birçoğu Heverkan aşiretine mensuplar; bunun dışında birkaç tanesi de Hesenanlardandır. Qubûr el Bid (Kürtçe, Tırbespî) bölgesinde yani Qamışlı'nın batısında bulunan Heverkan Yezidi köyleri şunlardır: Mizgeft (Dasikanların bir kolu), Gurkê Şamo (5 ev, Behecolan), Ulticiyê (25 ev, Kiwaxi), Selomiyê ('Efşan), Tell Xatunk (Behecolan).

3 Amudê civarında bulunanlar, Millilerle Cağ Cağ'a doğru inmektedirler.

4 Toplam olarak Suriye Şerqiyanları, yaklaşık 1500 kişiler. Hevêrk[illegible]lara bağlı Yezidiler, sadece birkaç yüz kişiler.

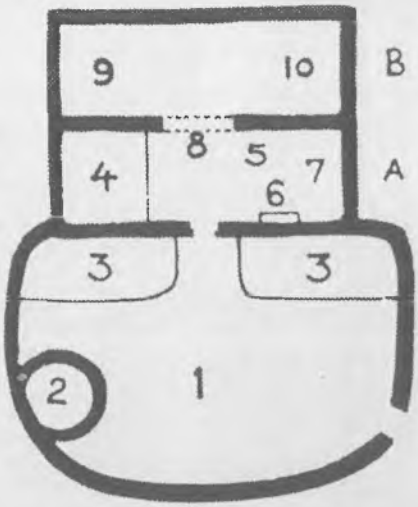

Şekil 4

Efrin vadisinde yaşayan Yezidilerin ev planı

A. Maxê pêşî. B. Maxê paşî. 1. Hewş (avlu) 2. Qûzik (yakılacak odunun muhafaza edildiği topraktan yapılmış kulübe) 3. Sewki (bin kiler olarak diğeri de yazın kullanılan döşekleri koymaya yarayan topraktan bölme) 4. Misafirlere ayrılmış bölme, girişin sağında olduğu gibi solunda da bulunabilir. 5. Bölmesiz oda. 6. Lixirê (duvar içine yerleştirilmiş şömine) 7. Döşeklerin üst üste konduğu yer. 8. Qentere (taştan kemer, bir ucundan diğerine demir ip bağlanıyor, üzerinde perdeler, örtüler seriliyor. 9. Zexirê (kiler) 10. Bidar (ambar) Fakir evlerin yalnızca bir odaları vardır.

ki aşiret düzenlerini çok silik olarak hatırlıyorlar. Sohbet ettiklerimiz arasında sadece birkaç yaşlı adam, bize, emin olmayarak, hangi aşirete bağlı olduklarını söylediler. Efrin vadisindeki Yezidiler, aşiret kavramını çok iyi bilmiyorlar ve bav kavramını da aile kavramıyla karıştırmış görünüyorlar. Kurd Dağ'da ve burayla sınırdaş olan bölgede, sakinlerin aşiret dağılımları gerçeğe tekabül etmiyor. Babalarından reis makamını alan reisler, ancak toprak sahibiyseler otoriteleri kabul görmüştür; büyük toprak sahibi olanlara çiftçiler axa sıfatı veriyorlar. Bir dönem belli bir gruba aidiyeti gösteren adlandırma-

Cebel Sim'an Yezidileri

Suriye'deki iki Yezidi grubundan ikincisi yani Cebel Sim'an Yezidileri, birinci gruptan daha kalabalık olmamasına rağmen daha güçlü ve daha canlıdır.

Nüfus dağılımı ve maddi durum

Türk sınırıyla Der Sim'an arasında bulunan geniş bir alana dağılmış yirmi köye sahipler.[5] Bunların büyük bir çoğunluğu, Efrin vadisiyle dağın arasındaki bölgede yaşıyorlar; bu bölge Xezewiyê dirseğine kadar tamamen Yezidilerle kaplıdır. Kuzeyde dört kasaba -Qestel, Sindellê, Bafilûn ve Qatme- topluluğun kalanına göre daha dışmerkezcil konuma sahiptir; zaten diğer Yezidilerle aralarında Müslüman köyleri ve kasabaları bulunmaktadır.[6]

Topluluğun reisi Cemil Axanın bize verdiği rakamlara göre bunların sayısı 1500 kişidir. daha önce bahsettiğimiz kastlardan feqiranlar buradaki çoğunluğu oluşturuyorlar; şêxler de kalabalık; bir pir köyü (Kefirzêt) bulunuyor ve birkaç mürit var.

Soyutlanmış bir şekilde yaşadıklarından dolayı özgünlüklerini muhafaza eden Sincarlı dindaşlarının tersine Cebel Sim'an Yezidilerinin, bölgedeki diğer çiftçilerden farkları yoktur.

Yakın bir zamanda yerleşik hayata geçmelerine rağmen[7] es-

5 Bkz. Harita 3 ve Ek 6.

6 'Azaz'da ve Halep'te birkaç Yezidi bulunmaktadır. Bu Yezidiler, tüccar veya kabalacıdırlar; ama bu göçmenler çok azdır. Zaten kendi insanlarından uzakta olduklan için çok nadi kendi dinlerine sadık kalmaktadırlar ve hemen İslam dinine giriyorlar.

7 1830 yılına doğru İngiliz seyyahı Eli Smith, Efrin vadisinde göçebe halinde bunlardan birkaç tanesiyle karşılaşmıştır. R. P. Lammens, *Le Massif du Djebel Sim'an et les Yezidis de Syrie* (1906) adlı çalışmasında çadırda yaşayan Yezidilerden bahsetmektedir. Günümüzde sazdan barınaklarda yaşayan birkaç Xezewiye ailenin yerleri çok dayanaklı görünmüyor. Son olarak Qimarlılar, uzun zaman otlak aramak için yer değiştirdiklerini hatırlıyorlar.

Şêx Ebdo

Şêx Hsen

ayrı ayrı yerleşmiş olan Yezidiler sadece sürülerinin kıt ürünleriyle ve zanaatçılıkla geçimlerini sürdürüyorlar.[8] Vadinin sakinleri, buğday, susam ve pamuk üreten zengin ve iyi sulanmış topraklarda yaşıyorlar; bazen düşünülerek inşa edilmiş evleri,[9] müreffeh bir görünüme sahip ve kaçınılmaz bir şekilde parazitlerin varlığına rağmen temiz sayılır.

Yine de bolluktan bahsetmek mümkün değildir. Bölgedeki tarımsal yönetim, çiftçilerin lehine sayılmaz. Her köyün toprağı, çoğu Halepli veya Efrinli Müslümanlara ait olan ve kü-

8 Örneğin halı imalatı.

9 Yöresel kaynaklara göre inşaat yöntemleri de değişmektedir. Borc 'Evdalo'ya kadar evlerin planları, şema 4'teki gibidir. Nehrin kenarları bataklık oluşturmaya başlayan Xezewiye'de ise evlerin üstün de sazdan çatılar bulunmaktadır; tek bir odadan müteşekkiller ve görünümleri Savoie evlerini hatırlatmaktadır (bkz. fotoğraf 11). Dağda köylüler, genelde günün ihtiyacına göre düzenledikleri eski kalıntıları onarıp içine taşınıyorlar ve tahta bulunamadığı için evlerin tepesine kubbe yapılıyor.

lar, artık günümüzde sadece coğrafi bir aidiyeti göstermektedir. Örneğin Cebel Sim'an'dan ayrılarak Efrin nehrinin batı kıyısına yerleşen çiftçi, Cûmê iken Cebelheşti oluyor; ama öncelden olduğu gibi sadece ona iş verenin yetkisi altındadır.

Cemil Axa

Suriyeli Yezidilerin varlığı, Sincar'daki hür göçmenlerinkiyle hiçbir benzerlik göstermiyor. Bunların hiçbir bağımsızlıkları yoktur. Küçük toprak sahipleri, ektikleri birkaç dönüm tarlalarına bağlı yaşıyorlar. Çiftçiler, hayatlarını idame etmeyi sağlayacak bir iş anlaşması peşinde köy köy geziyorlar. Ama en zor koşullar dağda yaşayanlarınkidir: Taşlı yapısından dolayı toprağın ekilmesini imkansız kılan verimsiz bir bölgeye

Efrin bölgesini işgal ettiler. Daha sonra Şêx Hadi, isyancıları affetti ve Şeyxan'a dönmelerine izin verdi. Orada mal mülkü olan döndü, diğerleri kaldı."

Bu hikayeye göre, Cebel'in kolonileşmesi, tarikatın yeni kurulduğu dönemle aynı döneme rast geliyor. Ancak Yezidiliğin bu bölgeye ulaşması, Bohtan, Siirt ve Rumqellê Kürtlerinin Yezidi dinine girmesinden önce gerçekleşmiş olması imkansızdır. Demek ki bu olay 18. yüzyıldan önce vuku bulmamıştır. R. P. Lammens, Bar Hebraeus'un bir pasajını göstererek Yezidilerin Efrin vadisine yerleşmesinin bu dönemde olduğunu ileri sürmektedir.[11] Zikrettiği metin Şêx Hadi'nin taraftarlarıyla ilgili görünüyor; fakat kesin bir coğrafi konum vermemizi sağlamıyor: Aslında Kara Dağ[12] sakinlerini gösterdiği gibi Cebel Sim'an sakinlerini de gösteriyor olabilir. Yine de Lammens'in tezi, Hıristiyan yazardan daha güvenilir bir kanıt getirmiştir: *Şerefname*[13] bizlere, Mend adındaki Kürt emirinin, o dönemde Yezidilerin bulunduğu Antioche'daki Kusseir'in sahibi olduğunu aynı zamanda Cûmê[14] ve Killis Kürtlerinin üzerindeki egemenliğini Eyyubilere kabul ettirdiğini söyler.

Demek ki Yezidilerin Suriye'ye yerleşme tarihinin yaklaşık 1200 yılında olduğunu söyleyebiliriz. Daha yukarıda sunduğumuz nedenlerden dolayı bu tarihten önce vuku bulmuş olamaz. Mend hakimiyet dönemi, 13. yüzyılın ilk yıllarında olmalı; çünkü bu hükümdarın üçüncü halefi, Halepli Eyyubilerin yıkılışına -1260- tanık olmuştur.

11 Bkz. Chronicon Ecclesiasticum, s. 220-22. *"Poro tempore Justiniani haereses plurimae staturierunt: nempe, haeresis 'Barbarianorum' qui syriace vocantur 'Malinnaie' et sunt surculus Manichaeorum; iste e Perside expulsi venerunt in Armeniam et exinde in Syriam, ubi quae invenerunt monastena invaserunt et inhabitarunt. Deferunt autem ipsi et eorum uxores vestes nigras sicut monachi et quotannis die quadam fixa festum celebrant..."*

12 Cans, Rumqellê'nin kazasıdır (Türkiye).

13 Bkz. Ş.N., s. 387-8.

14 Efrin vadisinin Kürtçe adı.

Şêx Hemo

çük işletmelere pek yer bırakmayan iki veya üç arazi halinde bir veya birkaç kişinin tekelindedir. Uzun zamandır hepsi İslam dinine girdikleri için Yezidi olan büyük toprak sahipleri yoktur.[10]

Bu yüzden Yezidiler, bir çeşit taşra proletaryası oluşturmaya çalışıyorlar; fakat bunlar çok fakir olmaları nedeniyle siyasi bir güce sahip değiller. Yezidiler, tamamen asimile olmalarıyla son bulacak olan gelişmenin son safhasına gelmiş görünüyorlar.

Tarih

Yezidiler, Cebel Sim'an'a çok eskiden yerleşmiş görünüyorlar. Bir feqir, bize, kendince bir değere sahip olan, şu geleneği aktardı:

"Hayattayken Şêx Hadi, Yezidilerin sultanıydı ve Şerfedîn de veziriydi. O zamanlar bütün Yezidiler Şeyxan'da yaşıyorlardı. Fesatçılar, Şerfeddin'e karşı ayaklandılar. Şêx Hadi İstanbul'a mektup yazdı. Ona bir ordu gönderildi ve onların yardımıyla isyancılar bastırıldı ve kaçmak zorunda kaldılar. Kaçanlar el Hammam'a yerleştiler ve yavaş yavaş 'Azaz dahil bütün

10 Bizzat Cemil Axanın kendisi 'Erşê Qibar'da 5 feldana sahiptir; aynı zamanda babasının Efrin'de inşa ettirdiği bir otele sahiptir. Herşeye rağmen parasal durumu, yine de iyi değildir ve her zaman vergilerini ödeyecek durumda olmuyor.

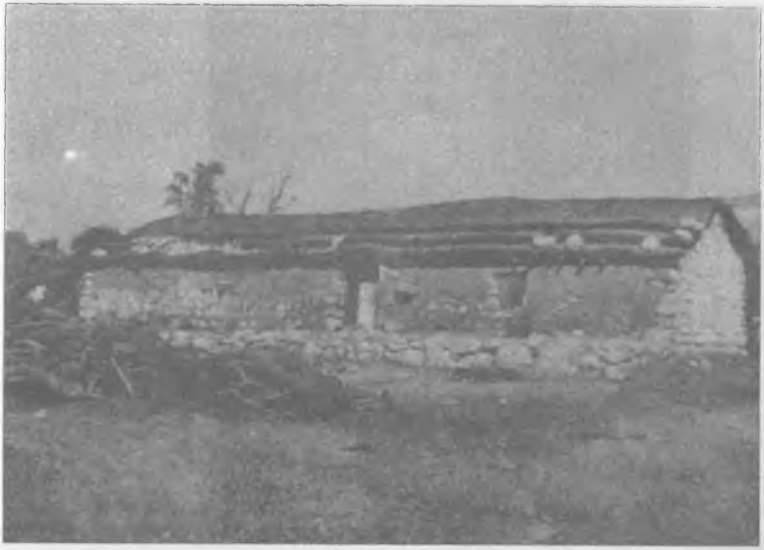

Xeweziye'de bir ev

Erşê Qibar'da bir ev

Şerefxan'ın Kuseir Yezidileriyle Cûmê Kürtleri arasında gözlemlediği karşıtlık, 13. yüzyılı gösteriyor. Yezidiler Efrin vadisinde, Xezewiyê'nin aşağısında bulunurken Müslümanlar kuzey bölgesinde bulunuyorlardı. Yezidiler, çok sonraları Cebel Sim'an bölgesine yerleşmişlerdi.[15]

Sincar halkı gibi Cebel Sim'an halkı da, yüzyıllar boyunca hep kendini yenilemişti. Oysa orta Kürdistan'daki Yezidi aşiretlerinin kalıntıları, Irak'a doğru kayıyordu; Batı Kürdistan aşiretlerinin son temsilcileriyse Suriye'ye sığınmaya çalışıyorlardı.[16] Elli yıl önce, birçok aile güneydeki dindaşlarının yanına gitmek için Rumqellê bölgesini terketmeye devam ediyordu. Qatme, Sinkellê, Bafilûn ve Qestel köyleri, yakın bir tarihte Karadağ'dan gelen sığınmacılar tarafından kurulmuştur. Bununla beraber bu destekler, çok önceden başlayan İslamlaştırma hareketinde oluşan boşlukları güç bela dolduruyordu.

Uzun sayılacak bir dönem boyunca Cebel Sim'an Yezidileri, herkesin çekindiği kişiler olmuşlardı. Şerefname, Killis Emiri Mend'in Kusseir aşiretlerine ve "Hama ile Maraş arasında kalan Yezidi şeyhlerine"[17] karşı vermek zorunda kaldığı zorlu savaşları anlatmaktadır. 13. yüzyılın ortalarında Memluklar, Eyyubilerin yerine geçtiklerinde, Kilis prensleri onları tanımayı reddetmiş ve onlara karşı başkaldırmışlardı. 1500 yılına doğru İzzeddin adında bir Yezidi reisi onların yerini almıştır. Bu reis, I. Selim Suriye'yi fethettiğinde Osmanlı tarafın-

15 Bu bölgede rastladığımız ziyaretlerin hâlâ Müslüman adını muhafaza etmiş olması (bkz. s.), bunların yakın tarihte buraya yerleşmiş olmalarına bir kanıt sayılabilir. Diğer yandan Kirikxan yakınlarındaki bazı köyler, daha eski Yezidi halkına gönderme yaptığını düşündüğümüz adlara sahiptir (bkz. Turun ve Mehmûdi).

16 Cebel Sim'an'da, Dinadilere, Dawûdiyêlere, Kaçanilere, Xalitilere, Şerkiyanlara, Qopanilere ve özellikle de (Kara Dağ kökenli) Reşkanlara rastlamaktayız.

17 Bkz. Ş.N., s. 287. Muhtemelen bunlar göçebeydi: *Dictionnaire Géographique Universel* (Paris, 1833) Güneye doğru, Lattaquié'ye ve hatta Mısır'a kadar göçeden Yezidi aşiretlerinden bahsetmektedir.

Turunde'de bir ev

dan makamında bırakılmıştır. İzzeddin yerine geçebilecek bir varis bırakamadan ölmüştür; Killis'in eski beyleri, kendi egemenliklerini tekrar kurmak için bu fırsattan istifade etmişlerdir.

17. yüzyılda, Halep'ten geçen birkaç Batılı, Cebel Sim'an Yezidilerini ziyaret etmişlerdi. Cizvit pederi Perdrizet, onlarla temasını kesmemiş ve bu yolculuğunu da yazıp yayımlamıştır:[18] "Halep'e beş fersah mesafede Cume dağında onlardan (Yezidiler) gördüğümü söyleyebilirim; burada Dello adında bu dağların hakimi veya emiri; ve bu ünlü hırsızların maneviyatlarını yöneten Suard adında bir şeyhleri veya dini liderleri bulunuyor; bu şeyhle altı yıldır dostum..."[19] Bu "ünlü hırsızlar", yazara göre göçebeydiler. Aşağı yukarı aynı tarihte bir Yezidi reisi (belki de Dello), Nointel elçisine Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlemek için Fransız kralıyla ittifak kurmayı teklif etti.[20] Febvre de Cebel sakinleriyle ilişki kurmuştur. Maalesef bu seyyahların hiçbiri o dönemdeki gruplaşmaların durumunu ayrıntılı olarak bildirmiyorlar.

18 ve 19. yüzyılda topluluğu incelemek için elimizde şifahi geleneklerin sunduğu yetersiz malzemelerinden başka birşey yoktur. Bunlar yakın bir zamana kadar Yezidilerin belli bir siyasi bağımsızlığa sahip olduklarını söylüyorlar. Yaşlılar hâlâ, Kurd Dağ'daki Müslümanların kontrolü altında olmasına karşın kendi köylerinde özerk olan birkaç axanın adını hatırlıyorlar.[21] Anladığımız kadarıyla beş büyük Yezidi "tımar" bulunu-

18 Bkz. P. Perdriezet, Documents du XVIIeme siecle relatifs aux Yezidıs.

19 Bkz. age. s. 433.

20 Bkz. age. s. 293 ve M. Lebvre, age.

21 Hakim olan Müslüman aşiretler şunlardı: Şıkakilerden kuzeydeki köylerin (Qatme, Sinkellê, Bafilûn, Qestel) Yezidileri bağlıydı; Cûmêlere güneyde Basûta'ya kadar Efrin vadisindeki ve Bosûfan dışında bütün Cebel Sim'an'ın köyleri bağlıydı; Cebelheştiyanlar, Karabaş ve Çekellan; Şer[illegible]valar, Borc 'Evdalo'dan itibaren bütün güneydeki Yezidiler. Hatırlamak için Kurd Dağ'ın tamamen Müslüman aşiretlerini zikredeceğiz: Şêxan, 'Emkan, Xastiyan.

diler.[25] Ülke tekrar barışa kavuştuğunda, TOE savaş madalyası verilen Derwiş, resmi olarak "Suriye'deki Yezidi topluluğun dini reisi" kabul edildi. Bir intikam meselesi sonucu 1928 yılında öldürüldü.

Biraz ileri yaşlarda Halep Amerikan Okulunda eğitim almış olan oğlu Cemil Axa yerine geçti. Sağlık bakımından nazik yapılı ve fazla enerjik olmayan Cemil Axa, çok ciddiye aldığı görevini bilinçlice yerine getirmektedir. Ona verilen "Dini Reis" makamına rağmen özel bir güce sahip değil ve otoritesini sağlayan şey de dindaşlarının ona duydukları güvenden ileri gelmektedir.

Topluluğun çöküşü

18. yüzyıla kadar grubun sayısal önemini gördük. Günümüzde hâlâ temsil edildikleri yirmi iki köyde Yezidiler sadece bu köylerin dokuzunda çoğunluk oluşturmaktadırlar. R. P. Lammens'in yolculuğundan beri (1903), bu yazarın Yezidi olarak zikrettiği üç köy İslam dinine girmiştir[26] ve onun bahsetmediği üç köy daha aynı şeyi yapmıştır. Yani asimilasyon hızlanmış bir ritimde devam etmektedir ve her geçen gün bunu gösteren yeni gelişmeler vuku bulmaktadır.[27]

25 Derwişin kardeşi Omer gibi bazıları, subay olarak hizmet vermişlerdir; savaşın sonunda evlerine gönderilmişlerdir. Eski Kaptan Omer Axa, şu anda 'Erşê Qibar'daki tarlasını işletmektedir; Pir Omer Xalid ailesinden olan eski onbaşı Mûsa, Efrin'de Cemil Axanın otelinde hizmetçidir.

26 Kötü koşullar altında Cebel'i gezen R. P. Lammens'in oluşturduğu liste, tam olarak doğru değil. Listede bulunan adlardan bazıları yanlış traskripte edilmiştir ve bazen doğrusunu bulmak olanaksızdır. Bunun dışında yazarın zikrettiği İslam dinine geçen köyler arasında Xezewiyê'nin bir bölümü günümüzde hâlâ Yezididir.

27 Vuku bulan din değiştirmelerin birçoğu zaten çok da samimice yapılmış değildir; Müslüman olduğunu söyleyen birçok kişi aslında Yezidi olmayı sürdürmektedir (örneğin Kefir Zêt'te oturanlar). Gerçekten din değiştirenler de eski dindaşlarıyla iyi geçiniyorlar ve Cemil Axayı siyasi reis olarak kabul etmeye devam ediyorlar. Cebel Sim'an insanları için İslam dinine girmek sadece kelime meselesiymiş gibi; ama sözlerin öylesine büyük bir gücü vardır ki, eski dindaşlarını parya olarak değerlendirmek için bir nesil yeterli olabiliyor.

yordu. Güneyde üstünlük Xezewiyê ve özellikle de Bosûfan axalarına aitti. Eski şarkılar Bosûfan axaların zenginliğini ve cömertliğini hâlâ methederler.[22] Daha kuzeyde Karabaş, bir pir ailesi (Pir Omer Xalid) tarafından yönetiliyordu.[23] Birbirinin akrabası olan ve yakın bir tarihte oraya yerleşen iki feqiran evi, biri 'Erşê Qîbar'a ve çevre köylere hakim iken ikincisi de Qestel ve şu anki Türkiye-Suriye sınırına yakın kasabaları yönetiyordu.

Osmanlı otoriteleri, genelde kendileriyle axalar arasında aracı olacak bir Yezidi eşrafı seçiyordu. Muhtemelen bölgesel siyasetin yozlaşmalarına göre bu görev bir axadan diğerine geçiyordu. Bununla beraber, bu görev daha çok Bosûfan veya Xezewîyê axalarına verilmişti. Bunlar İslam dinine girdiklerinde bu görev, Karabaşlı Pir Ûso'ya verildi. Bunun oğlu İskan, Müslümanlarla yaptığı entrikalarla ün yapmıştır ve bu görevi Cemil Axanın dedesinin babası Xazi Axaya bırakmak zorunda kalmıştır. Xazi'nin ölümünden sonra halefi Şemo, kendini dini ibadetlere vermek için kamusal görevleri üstlenmeyi reddetmiştir.[24] O zaman Qestelli 'Eli Cindo'ya başvurulmuştu; o dönemde bu bölgenin bütünü Kilis'e bağlı olduğu için bu kişinin Türk valileriyle ilişki kurması daha kolaydı.

Ama hakimiyet tekrar Xazi'nin torunlarına dönecekti. Fransız işgalinin ilk günlerinden itibaren 'Erşê Qibar'ın reisi Derwişê Şemo, açıkça Manda tarafını tuttu. Bir grup taraftarın başına geçerek, isyancılara karşı yürütülen operasyonlara katıldı; bununla beraber birçok dindaşı Hafif Süvari Birliğine gir-

22 Diğer köylere göre merkezi konumundan ve tüm sakinlerinin şêx kastına ait olmasından Bosûfan köyü, bütün bu dönem boyunca, küçük başkent rolünü oynamışa benziyor.

23 Bu ailenin en ilgici çekici temsilcisi, 1830'a doğru vefat eden Pir Ûso olmuştur.

24 Çok dindar olan bu kişi, Cebel Sim'an'da, "Şêx Hadi"nin kıyafetini giymeye devam eden son kişilerden biri olmuştur.

son müritlerinden sonra din değiştirmeyi düşünebilirler.

Cebel Sim'an sakinleri, Sincarlıların maruz kaldıkları kıyımlara benzer kıyımlara maruz kalmamışlardır. Yine de birkaç kez İslamın baskısı, ağır bir şekilde hissedilmiştir. Lammens, 1850 yıllarında az çok kendi istekleriyle gerçekleşmiş olan din değiştirmelerden bahsetmektedir. Bunun dışında yolculuğu esnasında Yezidiler, kendilerine yeni zorunlu koşulan askerlikten yakınmışlardı. Yezidilerin arasından toplanan birçok asker Yemen'e gönderilmiş ve pek azı geri dönmüştü. Birçoğu tehlikesiz bölgelere gönderileceklerini umut ederek din değiştirmiştir. Savaş döneminde İslam dinine girenlerin sayısı yüksekti ve bütün köy ahalisinin İslam dinine girdiği de görülmüştür.

Aynı zamanda mikst evlilikler de, İslam dinine girmelerine neden olmuştur: Yezidi-Müslüman evliliği sıkça rastlanan durumlardır; ama her seferinde Yezidi olan eş, dinini terk etmek durumunda kalmıştır. Savaştan beri gerçekleşen din değiştirmelerin büyük nedenlerinden biri de budur. Kurd Dağ köylerinde en çok tehlikeyle karşı karşıya kalanlar aynı zamanda bölgenin güneyinde bulunan topluluklar[31] doğal olarak ilk Müslüman olanlar olmuştur.[32] Yine de 'Azaz'a benzer bir çekim merkezine yakın bulunan Qestel, Sinkellê, Bafilûn ve Qatme gibi bir Yezidi yerleşim kümesinin hâlâ varlığını sürdürebilmesi bizi şaşırtmaktadır. Aynı şekilde Şêx Xidir, Xezewiyê veya Borc 'Evdalo gibi her türlü saldırılara açık kasabaların sakinlerinin Şêx Hadi'nin dinine sadık kalmaları ve diğer yandan Kurzêhel, Basûta veya 'Eyn Dara gibi tabiat tarafından iyi korunan bölgelerin en eski din değiştirenlerin arasında yer almaları da şaşırtıcıdır. Belki bu olay, günümüzde unutulmuş olan iç kavgaların sonucudur.

Suriye'de Fransız Mandasının kurulması, Cebel Sim'an'daki

31 Yalnızca Karabaş ile Kefir Zêt Yezidi kalmıştır.

32 Uzun zamandır İslam dinine girmiş olan Celemê ve Iskan gibi.

Suriyeli çiftçilerin içsel hayatlarında din çok büyük bir yer tutmamaktadır. Çoğu zaman bu insanlar uygulanması gereken inanç doktrinlerini pek bilmiyorlar ve mecbur koşulan emirlere uymuyorlar. Kabul edilen çeşitli mertebeler, artık siyasi veya toplumsal etiketten başka birşey değildir ve inananlar buna, gelenek olduğu için veya menfaatleri açısından sahip çıkıyorlar. Eğer bir menfaat bulacaklarsa yasa değiştirmekte hiç sakınca görmüyorlar; inançlarına başka bir yüz veriyorlar, Tanrıya başka kelimelerle dua ediyorlar -tabi dua ediyorlarsa- ama eski batıl inançlarından kimse onları alıkoyamaz;[28] aynı şekilde kimse onları eski ziyaret yerlerini ziyaret etmekten de vazgeçiremez;[29] onlar için inançlarının temeli budur. Aslında kendilerinin de hakkında hiçbir şey bilmedikleri dinlerinden dolayı Yezidiler her zaman komşuları tarafından küçümseneceklerdi. Menfaat, korku, aşk, her an önemli kararlar vermelerinde etkili olabilir.

Çöküş döneminde Xezewiyê axalarının, düşmanlarına karşı koymak ve Kürt komşularıyla Osmanlı otoritelerinden destek alabilmek için Yezidiliği terk etmiş olmaları da mümkündür.[30] Büyük toprak sahipleri ve genel bir biçimde bir kıyım esnasında çok fazla kaybedecek şeylere sahip olanlar, bu örneği tez vakitte takip etmişlerdir. Bu bölünmeler, Yezidi topluluğunun neden böylesi kötü bir durumda bulunduğunu açıklamaktadır. Parasal açıdan zor durumda olsalar da şêxlerin ve pirlerin, müritlere göre daha zor din değiştiklerini gözlemlemekteyiz; bu, dini inançlarında daha sağlam olmalarından çok görevlerinde iyi para kazanmalarından kaynaklanıyor. Sadece

28 Müslüman dinine girmiş Yezidi bir kadının, Şêx Mend şêxlerinden birine çocuğunu iyileştirmesi için rica ettiğini gördük.

29 Bölgenin tüm ziyaretlerine din farkı gözetmeksizin Müslümanlar ve Yezidiler saygı göstermektedirler.

30 Aynı şekilde Sincar'da , Balad'dan kovulan Mendikanların bir bölümü İslam dinine girmişlerdir.

Bitmeyen bu endişelerin yol açtıkları İslam dinine girmelerin dışında Suriyeli Yezidiler, içinde yaşadıkları alarm durumu yüzünden günlük davranışlarının derin bir biçimde değiştiğine şahit olmaktadırlar.

Uzun zamandır Yezidiler, özelliklerini fazla görünür bir biçimde ortaya koymaktan vazgeçmişlerdi. Geleneksel kıyafetlerini terketmişler ve onları bölgedeki diğer Kürtlerden ayıracak hiçbir kıyafet farklılığı göze çarpmamaktadır. Onlar gibi kırmızı ve beyaz çiçeklerle süslenmiş siyah bir kumaşın etrafına sarıldığı beyaz fötrden bir şapka (*külah*) takıyorlar, Sincarlılarınkine benzer geniş bir pantolon (*şalvar* veya *derpi*), Avrupai bir gömlek ve bir ceket giyiyorlar; hatta bazıları çiftçilerin ve Suriyeli kentlilerin *şerwal*ını, *'agal*ini ve *keffiy*elerini giyiyorlar. Bununla beraber hepsi de, bu yabancı kıyafetlerin altında açık yakalı Yezidi gömleğini huşuyla giymekten vazgeçmediler.[38]

En azından iki nesilden beri feqiranlar "Şêx Hadi'nin kıyafetini" giymeyi bıraktılar. Kasta ait olan yaşlılar, makamlarını gösteren ve kesilmesi yasak olan uzun sakallarını muhafaza etmişler; fakat gençler, tıraş olmayı tercih ediyorlar ve sadece bıyıklarını uzatıyorlar.

Bu konformizm, dini adetlere de bulaşmıştır. Yezidi bayramları mümkün olduğu kadar sönük bir biçimde kutlanıyor ve Müslümanların kutlamalarına katılarak kendilerini fark et-

Müritçilik, Türkiye Nakşibendileri arasında savaştan sonra ortaya çıkmıştır. Bu hareket, reformcu ve aşırı ilkeci Sünni bir harekettir (tütünün, alkolün ve müziğin yasak olması). Çok genişlemiş olduğu Kurd Dağ'da, demokratik bir görünüm arzederek (büyük toprak sahiplerine karşı tavır alıyor) ve birçok yağma olayı için de bahane olarak öne sürülüyor. Çok ünlü bir hırsızla -Reşid İbo (1936 yılın sonlarında tutuklanmıştır)- ile birçok dini reis arasında gerçek bir ittifak kurulmuştur. Yezidiler doğrudan tehlike altında bulunmuyorlar ama müritçiliğin yeni başarılarının kendilerini endişelendirmesinden çekiniyorlar.

38 Cebel Sim'an'da müritler, Sincar'daki Xwerkalarınkine benzer bir yakaları var.

Yezidi grupların İslamlaşmasını yavaşlatmıştır. Bununla beraber topluluğun kaderi, şu an Türklerin zamanındaki hallerinden daha iyi durumda değildir. Sert kıyımlar yapılmıyorsa bile, onları çevreleyen unsurların Yezidiler üzerinde uyguladıkları durmak bilmeyen baskı, Yezidi topluluğunu yakın bir zamanda yok olmaya mahkum etmektedir.

Sayıları çok az olan ve iyi bilinmeyen Yezidiler hiçbir zaman haklarını koruyamamışlardır; yasa onlara özel bir kişisel statüyü bile tanımayı reddetmektedir.[33] Yöresel meclislerde temsil edilmiyorlar; bu da, haklarını savunma olanağını ellerinden almaktadır. Meşru olarak isteyebilecekleri avantajlar onlara tanınmamaktadır.[34]

Hatta sanki herkes bu azınlığa karşı tekvücut olmuştur. Her an Yezidileri Müslüman komşularıyla karşı karşıya bırakan ve bazen ciddi bir hal arz eden anlaşmazlıklar meydana gelmektedir; ancak ister basit bir kavga ya da bir kaçırma olayı[35] veya bir gayrimenkul davası olsun Yezidi taraf çok nadiren haklı çıkarılmaktadır.[36] Bu günlük zorluklar, Yezidi topluluğu içinde bir kızgınlığı beslemektedir ve şu anda Kuzey Suriye'de[37] vuku bulan kargaşalı dönemlerde bu durum yeni bölünmelere neden olacaktır.

33 Kadının önünde evlenmeleri gerekiyor, kendi din adamlarının kıydıkları nikah kabul edilmiyor. İşte Yezidilerin şu anki rejime yönelttikleri en acı sitem de budur.

34 Uzun zaman Yezidiler, 'Erşê Qibar'a bir okul yapılmasını istediler. Sonunda, okul binasının inşası ve bakımı için masraflarını kendilerinin karşılaması koşuluyla istek kabul edildi. Okul bittiğinde onlara bir Hıristiyan öğretmen gönderildi; Sincar'dan gelen bir şêx din dersleri veriyordu. Bir süre sonra öğretmenin atanma isteği kabul edildi; ama onun yerine kimse gönderilmedi. Günümüzde çok büyük fedakarlıklarla yapılan bu okul, harabe haline gelmekte ve yapılan bütün müracaatlar cevapsız kalmıştır.

35 Genç Yezidilerde sık sık kaçırma olayları vuku bulur.

36 Yezidilerin umutsuzlukları öylesine büyüktür ki, çoğunlukta oldukları köylerde bile, genelde İslam dinine girmiş eski dindaşlarının arasından seçtikleri Müslüman bir muhtar tarafından temsil edilmeyi yeğlemektedirler.

37 Ekim-Kasım 1936: Seçimler ve Kurd Dağ'da münt hareketinin şiddetlenmesi.

xan qewalleri, Suriye'ye düzenli gelmiyorlar. Tarikatlarının diğer merkezlerinden uzak kalan Efrin vadisinin sakinleri yalnızca kendilerine güvenebilirler.

* * *

Sincar'daki dindaşlarının kaderleri kadar trajik olmasa da Suriyeli Yezidilerin gelecekleri umutsuz değildir. Herkes tarafından terk edilmiş, kimsenin yardımını alamayacaklarını bilerek İslamlaşmaları sadece birkaç yıllık meseledir.

tirmemeye çalışıyorlar: Böylece Cemil Axa yalnızca Büyük Bayramda sahip olduğu tavusları ve dini eşyaları gösteriyor[39]

Bununla beraber, topluluğun yakın bir tarihte yokolacağını düşünmemize neden olan semptomlarla birlikte Yezidiliğin son temsilcilerinden bazılarının gösterdikleri tepki, sonuna kadar inançlarına uygun yaşama arzularını muhafaza edeceklerini göstermektedir.

Cebel Sim'an Yezidilerinin birçoğunun dinlerinin gerektirdiği inançları asgariye indirmelerine rağmen küçük bir elit inançlarına sadık kalıyor. Karabaşlı Şêx Cinnêt ve Xezewiyêli Şêx Hsên gibi bazı şêxler, bilgileriyle ve faziletleriyle ün salmışlardır.[40] Onlardan eğitim alabilmek için etraflarına müritler toplanmıştır. Son olarak Cemil Axa ve Qestel muhtarı Murad gibi biraz eğitim almış bazı gençler de, Yezidi geleneğine ait şanlı hazineleri toplamakla meşguller.

İslamın Yezidi safları arasındaki ilerlemeyi durdurmak için Yezidiler, dışardaki dindaşlarının moral desteğini arama temayülünü göstermektedirler. Cemil Axa ve babası, İsmail Beyin ölümüne kadar onunla irtibat içinde kalmışlardır; 1933 yılında Se'id Bey 'Erşe Qibar'da birkaç gün geçirmeye gitmişti. Irak veya memleketlerinden baskılar sonucu kaçmak zorunda kalan kardeşler her zaman iyi karşılanırlar. Dawûdê Dêwûd, Ekim 1936 tarihinde büyük saygıyla karşılandı ve Cemil, para toplamak için köyleri gezmesine izin vermiştir.[41] Herşeye rağmen diğer Yezidi topluluklarla olan ilişkiler, biraz nadirdir: Normalde Cebel Sim'an'a yılda bir kez uğraması gereken Şey-

39 Bkz. ileriye Ek 3, C. Üç gün inzivaya çekildikten sonra Cemil axa feqir kıyafetini giyiyor.

40 Şêx Cinnêt, 7 yıl boyunca hiç ara vermeksizin oruç tutmuştur, söylendiğine göre bazı mucizeler de gerçekleştirmiş.

41 Bununla beraber Dawûd, yeterince sıcak bir şekilde karşılanmadığından yakınmış ve birkaç gün sonra oradan ayrılmıştır.

BEŞİNCİ KISIM
SONUÇ

0 Müslüman köyler

• Qestel tamamen veya çoğunluğu Yezidi olan köy

•Turunde, çoğunluğu Müslüman olan Mikst köy

• (Iskan) yakın zamanda İslamlaşmış köy

1 Hac yerleri (numaralan Ek III B'deki listedeki isme gönderme yapmaktadır.

HARİTA III: Cebel Sim'an

SONUÇ

Bu incelemenin son bölümlerinde sadece Sincar ve Cebel Sim'an bölgeleriyle ilgilendik. Şeyxan'daki, Türkiye Kürdistanı'ndaki ve Sovyet Ermenistanı'ndaki, grupların incelenmesi, maddi durumlarından, toplumsal yapılarından ve üyelerinin zihniyetinden dolayı birbirlerinden çok farklı olan çeşitli Yezidi topluluklarının, Şex Hadi taraftarlarını Yakın Doğu'nun en kırılgan azınlığı yapan belli sayıda ortak bir karakterde toplandıklarını ortaya koyabilir.

Suriye'de çiftçi ve Türkiye'de aşiret yapısına daha yakın olan Yezidiler, Sincar'da yarı göçebedirler; bunlardan birkaç yüzü basit işlerle meşgul oldukları Tiflis dışında hiçbir yerde kentsel bir unsur oluşturmamışlardır. Bu yüzden de içinde yaşadıkları ülkenin siyasetine doğrudan etki yapmaları mümkün değildir. Hemen hemen hepsi, okuma yazma bilmiyorlar ve çoğu zaman şaşırtıcı olan cehaletleri, modern hayatın koşullarına uyum sağlamalarına engel oluyor. Entelektüel tem-

ALTINCI KISIM
EKLER

bellikleri, kendi dini geleneklerini bile incelemeyi ihmal etmeye itiyor. Tarikatın ahlaki gücü ve dolayısıyla karşı koyma kapasitesi, yok sayılacak kadar azdır. Son olarak büyük mesafelerle birbirlerinden ayrı olan, birbiriyle hemen hemen hiç ilişki kuramayan ve kendilerinden fazla hoşlanmayan topluluklarla çevrelenmiş olan bu toplulukların kaderi, haklı olarak kendi ulusal birliklerini sağlamayı arzulayan genç Doğulu devletlerin elinde bulunmaktadır.

Düşmanlarının kullandığı modern araçlara karşı korunmak için maddi ve manevi silahlara sahip olmayan ve çoğu kez yok olmakla karşı karşıya olduğunu düşündüğümüz Yezidiler, bu kez öyle görünüyor ki tarihlerinin bitme noktasına geldiler. Bağlı oldukları hükümetlerin, en etkili asimilasyon yönteminin zorbalıkla boyun eğdirmek olmadığını, tam tersine onları eğiterek inançlarından vazgeçirmek olduğunu anlamalarını ümit ediyoruz.

EK 1

Aşağıda yayımladığımız belge, Cebel Sim'an Yezidilerinin başkanı olan Cemil Axa tarafından bize verilmiştir. Bu belge kendisine de, çok eski zamanlardan beri ailesinin elinde bulunan bir yurttaşı tarafından verilmiştir.

Elyazması, 3 m 31/ 0 m. 33 boyutlarında rulo şeklindedir. Elyazmasının başı çok yıpranmış ve girişi başkasına ait bir el yazısıyla yazılmıştır. Kuran'dan alıntılanmış birkaç ibareden sonra bu giriş şöyle son bulmaktadır: "Bu belge, Dunbeli Pir Musa'nın inisyasyon diplomasıdır."

Ana metin, Şexr'den gelen bir soyağacı ihtiva etmektedir; ilk atalar, 'Adavviyye'nin kurucusunun isnadıyla ve soyun son kişileri aynı velinin futuvva nisbetiyle karışmaktadır. Şeyx 'Adi ve Şex Hasan (İbn 'Adi)in müritlerinin isimlerini sunan iki liste, rulonun alt kısmında bulunmaktadır.

Her biri farklı el yazılarıyla yazılmış açıklamalar, elyazmasını çoğaltan kişinin kağıdın ortasında bıraktığı boşluğu dol-

Cemil Axa'nın balgesinin başı

durmaktadır. Bu belge, bizlere "yukarıda verilmiş olan asil soyağacının" *Kitab el Cilve*'de,[1] *Kitab el-Habasi*'de,[2] aynı zamanda *Kitab İtikad ehl es-Sünne ve-l Cema'a*'da[3] bulunduğunu ve Dunbeli grubuna ait bir pir ailesininki olduğunu söylemektedir. İmzalayanlar, yalnızca kendilerinin bu topluluğun üyesi olan müritlerden ayinsel vergiyi (zekat) alma hakkına sahip olduklarını öne sürmektedirler.

Belgeye sırf sahip olanların ve haleflerinin menfaati için eklenmiş olan bu şerhleri ve aynı zamanda giriş yazısını da bir kenara bırakabiliriz.

İlk baştaki yazılış amacı herhangi bir kişinin menfaatlerini korumak olan bu belge, *Kitab et Manakib es-Şeykh 'Adi b. Musafir*'in ve günümüzde kaybolmuş olan başka kaynakların bir derlemesidir. Bu iki nokta açısından büyük önem taşımaktadır. İlk önce M. A. Guidi'nin Yezidiliğin temelinin İslam olduğunu savunduğu tezini desteklemektedir: 921 (1515-16) yılında yazılmış olduğu için bu erken tarihte bile tarikatın bazı üyelerinin velilerinin gerçek kişiliği hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olduklarını göstermektedir. Bunun dışında İtalyan bilginin, 'Adi'nin halefleri ile bağları hakkında öne sürdüğü hipotezleri[4] de doğrulamaktadır.

Bu belgede bulduğumuz ve modernleştikçe zerafetini yitiren çeşitli el yazıları, Adavviyye'nin entelektüel çöküşünün biraz da sembolüdür.

1 Modern Yezidilere atfedilen Kitab el Cilve ile karıştırılmaması gereken Hasan ibn Adi'nin eseri.

2 Bu "Kitab el Habasi", "Kara Kitap"ı (Mishefa Reş) hatırlatmaktadır.

3 Şeyh Adi'nin eseri için birinci bölüme bakınız.

4 Bkz. Guidi, age. s. 420-423.

Not: Parantez içindeki ibareler, elyazmasının bazı yerlerinin silinmesinden dolayı sonradan eklenmiştir. Altı çizili olan ibareler de, elyazmasını kopyalayan kişi tarafından unutulmuştu, onları biz ilave ettik. Çoğu zaman yazı şekli yanlış olan yazıya sadık kaldık.

I. Giriş ve Şeyx 'Adi'nin soyağacı

[بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين] الرحيم مالك يوم الدين اياك نعبد واياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم [صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا ال] ضالين امين وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم تسليما [انما امره اذا اراد شيئا ان يقو]ل له كن فيكون لا اله الا الله محمد رسول الله امره ان. . . . . [بسم الله الر] حمن الرحيم قل اعوذ برب الفلق من شر ما خلق ومن شر غاسق اذا وقب ومن شر النفا [ثات في العقد ومن شر حاسد اذا حسد بسم ال]له الرحمن الرحيم قل اعوذ برب الناس ملك الناس اله الناس من شر ال [وسواس الخناس الذى يوسوس فى صدور ال] ناس من الجنة والناس بسم الله الرحمن الرحيم هارون الرشيد على . . . . . ورضى الله عن ابى بكر وعمر وعثمان وعلى و . . . . . بن النسب الشيخ عقيل الشيخ روح و. . . . . فى قبل كتابة الذى امره بكب.ل . . . . . هذيه الوثيقة اجازة پير موسى الدنبلى . . . . . مقدد . . . . . ولا سيما . . . . . فى سائر الافاق اهل السنة والجماعة بالاتفاق لا يعبؤن الغلاة وبدعة المبتدعين المراق باقامة الشيخ الامام الحبر الهمام والبحر الطام شيخ مشايخ العراق والشام علم علماء الحقيقة وسالك مسالك الطريقة الى كل اشارة دقيقة انيقة قبلة

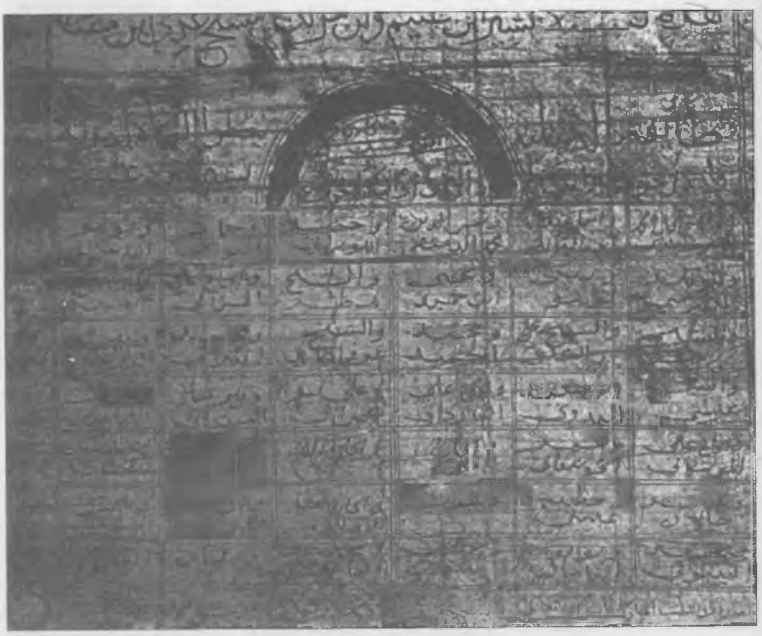

Belgenin son kısmı

ابن الشيخ مسافر المدفون ببقاع العزيز من ارض الشام بقرية تسمى ببيت فار والبيت الذى ولد فيه الشيخ يزار الى الان من جميع البلاد قد عمّر عليه البدري الشيخ حسين المبدا بذكره [10] مسجدا تقصده الجيرة رجاء لاستجاب دعائهم فيه واستخلف عليه النقبا ومد يده فى اخذ العهود بالتوبة فتاب على يده كثير من الناس نفعنا الله ببركاته آمين ولنعد الى نسب الشيخ الامام عدى ابن مسافر ابن الشيخ اسماعيل ابن شرف الدين موسى ابن [11] صخرا عبد العزيز ابن شاذان ابن عمر ابن عبد العزيز ابن دقان ابن الحكم ابن العاص ابن امنه ابن عبد شمس ابن مناف ابن قصى كلاب ابن مرّه ابن كعب ابن لوى ابن غالب ابن فهر وهو قريش ابن مالك ابن النظر واسمه قيس ابن كنانه ابن خزيمه ابن مدركه ابن الياس ابن مضر ابن يزد ابن معد ابن عدنان ابن آد ابن ادد ابن اليسع ابن الهميسع ابن سلامان ابن نبت ويقال نابت ابن حمل ابن قيدار ابن اسماعيل الذبيح ابن ابراهيم الخليل ابن تارخ وهو ازر ابن ناحوا ابن ساروع ابن ارغوا ابن مالع ابن غابر وهو هود النبي صلى الله عليه وسلم ابن شالخ ابن ارفخشد ابن سام ابن نوح النبي صلى الله عليه وسلم ابن لملك ويمك ابن متشولخ ابن اخنوخ وهو ادريس النبي صلى الله عليه وسلم ابن بادر مهلائيل ابن قينان ابن انوش ابن رهبة الله شيت ابن ابى محمد آدم صلى الله عليه وسلّم .

مشقه ونقه

منتشبهبقوفهونهر (؟) .

ومن اعطا الزكاة لبيت بير صخر واخرج من طريقة الشيخ عدى والشيخ حسن ابن عدى .

10 Muhtemelen Badreddin Hoseyn.

11 Metnimizin bu kısmında bir eksik bulunmaktadır: İbn Xallikan'ın ve Karafa'daki yazıtların da 'Adi'ye atfettiği soyağacında Musa'dan sonra "b. Merwan b. El-Hasan Merwan" bulunmaktadır.

الواقدين [1]) كعبة الواردين بدر الدنيا والدين حسين ابن الشيخ الامام العالم العامل القدوة أبي المحاسن يوسف ابن الشيخ الامام المحقق المدقق برهان الدنيا والدين ابراهيم ابن الشيخ الامام العابد الزاهد زين الدنيا والدين يوسف ابن الشيخ الامام شرف الدنيا والدين موسى ابن الشيخ الامام والقدوة الهمام الناسك السالك الولى علاء الدنيا والدين على ابن الشيخ الامام قدوة اهل مصر والشام صاحب الكرامات الظاهرة والمكاشفات الباهرة زين الدنيا والدين [2]) نزيل القرافة بالقاهرة وضريحه بالزاوية العدوية ظاهر المدينة [3])

ولو لم يكن البحر حقيقة لما علت فوق قبته السفينة الشهير بلقبه زين الدين

يوسف ابن الشيخ شرف الدنيا والدين محمد [4]) ابن الشيخ الامام بدر الدنيا والدين حسن [5]) ابن سلطان العابدين وامام الزاهدين وحيد دهره وفريد [عصره] الشيخ عدى [6]) ابن الشيخ الامام علم الاعلام بركة الانام الشيخ ابى البركات [7]) ابن الشيخ الامام صاحب الكرامات التى هى كالبحر الشيخ صخر [8]) وهو اخو الشيخ الامام شيخ مشايخ الاسلام الغوث الربانى والقطب الصمدانى الشيخ عدى الاعزب الذى قال فى حقه السيد عبد القادر الكيلانى لو ان النبوة بالمجاهدة لنالها عدى بن مسافر [9]) وقال رضى الله عنه وقد صحبه الخضر عليه السلام انت الذى موسى لم يستطع معك صبرًا ولكن ها هنا رجل لا انت ولا موسى تستطيعان معه صبرًا الا وهو عدى ابن مسافر وكراماته اكثر من ان تحصى نفعنا الله تعالى ببركاته فى الدارين امين وهو

1 Yanlış yazılmış, الوافدين.

2 Bkz. yukarıya, s. 96-97.

3 Bkz. A. Taymur, age. s. 32.

4 Bkz. yukarıya s. 94-95.

5 Ara satırda şunu okuyoruz:. واما الشيخ حسن والد له الشيخ محمد والشيخ تقى الدين عمر والشيخ عثمان والشيخ على والشيخ ابو بكر الفنكى المدفون بين البيرة وقلعة المسلمين .

6 Bkz. yukarıya s. 30 ve s. 93.

7 Bkz. yukarıya s. 29.

8 Şakır İbn Musafir.

9 Bu söz, Behcet'te ve Kitab et Manakib'de geçmektedir.

II. Şeyx 'Adi'nin inisyasyon İsnadı

. . . . . الشيخ عدى ابن مسافر

(قدس) الله سـ[ره] . . . . . لبس من الشيخ عقيل . . .

المنبجى والشيخ عقيـل لبس من السيخ [مسلمة والشيخ] مسلمة لبس من الشيخ ابى سعيد الحرار (1) والشيخ ابى سعيد لبس من الشيخ محمد القدسى والشيخ محمد لبس من الشيخ على ابن علم والشيخ على من والـده علم والشيخ علم الرملى لبس من الشيخ عمار السعدى وعمار لبس من الشيخ يوسف الغسانى والشيخ يوسف لبس من والده الشيخ يعقوب الغسانى والشيخ يعقوب الغسانى لبس من الشيخ ابى بكر الغسانى والشيخ ابو بكر لبس من الشيخ ابى سعيد الخدرى والشيخ ابى سعيد لبس من امير المؤمنين عمر ابن الخطاب وعمر رضى الله عنـه لبس من النبى محمد صلى الله عليه وسلم والنبى لبس من ربّ العالمين تبارك وتعالى وجبرائيل هو البَرْوانه اى السفير (2) .

III. Şeyx 'Adi'nin Nisbat el futuvva'sı

نسبة فتوة الشيخ عدى ابن مسافر نفعنا الله تعالى ببركاته الشيخ عدى

شرب الفتوة لحميد الاندلسى حميـد الاندلسى شرب لجعفر البالسى جعفر البالسى شرب لمحمد الفاروقى محمد الفاروقى شرب لعلى العزازى على العزازى شرب لموسى الدُنَيسرى موسى الدنيسرى شرب لابى الفتح الحصى ابو الفتح الحصى شرب لاسد العينى اسد العينى شرب لجعفر الكوفى جعفر الكوفى شرب] من الشيخ موسى الشيخ موسى شرب للقاضى شريح بالبصرة القاضى شريح شرب لامير المومنين على ابن ابى طالب رضى الله عنه وكرم الله وجهه الامام على شرب للنبى صلى الله عليه وسلم النبى عليه الصلاة والسلام شرب لله وجبرائيل كان النقيب والبروانا والسلام .

1 Belki الحراز

2 Bu metnin 'Adi'ye bağladığı son kişiler, genel isnadlarda verilenlerle aynı değiller.

وهـذا النسب الشريف المذكور اعلاه نسب العبد الفقير الى الله تعالى
بير يوسف ابن بير جانكير الدنبلي المذكور اعلاه المستحق ما تفضل به جده
قطب زمانه قبال تاريخه من زكاة طايفة الدنبليه عليه وعلى اهله وجماعتـه
وطايفته وليس لاحد غيره وغير جماعتهم المذكورين اعلاه فى ما ذكر اعلاه
من زكاة الدنبليه الاكراد المذكورين اعلاه حق ولا ولا (sic) مستحق وليس
لهم الا الصدقة لا غيره وهذا وجدناه فى كتاب الجاوة وكتاب الحبشى وكتاب
اعتقاد اهل السنة والجماعة فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه
ان الله سميع وعليم وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم .

لبير يوسف واخوه بير محمد ينتقل لابن بير محمد بير ابراهيم وصلى الله
على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم[12] .

وهـذه النسبة المباركة لبير يوسف الـدنبلى اوفو ابن بير عيسى ابن
جهانكير واخوه بير شمس واولاد المذكور بير يوسف الكبير عمرو الدغير[13]
شقيقه بير احمـد والدغير بير بوبكر والديه الصالحه من التابعين من درية
سيد بشر (؟) ابن غنيمه وهاكذا وجدناه فى كتب الماضين فمن بدله بعدما
سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع وعليم وصلى الله على محمد .

وهـذا النسب الشريف المذكور نسب العبد الفقير الى الله تعالى بير حمو
ابن بير غسان الذرية الصالحين من التابعين وهكذا وجدناه فى كتب الماضين
فمن بدله بعدما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع وعليم وصلى
الله على سيدنا محمد وآله .

بير حبيب ابن بير موسى بير بولاد ابن بير موسى بير سفر ابن
بير موسى بير ابن بير موسى بير حسين ابن بير موسى .

12 بير محمد 'dan sonra el yazısı değişmiştir.
13 الصغير

وسعيد البدوى ـــ وعلى التوكل [10] ـــ وخضر الهكارى ـــ واحمد ابن قايد ـــ وابراهيم الرومى ـــ ومحمود القلانسى ـــ وريحان عبد الشيخ ـــ وداوود الحزنيدا (?) ـــ وحماد البوازنجى [11] ـــ وبشير ابن غنيم ـــ وحسن البوزى ـــ والحاج رجب البارسنقى [12] ـــ والشيخ فتيان ـــ وعمار المزرعى ـــ ومبارك ابن اخيه [13] ـــ وابراهيم القولسى (?) ـــ والشيخ جواب [14] ـــ ومحمد الذارانى ـــ وابو بكر القرقورى ـــ وداوود التخومى ـــ وحسن ابو عراجه

فى مكارم الاخلاق كنوز الارزاق

V. Şeyx Hasan'ın müritlerinin listesi

هذه نسبة بشير ابن غنيم وان مريدين للشيخ عدى ابن مسافر

طائفة الدنبليه ذكر اربعين مريدهم يعطوا الزكاة للدرية

وان اخويه ابن غنيم الشيخ حسن بشير ابن غنيم

اولهم الحاج محمد الكفرزمارى ـــ واسماعيل ابن القابله ـــ وشمس الدين محمد الدمشقى ـــ وخضر اللورانى ـــ وحماد البوازجى ـــ وبوبو الباحزانى [15] ـــ وابو بكر الدندسى (?) ـــ وبير بوبو [16] ـــ ويحيى ابن حميد ـــ والشيخ مطر [17] ـــ والحاج على السترانى [18] ـــ والشيخ حميد ـــ

10 Yanlış yazılmış, aslında 'Ali I Mtavvakil (bkz. Frank, age. s. 79)

11 Muhtemelen "el Bawazic". Bawazic, Tikrit yakınlarında bulunmaktadır.

12 Bkz. Hacc Racab, İsma'il Bey tarafından zikredilmiştir, age. s. 106.

13 Yani 'Adi'nin yeğeni, muhtemelen Ebul Berekat.

14 Belki Cevab el Bekr; Şeyh 'Adi'nin değil de Vahhab es Sincari'nin müridiydi (bkz. Behcet, s. 230).

15 Bkz. Bubo Kelender ve Pir Bub, İsma'il Bey tarafından zikredilmiştir (age. s. 108 ve 107).

16 Bkz. bir önceki dipnota.

17 Şeyh 'Adinin mündi değil de onunla birlikte müritti. Ebul Vefa'nın öğrencisi olmuştur (bkz. Behcet, s. 163-65).

18 Bkz. el Hacc 'Ali, İsma'il Bey tarafından zikredilmiştir, age. s. 106.

IV. Şeyx 'Adi'nin müritlerinin listesi

ذكر الاربعين مريد الذى صحب الشيخ عدى بن مسافر في حياته

ألا إنّ أولياء الله لا خوفٌ عليهم ولا هم يحزنون .

اولهم الشيخ عدى ابن مسافر ــ ثم مريده محمد ابن رش [1] ــ وحسن ابن مَمْ [2] ــ وقايد البوزى [3] ــ وابو بكر الحصى ــ وعمر القبيصى ــ وعيسى ابن ابيه ــ ومحمد السنبكى [4] ــ وعبد العزيز الثرثارى [5] ــ وجنيد الناخورى ــ والشيخ جروان [6] ــ ومحمد الترنوسى ــ وسعد الباهلى [7] ــ وحسن الحصرى ــ وكشف الدنيسرى [8] ــ وداود التخومى ــ وعمار الكلبى ــ ورسلان الهراس ــ وجمال ابن سلام ــ وقضيب البان الموصلى [9] ــ والشيخ نعمان ــ ومظفر السلامى ــ واسحاق الكردى ــ

1 Bkz. Mhemmed Reşan, "malik el amtar", İsma'il Bey tarafından zikredilmiştir, age. s. 108.

2. Bkz. Pir Hesen Meman, "pirlerin reisi" İsma'il Bey tarafından zikredilmiştir, age. s. 107.

3 Veli, bu mürit hakkında bir inceleme kaleme almıştır. Kitab Manakib, Ka'id el Buzi'yi değil de Ka'id en Nuri'yi zikretmektedir.

4 Belki Ebu Mohammed eş Şunbuki; Kürt bir eşkıya, dine girdikten sonra Ebu-l Vefa'nın (bkz. Behcet, s. 134 vd., bir de Sa'rani, Tabakat, s. 147) hocası olmuştur.

5 Tartar, Musul bölgesinde Fırat'ın bir koludur.

6 Bkz. Pir Cerwa (İsma'il Bey, age. s. 108).

7 Bkz. İsma'il Bey, age. s. 108.

8 Donayser, Mardin bölgesinde bulunan küçük bir şehirdir.

9 Bkz. Behcet, s. 196. Bu velinin Adi'nin bir müridi değil ders arkadaşı olduğunu düşünüyoruz: Aynı zamanda 'Abdel Kadir el Cilani ile de temas kurmuştur. Musul'da, yaklaşık H. 570 yılında vefat etmiştir. Yezidi geleneği, Kadid el Ban'ı da bilmektedir: Bkz. İsma'il Bey, age. s. 108.

1 İleride adı geçen kişinin soyağacı:

محمد (1) بن احمد (2) بن محمود

بن عبد السلام بن محمود بن عبادة بن محمد بن احمد بن عثمان بن سعادة بن عيسى بن موسى بن الشيخ ابى البركات اخو الشيخ الصالح المسلك عدى...

2 İbn Xhallikan'ın ve başka biyografların kaleminden 'Adi ve Ebul Bereket'e ayrılmış uzun metinler; aynı zamanda da Behcet'ten alıntılanmış ve onların gerçekleştirdikleri mucizelerle ilgili hikayeler. Beyt Far hakkında şimdiye kadar hiç görülmemiş ayrıntılar ihtiva eden ve Suriye'deki 'Adavviyye'nin 9. Yüzyılda sahip olduğu önemi anlamamızı sağlayan yazıyı vermekle yetineceğiz:

وموضع مولدها (عدى وصخر) زاوية يقام بها الصلوات وذكر الله سبحانه وتعالى فى غالب الاوقات وهو مكان مبارك يستجاب به الدعوات وذكر لى بعض من كان يتردد اليها من اهل تلك المحلة وكان من الصالحين انه ما بات بها جنبا الا وجد ملقاً خارجها ولا يقدر احد ينام بها بانفراده من شدة الهيبة وكان رحمه الله يفتخر ببياته بهـا فى بعض الاحيان وحده يعنى وان غيره لا يقدر على ذلك من الخوف وجددت بها سماطاً للفقراء الواردين وغيرهم ممن يحضر من المسافرين وقبر والده الشيخ مسافر وولده صخر بالقرب من الزاوية على تل وعليه قبة مشرفة على البقاع بقرية بيت فار وله كرامات ظاهرة...

3 'Adi'nin inisyasyon isnad'ı.

1 806 yılında doğmuştur ve 874'te vefat etmişti (bkz. A. Teymur, age. s. 40). Bu kişinin soyundan gelen kişiler, Xalil Bey'in eserlerinde zikredilmediği için 1004 tarihli bu belgenin daha eski bir belgenin kopyası olduğunu düşünmekteyiz.

2 782-868; Beyt Far'da doğmuştur (bkz. A. Teymur, age. s. 40)

والشيخ زريب ــ والشيخ علي ابن الكاف ــ وعبد الحميد ــ والشيخ عرفي انكاري ــ ومحمد النيرابي [19] ــ وبير محمد الدرحني ــ والشيخ عيسى ابن سعيد البدوي ــ والحاج علي المارداني [20] ــ وعلي بو بكران ــ وبير بيال السيّداري ــ وبير دل الدابيدي ــ والحاج علي الموسكاني [21] ــ وعمر الخوشفاني ــ والحاج ملي ــ والحاج ابراهيم ــ وعيسى اللبودي ــ وحسن الجاري ــ وعمر خالان [22] ــ وخطيب عيسى ــ وغديب ــ والحاج جكا الاربلي ــ وبوبو الخوابي ــ وبير خليل المهدي ــ ومحمد اليوني (؟) ــ وبوبو الناساني (؟) ــ وموسى سبودي ــ ومحمدالنا... (؟) ــ وسلمان البكري.

وصار ذالك النسب المبارك انشا الله تعالى في سنة واحد وعشر... وتسعماية.

* * *

Bu kitabımız baskıdayken, Xalil Bey Mardam Bey'in sayesinde yukarıdaki metne yakın bir metin elimize geçti. Şamlı Xalil Beyin* ailesinin arşivlerine ait olan bu belge H. 1004 tarihinde kaleme alınmış ve şunları ihtiva etmektedir:

19 Halep yakınlarında, Neyrab.
20 Bkz. s. 231, dipn. 18.
21 Bkz. s. 231, dipn. 18.
22 Bkz. Omer Xala, İsma'il Bey, age. s. 108.
* Xalil Bey, ananesinin annesi Muhammed b. Ahmed"in kızı [illegible]. Bir sonraki paragrafta onun soyağacı verilmiştir.

EK 2
KÜRTÇE METİNLER

I. Sultan Êzinin İstanbul'u fethetmesi

(Cebel Sim'an)

Roja Sultan Êzî eskerê xa kişand ser Îstambûlê, hijde hezar çadir li ser behrê vegirt. Masîya serê xa ra kir, hevenê çadirê dekartkê masîya girêda. Ehelê Îstambûlê qom bû. Qadî şiro şand cem Sultan Êzî. Go: "Here, İslam bike!" Çû, li ber behrê, sekinî, ban kir: "Ez kewerim[1] cem te." Ban kir. Sultan Êzî go: "Bêje: -Bi iznê Sultan Êzi!" Av cemedî, çû cem Sultan Êzi, Qadî şiro go ji Sultan Êzî re: "Were, İslam bibe!" Sultan Êzî go ji Qadî şiro re: "Were, êzidî bibe!" Qadî şiro go: "Ez nabim, ez Mhemmed ber nadim!" Sultan Êzî go ji Qadî şiro re: "Kas ra ke, çiçek danî ser ninoka xa." Go: "Balêse!". Weqtê alist, li ez-

1 Ezê werim yerine ezê herim olması gerekirdi. Bu gelecek şekli, Dagh ve Cebel Sim'an Kürtlerinin diyalektlerine haz bir şekildir. Ke veya ka, "Hadi!" anlamında kullanılan bir nidadır.

M.A. Guini (age. s. 422) tarafından oluşturulan listeyle ve A. Taymur'unkiyle (age. s. 39-41), birleştirildiğinde yukarıda yayımladığımız iki soyağacının bizlere sunduğu bilgiler aşağıdaki tabloyu çizmemizi sağlamaktadır.

Şeyh Adi izleyicilerinin soykütüğü

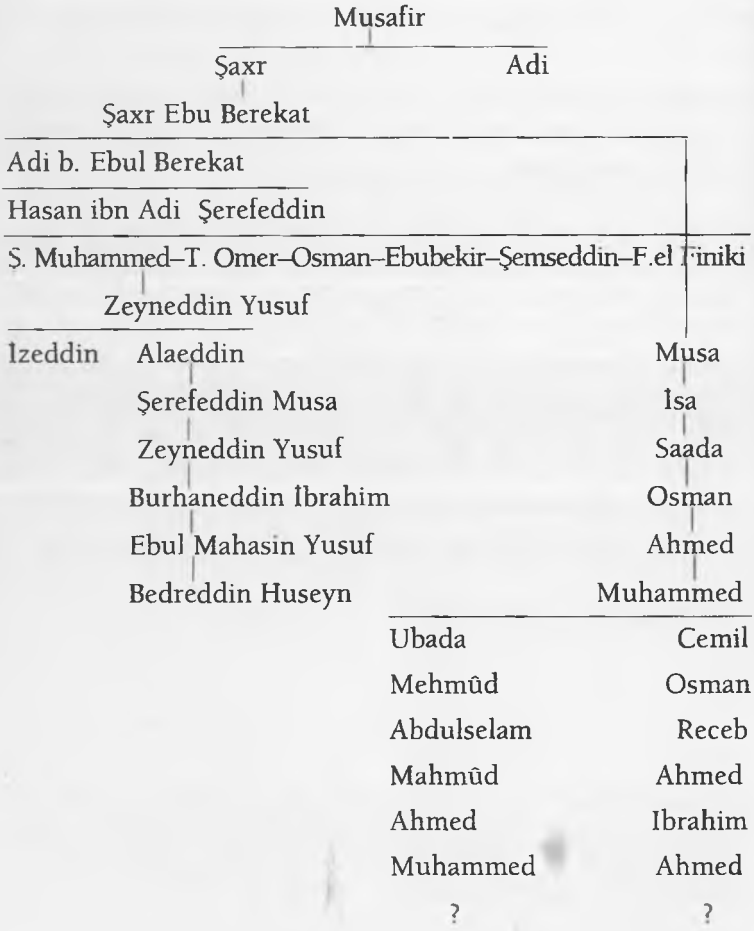

Osman, hezar nabe do hezar, heger ki tu milletê min rakê ferman, ezê li te ra kim êxer zeman."[2]

II. Dünyanın sonu (Cebel Sim'an)

Osman mirovekê mumnîn ji mala Ibrahîm Xelîl bû; heft cara çû cennetê. Çû cem Sultan Êzî, go: "Ya Sultan Êzî, tu derê ko?" Go: "Ez diçim Istambûlê, text bistimin ji Qostantîn." Sultan Êzî go: "Osman, tu hatê çî?" Go: "Ez hatim, wekê te text stand, min divêt tu text bidê min!" Sultan Êzî gote Osman go: "We'd be, wekê min text stand ji Qostantîn, ezê bidim te, li ser destê Xodê." Wekê Sultan Êzî heftê û dû sal rûnişt ser text, Osman hate cem Sultan Êzî, go: "Ya Sultan Êzî, weqta kê de ez hatim cem te, te qerar da min, wekê te go: -Hege min text stand, ezê bidim te. Kanî we'de te?" Sultan Êzî go: "Soz li cem mirovê hirre!" Û go: " Ez jî hirrim!" Sultan Êzî ser text dihat, got: "Were Osman, ser text rûnî!" Wekê Osman rûnişt, Sultan Êzî gote Osman, go: "Hev textê min e, je te re bidamane, sal bi sal, tu ê dirav bidê; heke tu li milletê min rakê ferman, ezê li te ra kim êxer zeman!" Osman gote Sultan Êzî, go: "Tu ê çi li Osman ra kê?" Go: "Ezê Lolo lê ra kim, û çi kasa ejnebî heye, ezê li te ra kim û ezê te xerab bikim, heta we'dê te temam bibe". Sultan Êzî go: "Qerarê te temam bû, tu jî ser text dihatî, ezê 'Îsa dim; text wê here Misrê; li ser rûni çêl salê. 'Îsa Sultan be û Şerfedîn bi muhdî be çêl salê. Weqta ki çêl salê temam bû, 'Îsa jî ser text daye. 'Îsa û Şerfedîn wê herin li ber çiyayê Qaf Daxi. Li wê derê dimirin Şerfedîn û 'Îsa. Rebb el 'Alemîn emrê Cibraîl bike ki: "Tu ê here qapîyê Qaf Daxê veke, jê biderxê Hacûc." Heft sala Hacûc wê hikim bike. Paşê Macûc rabe, Hacûc bikoje. Çêl salê Macûc hikim bike; peş va,[3] rabe

2 Bkz. yukarıda çevirisi s. 57-59.

3 Paşê va yerine.

mana qapi ve bû. Nihêrî Şêx Hadi li ser kursîyê rûniştî ye. Dinya û axêret ji Qadî şiro vexwîya bû. Qadî şiro go: "Şabaş, ya Sultan Êzî!" Ra bû, raqisî. Ehelê Îstambûlê got: "Me Qadî şiro şand li cem Sultan Êzî, ki Îslam bike, rabû, jê re raqisî!" Ehelê Îstambûlê bi kevira bi Qadî Şiro ket. Weqia kevir hatin, Sultan Êzî got: "Were pîvaz!" Hev kevirê wan davêt bû pîvaz.

Qiza Qostantîn çû cem bavkê, got: "Hakimek hatîye ser te, lazim e tu text teslîm kê." Qostantîn go: "Ez text teslîm nakim!" Qîzê go: "Şertekê min heye; şertê pûç kir, tû ê mejbur text teslim kê". Qizkê sê masî girtin, di rûn de kawirandin. Kirna satilê û da dest mirovekî xa, şand ji Sultan Êzî re. Çu, li ber behrê sekinî, hev mirove. Bana Sultan Êzî kir, go: "Ez kewerme cem te, behr e û av e, ez nikam werim!" Sultan Êzî go ba wî mirovê: "Tu ê bêji: -Bi destûrê Sultan Êzî". Go: "Bi destûrê Sultan Êzî!" Av pêşê cemedî. Çû cem Sultan Êzî, satil pêşê danî. Go: "Çi ye hev?" Wî jê re fetilî, go: "Ya Sultan Êzî, hev e qîza Qostantîn ji te re şand." Go: "Satil ve na ke, şande bibe je kodan anî." Satil ra kir, bir, çû. Ber li pêşiya qîzê Qostantîn danî. Qostantîn satil ve kir, sekir ki satil tija av e; sekir sê masî tide ne, kesk e, di nav satilê digerî.

Paşê, Hejîya Sofîya go: "Lazim e, bi emrê Rebb el 'Alemîn tu text teslîm bike; qerarê te temam bû!" Qostantîn ji qîzê re go: "Ez ser text da nim û ez teslîm nakim." Hejîya Sofîya go bavê xa: "Ya Sahib el qerar, heva bi qerarê Rebb el 'Alemîn e!" Kitab ve kir go: "Seke, We'd temam bûye, heke tu text teslîm nake, ezê hikim li te bikim." Qostantîn text teslîm nakir. Sultan Êzî nifir lê kir, kor kir, û dû'a lê kir, sax kir, nûr pêşê kirê, go: "Ya Qostantîn, heke tu text teslîm kê, teslim ke, û teslim nakê, ezê te bi kevir kim, bi heqqîya Rebb el 'Alemîn." Paşê, Qostantîn, text teslîmê Sultan Êzî kir. Sultan Êzî heftê û dû sal li ser text rûniştû hikim kir. Paşê heftê û dû sal, bi emrê Xodê, text teslîmê Osman Ciq kir. Sultan Êzî go ji Osman re, go: "Ya

ger ki be'dê salekê tiştekî te li cem min zêde bû, lazim [illegible] mi re helal bikê."

Mîrovê yehûdî, wekê dî Şêxo Bekir kezîya qîza Qadi qot kir, çû, xeber da bavê keçikê. Gota Qadî: "Dilê qîza te kete derwîş kî." Qadî sûr ra kir û çû. Çûya qîza xa ki bikoje. Wekê çû nik qîza xa, qîz tersîya ji terse re, bezîya destê bavê xa. Go: "Bavo, ti cara tu ne hatî cem min!" Qîzik di ber Rebb el 'Alemîn gerî, go: "Ya Rebb el 'Alemîn, min xêr kir û hev xêr bû şirr, li min gerî!" Rebb el 'Alemîn Cibraîl şand, hat, dest li pişta keçîkê xist, kezîyê wê wekê berê bû. Qadî go: "Keça min, tu pişta xa bifetilî mi!" Qadî nihêrî kezîyê qeça wî temam e, ban kir hê yehûdî, go: "Were, binêre kezîyê qîza min û hev kezîya te çêkirî ye!" Wêke hat, nihêrî, sekir ko kezî çêkirina destê wî ye. Qadî got yehûdî, go: "Hev kezî te çêkirî yê, lê na?" Got: "Belê, hev kezîya min çêkirî ye". Qadî şûr kişand, li stîyê yehûdî xist, koşt.

Paşê, Şêxo Bekir qeçik anîn, hatin mala Şex Hadî, heya niha, miqamê wa li Laleşê ye.

Çevirisi:

Şêxo Bekir İki Alemin Rabbi tarafından çok seviliyordu. [Bir gün] Tanrı ona kızmış ve onu Bağdat'ta göndermiş. Orada yedi yıl boyunca sefil bir hayat sürmüştür; yedi yıl boyunca dilenmiştir. Tanrı Cebrail'e yedi erkek çocuğu alıp Şêxo Bekir'in evine yerleştirmesini emreder. Bu erkek çocukların hepsi kör, dilsiz veya topaldı (?). Tanrı Şêxo Bekir'e acıdı. Eve döndüğünde çocukları buldu ve Tanrıya şöyle dedi: "Ey Rabbim, bana yaptığın azdı! Şimdi bir de yedi erkek çocuğu gönderdin!" Çocukların açlıktan ağladıklarını gördü. Bağdat'a geri döndü. Yollarda başı boş geziyor ve ağlıyordu. Kadı kızı penceresinden sokakta zavallı bir adamın ağladığını gördü.

Masûrê Hellac. Masûrê Hellac dinê bijene, dinya hemû dûz bike. Ji pêş va, bayê rabe li ser erdê Şamê, bayê lêxe, hemû dûz ke, wekê hêkekê. Erdê konaxê sê roja vexwîya bike...[4]

III. Şêro Bekir'in hikayesi (Cebel Sim'an)

Şêxo Bekir 'ezîzê Rebb el 'Alemîn bû. Xodê lê xezibî, rakir, şanda Bexdayê. Heft sala Şêxo Bekir hişt li Bexdayê. Şêxo Bekir sefîl bû, pars kir heft sala. Rebb el 'Alemîn emrê Cibraîl kir; heft qeçik[5] birin, di mala wî de danîn. Hev qeçika hemû hinek kor bûn, hinek saket bûn û hinek jê çalmiş bûn. Rebb el 'Alemîn Şêxo Bekir hata rehmê. Şêxo Bekir çû mala xa, nihêrî di hindiro de heft qeçik in. Şêxo Bekir go: "Ya Rebb el 'Alemîn, hev hindik e ki te bi min kir û hên te hev heft qeçik ji mi re şandin!" Şêxo Bekir nihêrî her heft qeçik didani girî ji nêzara, Şêxo Bekir fetilî nav bajarê Bexdayê, digerî li ziqaqa û dida girî. Qîza Qadî nihêrî di konakê de derwîşek li sûqê dida girî. Dilê qîza Qadî pê dişewitî qîza, qîza Qadî ban kir go: "Ya derwîş, tu were cem min, ezê xastina te bidima te." Şêxo Bekir go: "Ez nêm, ez ne hû mirova me!" Qîza Qadî go: "Derwîş, were, ez zanim xastina te çî ye; li boyê Rebb el 'Alemîn, xastina te ez bidima te." Şêxo Bekir çû cem qîza Qadî. Qîza Qadî fetilî, pişta xa da Şêxo Bekir, go: "Ya derwîşim, tu kezîya mi qot ke, çê lazimê te ye ji xa re bistîne." Kezîya qîzkê hemû zêr bû, yaqût û elmas bû. Li vê weqtê çevê mirovekî yehûdî lê bû. Şêxo Bekir çû, hev kezîya da firnecî. Got ji firnecî re: "Hev ji te re û tu ê bidê min nanî." Wekê firnecî dît, sekir heqqê wî ne li tîrek nane, hev ne tê kirîn û netê firûtin, heqqê wî gelek e. Firnecî got: 'Ya derwîşim, ezê bidima te nan, wa lakin, min divêt tu her ro werê bistînê bo mala xa barek nan, heya salekê, û he-

4 Bkz. daha yukanda çeviriye, s. 59-61.
5 Qeçik: oğlan; keçik : kız.

mı?" "Evet bu saçları ben yaptım!" Kadı kılıcını çeker, Yahudinin boynunu vurur ve onu öldürür.

Sonra Şêxo Bekir, çocukları götürür. Şêx Hadi'nin evine gelir. Bugün Laleş'te makamları vardır.[7]

IV. Gawirlerin hikayesi (Cebel Sincar)

Gawir li çiyayê me bû. Meskenê wa Şîlo bû. 'Elîyê Şêr li zikê daka xwe de bû. Xodê kerem jê re kir, Xelatî lê kir. Meznê Gêwir gota mehqulê xwe, go: "Zarokê li zikê daka xwe de ye; heke ev zarok bû û mezin bû, ewê me ji vir bike der." Gota mehqûla; "Emê zikê jinkê biqelêşin û zarok ij zik bavêjin, da bimirî". Xûlama jinkê hebû, ev jî bihemlê bû. Çûna bal, go: "Me ev jinkê divê." Daka 'Elîyê Şêr vêşart. Xûlama wê şerjê kir, zikê wê qelaşt. Nêrî keçikekê di zikê wê de. Çûna ba meznê xwe, go: "Tarîxa te derewa dike, me jinik şerje kir û me zikê wê qelaşt; keçikek li zikê wê de bû." Gotê: "Tarîxa te derewa dike."

Meznê Gêwir sund xwar, got: "Dowanzde sal, tarîxa xwe de ez dernêxim!" Be'dê dowanzde sala, tarîxa xwe de nêri. Ne ev jinik şerjê kir, yeka dî şerjê kir bedela wê. Meznê Gêwir banê mehqûlê xwe kir. Go : "We ez derewîn derêxistim: Ve ye ev kurik mezin b." Xodê kerem daye wî. Zilfeqar jê re şand. Dindila ba Gêwir bû. Ti kes nediheband hekê zilamê digirt, dikuşt. 'Elîyê Şêr bihîst Dindila nêv Gêwir e. Xwe belengaz kir. Çû nêv Gêwir; çû male xwedanê Dindilê, gotê: "Ezê bimi xûlamê te." Gotê: "Tu çi şixilê dikê?" Go: "Ez kêrî seysîyê hespa te." Go: "Hespekê min e." Go: "Tu karî wî birî û ceh bidîyê." Go: "Ezê av bidim û ezê ceh bidimê." Go: "Hekê zilamê dî, di-

7 Be'şiqa'da Şêxo Bekir'e ayrılmış kutsal bir mekan vardır (bkz. Anastase Marie, age. s. 397). İsma'il Bey, bu velinin Şêx Hadî ile aynı çağda yaşadığını ileri sürüyor ve ona "re'is el foqara" olarak adlandırıyor (bkz. age. s. 106).

Duygulandı. Şöyle bağırdı: "Ey dilenci! Gel benim evime, istediğini vereceğim!" Şêxo Bekir şöyle cevap verdi: "Gelmem, ben o insanlardan değilim!"[6] "Zavallı adam gel, ne istediğini biliyorum, istediğini vereceğim, Tanrı aşkına." Şêxo Bekir kadı kızının evine gitti. Kız döndü ve sırtını gösterdi: "Zavallı adam, saçımı kes ve dilediğin kadar al." Kadı kızının saçı altından, elmastan ve yakuttandı.

O anda bir Yahudi Şêxo Bekir'i gördü.

Şêxo Bekir, bu saçları fırıncıya götürdü ve ona şöyle söyledi: "Bu senin için, bana ekmek verirsin." Fırıncı saçı görünce, bunun bir ekmek rotolunun fiyatı olmadığını, satın alınamayacağını ve satılamayacağını ve çok değerli olduğunu anladı. Şöyle dedi: "Zavallı adamım, sana ekmek vereceğim, ama bir yıl boyunca her gün evin için gelip bir kucak ekmek almanı istiyorum; eğer bundan sonra sana birşey borçlu olursam, bana helal etmen gerekecektir."

Şêxo Bekir'in kadı kızının saçını kestiğini gören Yahudi, gidip kızın babasını haberdar eder ve şöyle der: "Kızın bir dilenciye sevdalandı." Kadı kılıcını alıp gider. Kızını öldürmeye gitmiştir. Kızın evine vardığında kız çok korkmuştur; babasının elini öpmek için atılır: "Baba, sen hiç benim evime gelmemiştin!" Tanrıya seslenir ve şöyle der: "Ey İki Alemin Rabb'i, ben iyilik yaptım ve bu iyilik bana kötülük olarak geri döndü!". İki Alemin Rabb'i Cebrail'i gönderir. Cebrail eliyle kızın sırtına vurur ve kızın saçları eskisi gibi olur. Kadı şöyle dedi: "Kızım sırtını dön." Kızının saçının olduğu gibi durduğunu görür. O Yahudi'yi çağırır ve ona şöyle der: "Gel kızımın saçlarını gör! Bu saçları yapan sen misin?" Yahudi gelip kızın saçlarını görünce kendi elleriyle o saçları yaptığını hatırlar. Kadı Yahudiye şöyle der: "Bu saçları sen mi yaptın yoksa yapmadın

6 Genç kızın niyeti hakkında yanılıyor.

EK 3
CEBEL SİNCAR VE CEBEL SIM'AN'DA BULUNAN ZİYARETLERİN LİSTESİ

A- Cebel Sincar

Not: Parantez içinde bulunan isimler, ziyaretlerin bulunduğu bölgelerinkidir. Numaralar da Harita II'ye gönderme yapmaktadır.

1. Bilêlê 'Ebeş (Semmoqa)
Fazla ziyaretçisi yoktur.

2. Şê Şims (Cefriya)
Kubbe; göz hastalıklarının iyileştirilmesi isteniyor. Bayram: Yazın ortasında. Bekçisi: Şêx Hacê Mêso (Şê Şims).

3. Amadin (Helliciyan)
Kubbe; deliliğin tedavisi.

kuje." Go: "Xem nine!" Çû derê Dindilê, ve kir. Vê re kelimî, go: "Heyvana Xodê, Xodê Zilfeqar ji mi re şand, û bi emrê Xodê, Dindila Gêwir e!" Xodê gota 'Elîyê Şêr, go: "Mi da te; kuştina Gêwirê bi destê te". Mahekî xûlametî kir. Dindilê gotê, go: "Mi derêx." Dindilâ ij odê derêxist, dinya Dindilê baz da. Gota meznê Gewîr, go: "Ev hespa te ya, û zilam hemû dikuştin û bi vî re deng nake!" Lê swar bû. Go: "Bi xatirê we!" Il Gêwir bû hawar. Go: "Hespa te bir û çû!" Ew kete nêv Gêwir û her çê gihiştê kuşt, û derketê ij Çiyayê Şîngalê û 'Elîyê Şêr kete pê; heta behrê pê der baz kir. Ij wê rojê, Gawir ne vagiriye û tarîxa wan ne xwîyaye. Gawir zani kê milkê kî ye.[8]

8 Bkz. daha yukarıda çeviri, s. 125-127.

10. Evdel'eziz (Mejlûniyê)

Kubbe. Xiranlar daha çok ziyaret ediyorlar. Bekçisi: Şex Reşo.

Qember Eli (Beled yakınlarında)

Müslüman zıyareti, aynı zamanda Yezidiler de oraya gidiyorlar.

Şêx Berkat (Benexse)

Kubbe. Bu ziyaretten alınan toprak hayvanları uyuz hastalığından kurtarıyor.

'Evdelqadir (Mejlûniyê).

Kubbe.

B- Cebel Sim'an

Not: Numaralar Harita III'e gönderme yapmaktadır.

1. Parsa Hanûm (Qestel)

Kubbe. Hiçbir özelliği yok.

2. Şêx Hêmet (Qestel)

Bir mağaranın yakınlarında kubbe. Kadınlar oraya Cumaları gidiyorlar ve yiyeceklerini götürüyorlar. Bu ziyaretin toprağı gözleri iyileştiriyor.

3. Şêx Xerib (Sinkellê)

Kubbe ve kutsal ağaç (çam).

Brim Sadıq et 'Evdelmemman (Meş'elê ile Qatme arasında)

Cıbb Rabî ('Azâz).

Şu anda belediyenin bahçesinde bulunan çeşme.

4. Şê Bilqasim (Çerse)

Kubbe ve kutsal ağaç (meşe). Kulakları ağrıyan kişiler, hasta uzuvlarına bu ağaçtan topladıkları bir meşe palamutunu sokarak iyileşiyorlar. Bayram: Sonbahar sonu. Bekçisi: Şê Xelefê Mîrza.

5. Şêx Rûmi (Qûwêsa)

Fazla ziyaretçisi yoktur.

6. Şerfedin ('Eldina)

Kubbe. Bütün hastalıkları tedavi eder. Bayram: İncir hasadından sonra. Bekçisi: Şêx Xelef (Şê Amadin). Sincar'daki ziyaretlerin en ünlüsüdür.

7. Amadin (Mihirkan)

Kubbe. Bayram: Sonbaharın sonunda; çok ziyaretçisi vardır. Bekçisi: Şêx Xelef.

8. Çêl Mêra

Bu ziyaret dağın tepesinde bulunmaktadır. Birbirine yakın bir mağara ile bir kubbe bulunmaktadır. Çêl Mêra, "Kırk Erkek" anlamına geliyor. Efsaneye göre bu kırk erkek, Ferxedîn yeryüzünde yaşarken onun hizmetinde bulunan kırk süvari melekmiş. Göğe yükseldiğinden beri, onların yardımlarını hakeden Yezidi reisinin gelmesini bekliyorlar; bu reisin bütün dünyaya hakimiyetini ilan etmesine yardımcı olacaklardır.

Çêl Mêra'dan bir avuç toprak alıp üzerinde taşıyan kişi bütün tehlikelere karşı koyabilir. Ziyarete çok insan geliyor, ama sadece Cenewiya aşiretinden gelenler var.

9. Pir Zekeri (Beled yakınlarında)

Müslüman ziyareti; her tür inançtan insanlar geliyor. Bayram: Sonbahar sonu.

Dağın eteğinde taşlardan çevrilmiş toprak. Romatizmadan şikayetçi olanlar oraya gidiyorlar ve yanlarında orada kesip yedikleri tavuklar götürüyorlar; yemeklerini yedikten sonra toprağı hasta olan yerlerine sürüyorlar.

8. Şê 'Evdelqadir (Turunde)

Birkaç kutsal ağaç, kabaca yapılmış bir kubbe ve tutulması yasak olan iri balıkların yüzdükleri bir su kaynağı. Mekanın kutsal olmasına rağmen kadınlar, gelip orada çamaşır ve bulaşıklarını yıkıyorlar.[1]

Şêx Sefil ziyareti

Şêx Sefîl (Karabaş)

Şêx Se'idi (Karabaş)

Şêx Mhemmed (Karabaş)

1 Şeyxan'da Behzane'de kutsal balıkların bulunduğu bir kaynak mevcuttu. Bir ağacın ayağından çıkıyor. Bu ziyaretin adı Şêx Beko. Balıklara biraz ekmek attıktan sonra ağaca kıyafetlerinden bir parça kumaş asan ateşli hastalar burayı ziyaret ediyorlar.

4. Çêl Xanê ('Erşê Qibar yakınlarında)

Sincar'daki Çêl Mêra'nınki gibi bu ziyaret Ferxedin'in kırk meleğine adanmıştır. Dağın yamaçlarında bulunan bir mağaradan oluşmaktadır; çoğu zaman kuru olan nehrin yatağını izleyerek oraya varılıyor. Mağaranın zemini, göğüs şeklindeki dikitlerden oluşuyor. Mağaranın tavanından akan sular, doğal bir çukur içinde birikiyor ve kadınlar sütleri olması için bu suyu içiyorlar. Dışarıda iki kutsal ağaç bulunuyor: Biri hacıların dallarına kumaş bağladıkları incir ağacı diğeri de meyvelerinin toplanması yasak olan bir zeytin ağacı. Ziyaretin etrafında bir *harım* sınırı çiziyor; eskiden bu sınırlar içinde yeşil meşe ormanı vardı; söylendiğine göre savaş döneminde Türkler burayı yok etmiştir. Sadece birkaç ağaç kalmış geriye. Çêl Xanê'nin batısı yönünde birkaç yüz metre ötesinde kocaman bir ağaç bulunuyor; ağaca Melek Hadi'nin makamı yaslanıyor. Sadece üst üste konmuş taşlardan oluşan bu yapı, Şêx Hadi'nin Çêl Xanê'de kırk gün inzivaya çekildiğinde onun tarafından oraya kurulmuştu. Veli harcını karmak için süt kullanmış.

Her baharda çevredeki köylerde bulunan Yezidiler ve Müslümanlar, Çêl Xanê'de toplanırlar. Orada kurbanlar kesip yiyorlar. Mağaranın girişinde herkesin kendine ait bir yeri vardır. Doğal olarak ileri gelenler mağaraya daha yakın bulunan kayalara sahipler.

5. Melek Hadi

6. Çêl Xanê

Çêl Xanê yakınlarında bulunan bu ziyaret de bir mağaradan oluşmaktadır. Daha az ünlüdür ve oraya sadece romatizmaları tedavi etmek için gidiliyor.

7. Şêx Sefil (Turunde yakınlarında)

16. Şêx Qessab (Gundê Mezin).

Yamaca dayalı kubbe. İçerisinde modern görünen bir türbe bulunuyor. Gerdel şeklinde oyulmuş iki taş parçasının içine tavandan akan su birikiyor; bu su göz hastalıklarını iyileştiriyor.

c- Kekê 'Êziz

Bu türbe, incelediğimiz bölgelerin dışında bulunmasına rağmen öneminden dolayı hakkında birkaç bilgi vermemiz gerektiğine inanıyoruz. Kekê 'Êziz, Kara Dağ'da, Qoştane'de (Rumqellê'nin kazası) bulunuyor. Kutsal mekan, suni olarak üç bölüme ayrılmış olan bir mağaradan oluşmaktadır. Hacılar sadece ilk iki mağaraya girebiliyorlar, üçüncüsüne sadece oranın bekçisi girebiliyor. Bu son odanın içinde, sülfür gazlarının yükseldiği bir çukur bulunuyor.[3] Ziyaret Şêx Hadi'nin bir müridine vakfedilmiştir; ancak bu kişinin sadece lakabı biliniyor (Kekê 'Êziz "sevilen kardeş" anlamına geliyor). Birkaç feqiran türbenin bakımından sorumluydular ve ona bağlı olan mülkün gelirlerini alıyorlardı. Bunun dışında iki tawus'a sahipler.

Kekê 'Êzizden yaklaşık yaya olarak bir saatlik bir mesafede Şêx Mend'e vakfedilmiş bir mağara bulunuyor. Orada veliye ait olan kıyafetler bulunuyor.

1925 yılında Türkler, bu iki ziyareti yıktıklarında orada bulunan kutsal eşyalar, gizlice Suriye'ye götürülüp Cemil Axanın babası Derwiş Axa'ya verilmiştir. Bunları yılda bir kez gösterime sunan bu kişinin elinde bulunuyor. Cemil aynı zamanda Kekê 'Êziz *vakıf* mülküne ilişkin belgelere sahiptir. Bunları Türkçeden Arapçaya tercüme etmiş ve artık gereksiz olarak algıladığı orijinal belgeleri de yok etmiştir. Bizlere yaptığı çalışmayı göstermek istediğinde bunları yitirdiğini fark etti.

3 Peder Perdrizet'in hikayesini yayımladığı Cizvit peder, Kekê 'Êziz'i gezmiştir. Bu olayı tasvir etmiş ve bundan şeytani bir eser görmüştür.

Şêx 'Evderrehman bin 'Ewfi (Karabaş)
Kısır olan kadınlar çocukları olması için oraya gidiyorlar.

9. Şêx Helif Xelifê Şêx Hadi (Basûta)
İyi inşa edilmiş bir kubbe ve bir kaynak. Romatizma derdi olanlar ve çocuk sahip olamayan kadınlar geliyorlar. Duaları kabul edilen kişiler, ziyaretin içine yere bir çubuk batırıyorlar. Son yıllara kadar Borc 'Evdalo insanları, ölülerini bu ziyaretin etrafına gömüyorlardı. Basûta'da oturanlar, yakın bir dönemde onların buraya girmelerini yasakladılar.

10. Borc 'Evdalo
Bu köyde çalılarla çevrelenmiş bir su kaynağı bulunuyor; bu mekan ziyarete dönüşmek üzere; aslında buranın özel bir fazileti yok hatta adı bile yok. Basûta'da ölülerin gömülmesi yasaklandığından beri buraya ölüler gömülüyor.

11. Şêx Mhemmed (Xezewiyê'nin yukarısında)
Dağda taşlarla örülmüş bir toprak parçası. Romatizmalılar.

12. Şêx Rikkêbê Şaderê (Şêx Xidir)

13. Ebû Ke'b (Ebû Ke'b)

14. Şêx 'Elî (Bosûfan)
Güzel bir kubbe, antik malzemelerle inşa edilmiştir (duvara alçak kabartmalar konmuş).

15. Şêx erkat (aynı adı taşıyan dağın tepesinde)
Kubbe. Çok ziyaretçi geliyor, bütün hastalıklara şifa bulunuyor.[2]

2 Cebel'in tepesinde antikitede Ζευς Μιζβαχος Σελαμανες. ye adanmış bir türbe bulunuyordu.

Şē Evdelqadır (turunde) ziyareti

Derwiş Axa'nın mezarı

Çêl Xanê

EK IV
CEBEL SİNCAR'DAKİ YEZİDİ AŞİRETLERİ

I. XWERKALAR

Xwerkalar, Dağın kuzey yamaçlarında, Suriye sınırıyla 'Edika arasında bulunan bölgede oturan Semmoqa, Cefriy, Çelkan, Helliciyan, Korkorkan, Heskan aşiretlerinden oluşmaktadır. Xiran ve Çelkanlarınki güneyde bulunuyor; Mendikanlar, Cenewiyalarla birlikte kalsalar da Xwerkidirler.

1. Semmoqa

Sincar'ın batısında Bara ve Ceriba köylerinde oturuyorlar; bütün Cebel Ceriba'yı kapsayan göç ettikleri bölgeler güneyde Umm ed Dibban'dan doğuda Suriye topraklarına bulunan Xatuniye gölüne varan son yamaçlara kadar yayılmaktaır. Aşiret altı oymaktan oluşuyor; dördü ortak menşeli, diğer ikisi ise sığınmacılardan oluşuyor.

Şêx Helif (Casûta) ziyareti

miyor. Yaşam tarzları Semmoqalılarınkinin aynısıdır: Bahçe (Gênê'de bahçeleri var) ve hayvancılık. Kendi kendilerine yaşayacak güçte olmayan Cefriyalar, bir anlamda Semmoqalara bağlılar; otlak bulma döneminde onları takip ediyorlar. İki oymağa sahipler, bu iki oymak birbirine düşmandır.

Xelala, reisleri: Xelil Xidir Xella (aşiret reisi).

Osmanê Xelil, reisleri: Mradê Osmana.

Çok fakir olan Xelil Misixê Bello'yu destek alıyor; rakibi olan ve daha zengin olan Mradê Osmana da kız kardeşiyle evli olduğu Xelefê Ehmed tarafından desteklenmektedir.

3. Çêlkan

Qiran'da birkaç evleri var. buraya yerleşmeleri otuz yıl kadar olmuş. Türkiye'den gelmiş olan Çêlkanlar aslında Hevêrkan aşiretine aitler. Reisleri: ?

4. Helliciyan

Helliciyan köyünde 80 tane evleri var. Reisleri Qaso Hec, komşusu Xelil Xidir (Cefriyan) ile kavgalıdır. Xelefê Ehmed tarafından desteklenmektedir.

Oymaklar: ?

Bir grup Golkan,

Birkaç Müslüman.

5. Dûxiyan

Topraklarının verimliliğiyle, tütünün ve incirlerinin kalitesiyle ün yapmış büyük bir kasaba olan Çerse'de oturuyorlar. Aşiret, farklı kökenli üç oymaktan oluşuyor:

a. Golkan

Mamise köyünde 50 ev; reisleri: Hesenê Heşûr (Xelefê Ehmed'in müteffiki), aşiretin axası.

a. Mehmûdi

60 çadır; reisleri: Alt-grup Le'lo'dan Xelefê Ehmed; aynı zamanda aşiret reisidir.

Alt-grup: Le'lo, Brahîm, Hicco.

b. Xelifa

70 çadır; Reisleri: Hesene Şemo.

Alt-grup: Hsên, Omer, Hemdan, Nasir.

c. Wûski

70-80 çadır; Reisleri: Ehmede 'İsa.

Alt-grup: Ne'mat, Hemwê Berkat.

d. 'Eli Cermkan

50 çadır; Reisleri: Hemwê Milhim.

Alt-grup: Gedo Leşker, 'Elî Axa.

e. Korkorkan

80 çadır; reisleri: 'Evdellah Nasir. Bu oymak daha doğuda oturan ve aynı adı taşıyan bir aşiretten geliyor.

Alt-grup: Zexela, Sivê, Şeko. Bu alt-grupların her biri, doğudaki Korkorkanların bir oymağına tekabül etmektedir.

f. Xiran

50 çadır; Reisleri: Mehmûdê 'Elî. Bu oymak Xiran aşiretinden geliyor.

Alt-grup: Hsênê Mhemmed, Dehar Mrad.

2. Cefriya

Semmoqa'dan birkaç kilometre ileride bulunan ve aynı adı taşıyan köyde oturuyorlar. Sınırlı olan sayıları 70 çadırı geç-

parçalanmış bulunuyor. Çeşitli oymakları, Sincar'da dağınık bir şekilde yaşıyorlar ve diğer grupların içinde kaybolmaya yüz tutmuştur.

Semmoqalarda işaret ettiklerimizin dışında:

Serê Xanê'de Şêxolar; reisleri: 'Eli Golo (aşiret axası).

Kolkan'da Zexelalar, reisleri: ?

9. Heskan

Bunların iki grubu, biri Mihirkanlara diğeri de Duxiyanlara karışmışken aşiretin büyük bir kısmı, bağımsızdır ve Sincar'ın uç topraklarında kuzeyde, merkez olarak Sinanik'te ve diğer iki grup da yakın bir tarihten beri Gohbel'de ve Gennê'de kalıyorlar.

Oymaklar:

a. 'Evdeliyan. Sinanîk'te 60 ev; reisleri: Kimmo 'Emoka, meşru axa.

b. Sinanik'te *Mala Xerba*, reisleri: 'Ebasê 'Evdo.

c. Sinanik'te *Milkê Osmana*, reisleri: Sibwê Hecem.

d. *Şerka*: (Gennê'de, 50 ev).

Alt-grup: Mala Hemkê; reisleri: Xelefê Qasimko. Mala Mûsê; reisleri: Heso Qasim.

Gohbel'de (100 ev) Şêx Xelef ve taraftarları oturuyor. Bunlar çeşitli kökenlidirler (Heskan veya Cenewiya).

Kimmo 'Emoka'ya sadık olan Mala Mûsêlerin dışında, çeşitli oymakların kime yakın olduklarını bilmiyoruz.

10. Xiran

Bu aşiret, Sincar'ın güney yamacında bulunan Sikêniya köyünde, Mejlûniyê köyünde ve Werdiyê'nin bir bölümünde

b. Heskan

50 ev; reisleri: Sinanik Heskanlarından ve Mûsqoralardan destek alan Slêmanê 'Iddo. Bu oymağın kökeni aynı adı taşıyan aşirettir.

c. Dawûdi

30 ev; reisleri: Xodêda Xefşkê. Kayınbiraderi Hesenê Heşur'u destekliyor. Bu oymağın kökeni Kürdistan Behremiyanlardır.

Komşularından çok daha güçlü olan Dûxiyanlar, çok barışçıldırlar ve dağın savaşlarına ellerinden geldikçe karışmıyorlar. Bir kaçırma olayından sonra Xiranlarla bir çatışmanın dışında hiç savaşmamışlardır.

6. Feqiran

Xwerkalar arasında iki feqiran köyü bulunmaktadır:

Millik

100 ev; oymak Dina'î; reisleri: Hemo Şoro'nun oğlu Derwiş.

Simê Hêstir

100 ev; oymak: Mala Zirro (Hadîyan). Reisleri: Mradê Serhan, Hemo Şoro'nun ailesiyle kavgalı.

7. Çelkan

Karıştırılmaması gereken Çelkanlar gibi bunlar da Hevêrkan kökenlidirler. Çok fakirdirler; dağda otlattıkları keçi sürüleriyle geçimlerini sağlıyorlar. Kolkan'da birkaç evleri var. aşiretin büyük bir kısmı Zelavkê'de kalıyor (oymak Mala Gillo, reisleri: Sinno Fatimê, aşiretin reisi) ve Gebbara'da (reisleri: Helloka). Gebbaralı ve Zelavkêli Çelkanlar, az çok Hebbabatları koruması altında bulunuyorlar.

8. Korkorkan

Eskiden çok güçlü olan bu aşiret, günümüzde tamamen

bağlı gruplar), Bekiran ve Hebbabatlardan oluşmaktadır. Hepsi de Sincar'ın doğu bölgesinde yaşıyorlar ve güneyde olduğu gibi kuzey yamaçta kalıyorlar.

1. Mûsqora

İlk başta hâlâ aşiretin büyük bir kısmının ikamet ettiği Teref'te bulunuyorlardı; ancak yaklaşık yirmi yıl önce 'Edika'ya, Qowêsa'ya ve Girê Zirka'ya yayıldılar.

Bavlar:

a. Dombelê
Teref'de 150 ev; reisleri: Hsênê Berces; aşiretin axası.

b. Çerzûm
'Edika'da 100 ev; reisleri: Xellani.

c. 'Evdel
Qowêsa'da 80 ev; reisleri Rexwê 'Eli.

d. Kelp 'Eli
Gurê Zirka'da 20 ev; reisleri: Kemal, İslam dinine girmiştir.

İki taraf erk için rekabet içindedir: Hsênê Berces (meşru reis) ve Reşwê 'Elî. Hsên, Dawûdê Dêwûd'den destek almaktadır.

2. Mala Xaliti

Kürdistan kökenli bu aşiret, dağın eteklerinde, Dêrê Biri'nin kenarlarında bulunan 'Edina, Nûgri, Ûsivan, Gundê

oturuyorlar. Aşiret reisi Şêx Hidrê 'Etto. Oymaklar:

a. Hekreşiya
Sikêniya'da 70 ev; reisleri: 'Evdellah Xelîl, meşru axa.

b. Şavi û Bavi
Sikêniya'da 90 ev; reisleri: Xelefê Se'do.

c. 'Eli Şekoli
Sikêniya'da 70 ev; reisleri: Qaso Slêman.

d. Mehmê
Mejlûnîyê'de 60 ev; reisleri: Mradê Xelîl.

e. Zeyndina
Werdîyê'de 100 ev; reisleri: Bişêrê Şibo.

Bu son aymak, aşiretin diğer kısımlarına göre çok fazla dışmerkezcil olduğu için siyasi akımdan aşiretten ayrıldı ve Xodêda Homo'ya boyun eğdi.

11. Mendikan

a. Şehwan
Xan'da (50 ev); reisleri: Helefê Hsên.
b. İzo'î
Dêloxan (100 ev); reisleri: Qasimê Hsên.

Mihirkanların komşuları olan Mendikanlar, onların boyunduruğu altında gibi görünmektedirler. İslamlaşan birkaç Mendikan, 'Eyn Xezal'da kalıyor.

II. CENEWİYA

Bu ikinci grup, Mûsqora, Mala Xaliti, Mihirkan (ve ona

b. 'Eli Firra
Mihirkan'ın köyü. Reisleri: ?

Bu iki oymak efsaneye göre ortak bir atadan gelmektedir. Şimdi sayacaklarımız farklı kökenlere sahiptir.

c. Beşkan
Köyler:
Baces (80 ev), reisleri: Xelefê Nebsika.
Nimêlê (30 ev), reisleri: Evdellah 'Eli Babnit.
Beşkanlar Şiidir.

d. Heskan
Köyler:
Sirt (30 ev), reisleri: 'Eli Reşo.
Qertax (40 ev), reisleri: Geb'o Ezdoka.
Baxilêf (21 ev), reisleri: Hsênê 'Edoka.

e. Feqiran
Şkefta köyü (80 ev), alt-grubu Şkeftan (Qopanî); reisleri: Elyas Minnet.

Bu çeşitli oymakları birbirine düşüren nedenler bilinmiyor; sadece çok eski bir anlaşmazlığın 'Elî Firralar ile 'Estenaları karşı karşıya getirdiğini biliyoruz.

4. Bekiran

Oymaklar:
a. Mala Ûsê
Bekiran'da (170 ev) ve Şorkan'da (20 ev), reisleri: Slêmanê Mêhmud, aşiretin axası.

Celli köylerinde ve daha kuzeyde ovada yer alan ve yeni kurulmş olan Pitûniyê ve Grê 'Ereba köylerinde yaşıyorlar. Oymaklar:

a. 'Eldina

'Eldina (100 ev; reisleri: Reşwê Qûlo, aşiret axası), Pitûniya (30 ev; reisleri: Brahimê Qulo, Reşo'nun kardeşi) ve Nûgri (30 ev; reisleri: Heci Hemûd) köyleri.

b. Ûsivan

Ûsivan (130 ev; reisleri: Xelefê Mirad) ve Gûrê 'Ereba köyleri.

3. Mihirkan

Bu aşiret hakkında sadece reisleri Dawûdê Dêwûd'dan bilgi alabildiğimiz için oymakların hepsinin listesini almamız mümkün olmadı. Dâwûd, grubunun için hiçbir bölünmeyi kabul etmiyordu. Aynı oymakların bulundukları köylerin sayısına baktığımızda bunların alt-gruplara ayrıldıkları kesindir, ancak bunların hiçbirinin adını bilmemekteyiz.

Oluşturabildiğimiz oymakların bir listesi:

a. 'Estena

Köyler:

Zirwan (100 ev), reisleri: Dawûdê Dêwûd.

Mihirkan (150 ev), reisleri: 'Estima.*

Berana (80 ev), reisleri: 'Îdêb.*

Zogdixan (? Ev), reisleri: Qasimê Elyas.

Homedên (30 ev), reisleri: Hemedê Xelef.

Gohera Qertax (15 ev), reisleri: Xidre 'Îddo 'Ettê.*

* Dawûdê Dêud'un kuzeni.

Otuz yıl önce, erk kavgası, 'Eli ('Etto'nun babası) ile kuzeni Mhemmed 'Evdo'yu karşı karşıya getirmişti; şu an Salihê Mhemmed ile 'Etto birbirine düşmandır. Bu iki kişiyi düşman eden nefret, bir kan davasından sonra daha da şiddetlenmişti.

III. FEQİRANLAR

Feqiranlar, çok az bir süredir Sincar'da bulunuyorlar. Buraya ilk yerleşenler Şeyxan'dan gelen Mala Zirro'ydu. Şerkiyan aşiretine ait olan diğer gruplar da birkaç yıl sonra gelmiştir.

Yerleşik yaşayan Feqiranlar, aşağıdaki köylerde bulunuyorlar:

Cidala (200 ev), oymaklar:

Dina'i, reisleri: Xodêda.

Merwaniyan veya Mala Cindo, reisleri: Hesenê 'Eli.
Xelefê Xidir.
Qasimê Biro.

Hadiyan veya Mala Zirro, reisleri: Elyasê Hesen.
Se'do Se'dûn

Qopan veya Mala Ûso, reisleri: Hesenê Keko.
Xelefê Hesso.

Millik (100 ev).

Dina'i veya Mala Hemo, reisleri: Derwiş (Xodêda'nın kardeşi).

Birkaç Qopani ve Hadiyan, reisleri: Hesenê Xelil.

Simê Hêstir (20 ev).

Hadiyan, reisleri: Mradê Serhan.

Şkefta.

b. Xefşan
Nexsê (30 ev), reisleri: ?

*c. Qeyçika**
Piştkêr'de, reisleri: Xelefê Mirxan.

Ne kadar başka bir aşiret olsalar da Bekiranlar Mihirkanlara bağlıdırlar.

5. Hebbabat

Mihirkanlardan sonra bu aşiret Sincar'ın en güçlü aşiretidir. Bu aşiret çok eskiden beri yerleşik hayata geçmiş ve Beled Sincar bölgesine yerleşmiştir. Kente yerleşmesi o kadar eskiye dayanmamaktadır. Bu aşiret ortak bir atadan -'Etto- gelen dört oymaktan oluşmaktadır.**

a. 'Etto
Beled Sincar'da (200 ev), reisleri: 'Etto (Aşiretin axası).

b. 'Emer
Qızilkend'de (80 ev), reisleri: Salihê Mhemmed.

*c. Hadiyan***
Qesirkê'de (90 ev), reisleri: Xidir.

d. Sini
Depe'de (150 ev), reisleri: İskendo.

* Micêwir kastına aitler.
** Bkz. Şerkiyanların Hadiyan klanı.

EK V
SİNCAR'DAKİ AŞİRETLERİN ŞÊXLERİ

I. XWERKA

Semmoqa

Xelifa:	Şêx Şimmo Naso (Şêx Mend).
-	Şêxo Xelef- -
Mehmûdi:	Şêx Xodêda Xelef -
'Eli Cermkan:	- - -
-	Şêx Xidrê Hissebek -
-	Şêx Xidrê 'Eyşê -
-	Şêx Mehmûdê Mîrzo -
Wûski:	Şêx Berkat -
-	Şêx Xodêda Xelef -
Korkorkan:	Şêx Berkat, Kolkanlı, (Şê Hesen).
Xiran:	Şêx Xidir, Sikênîya, (Şêx Ferxedîn).

Hekreşiya: - - (?)
'Elî Şekoli: ? ?

Mendikan

? (Şêx Mend ?)

II. CENEWÎYA

Mûsqora

? ?

Mala Xaliti

'Eldina: Şêx Xidir (Şê Ferxedin) (?).
Ûsivan: Şêx Elyas, Şeyxan'da (Şê Ferxedin veya Şê Şims).

Mihirkan

'Estena: Şêx Xidir (Şê Ferxedin ?).
'Eli Firra: ? ?
Heskan: ? (Şê Sicadin ?)
Feqiran: ? (Şê Hesen)

Bekiran

Xefşan: ? (Şê Hesen).
Qeşçiqa: ? ?
Mala Ûsê: ? ?

Hebbabat

? (Şê Ferxedîn ?)

Cefriya

Şêx Hacê Mêso (Şê Şims).

Çêlkan

? (Şê Hesen).

Helliciyan

Şêx Xelef (Amadin).

Dûxiyan

Golkan: Şêx Mehmûdê Mirzo (Şêx Mend).
Heskan: Şêx Xelefê Nasir (Şê Sicadin).
Dawûdi: ? (Şê Hesen).

Feqiran

Millikli Dinadi: ? (Şêx Mend).

Çelkan

Şex Berkat (Şê Hesen).

Korkorkan

? ?

Heskan

'Evdeliyan: Şêx Xelefê Nasir (Şê Sicadin).
Şerkan: Şêx rahim, Teref'li ?
Milkê Osmana: Şêx Xelefê Nasir (Şê Sicadin).

Xiran

Şâvi û Bavi: ? (Şêx Mend).
Mehmê: Şêx Xidrê 'Etto (Şê Fer[illegible]edîn).
Zeyndina: - - (?)

EK VI
CEBEL SİM'AN'DAKİ YEZİDİ KÖYLERİ

Not: Parantez içinde verilen köyler yakın bir zamanda İslama giren köylerin adlarıdır. Yezidi kalan köyler için yaptığımız gibi bunların eskiden hangi aileler ve Müslüman olmadan önce hangi şêxlere bağlı olduklarını da verdik.

Qestel
Yezidiler, 51 ev; Müslüman, 3 ev. Aşiret:
Dinadi Şexo Bekir'e bağlı*
Reşkan** (feqiran) – Şêx Mend
Aynı zamanda Şêxo Bekir'in birkaç şêxi.

Sinkellê
Yezidiler, 20 ev; Müslüman, 80 ev. Aşiret:
Dinadi Şêxo Bekir.

* Şêx Ebubekir'in o bölgedeki telaffuzu.
** Veya Reşanlı.

Merwani:	?	(Şê Eu Bekir).
Hadiyan:	?	(Şê Şims).
Qopani:	?	(Şê Hesen).
Dina'i :	?	(Şêx Mend).

Kimar

Yezidiler, 20 ev; Müslümanlar 20 ev. Aşiret:

Xalitî	Şêx Hesen.

Borc 'Evdalo

Yezidiler 20 ev; Müslümanlar 25 ev. Aşiret:

Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.

Şêx Ferxedin'in ailesinden birkaç şêx bulunuyor.

(Bira)

Müslüman olan Yezidiler 7-8 ev; çeşitli kökenli Müslümanlar 15 ev. Aşiret:

?	Şêx Mend.

Kefir Zêt

Yezidiler 20 ev. Bu köyün sakinlerinin hepsi de Pir Behri'nin ailesinden gelen pirlerdir. (şêx: Şêx Hesen).

Karabaş

Yezidiler 30 ev. Aşiret:

Xaliti (feqiran ?)	Şêx Hesen.
Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.
Şerqiyan (feqiran)	Şêxo Bekir

Bir de Şê Hesen ailesinden birkaç şêx ve Pir Omer Xalid ailesinden birkaç pir bulunuyor.

Xezewiyê

Yezidiler 15 ev; Müslümanlar 20 ev. Aşiret:

Xaliti	Şê Hesen.
Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.

Şê Hesen ve Şêx Mend ailesinden şêxlerde bulunuyor.

Bafilûn

Yezidiler, 7 ev. Aşiret:

Reşkan (feqiran)	Şêx Mend
Dinadi	Şêxo Bekir

Qatme

Yezidiler 25 ev, Müslümanlar 40

Erşê Qibar

Yezidi 55-60 ev; Müslümanlar 30 ev. Aşiret veya oymaklar:*

Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.
Dawûdiyê (feqiran)	Şê Hesen.
Mala Xidir (feqiran)	Şê Şims.
Mala Qeso (feqiran)	Şê Hesen.
Çavreşika (feqiran)	Şêxo Bekir.
Kaçaniye (feqiran)	Şêxo Bekir.
Xaliti (feqiran ?)	Şê Hesen.

Turunde

Yezidiler, 15 ev; Müslümanlar, 15 ev. Aşiret:

Şerqiyan (feqiran)	Şêxo Bekir.

Şêx Mend'in ailesinde birkaç şêx.

Jdêdê

Yezidi çiftçilerinden oluşan dört beş evlik bir köy. Aşiret:

? (feqiran)	Şêxo Bekir.

Basûta

Yezidiler, 2 ev; Müslümanlar 50 ev. Aşiret:

?	Şê Şims.

* Mala Qeso'yu ve Mala Xıdır'ı bize bilgi veren kişiler bra ismi olarak zikrettiler, oysa bunlar aslında aile isimleri gibi görünmektedir.

20 ev, birkaç yıl önce dört tanesi hâlâ Yezidiydi. Aşiret:
Qopanîi Şêx Nasredin.

Gundê Mezin (veya *Zoq el Kebir*)
Yezidiler 25 ev; Müslümanlar 10 ev. Aşiret:
Şerqiyan Şexo Bekir.

Başemra
Yezidiler 4 ev; Müslümanlar 10 ev. Aşiret:
Qopani Şêx Nasredin.

Borc el Qas
Yezidiler 10 ev; Müslümanlar 1 ev. Aşiret:
? Şexo Bekir.

Şêx Xidir

Yezidiler 12 ev; birkaç Müslüman. Aşiret:

Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.

Pir 'Eslanika ailesinden birkaç pir bulunuyor.

(*Iskan*)

Yezidiler 2-3 ev; Müslümanlar çok kalabalık. Aşiret:

Xaliti	Şê Hesen.

(*Celkan*)

Yezidiler 2 ev; Müslümanlar çok kalabalık. Aşiret:

Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.

(*Bi'ê*)

Yezidiler 2 ev, Müslümanlar 3 ev. Aşiret:

Qopani	Şêx Nasredin.
Reşkan (feqiran)	Şêx Mend.

Bosûfan

Yezidiler 20 ev; Müslümanlar 2 ev. Bu köyün Yezidileri Şêx Nasredin ve Şêx Mend ailelerinden gelen şêxler.

Kibêşin

Yezidiler 5-6 ev; birkaç Müslüman. Aşiret:

Qopani	Şêx Nasredin.

(*Farfatin*)

Beş yıl önce bu köyde 5 Yezidi ailesi vardı; bunlar İslam dinine girmişler. Aşiret:

Qopani	Şêx Nasredin.

(*Kefırşin*)

BİBLİYOGRAFYA

Menzel'in makalelerinde Yezidi meselesine ilişkin yayınlarla ilgili eksıksiz bir bibliyografya bulabilirsiniz: *Ein Betrag zur Kentniss der Yeziden; Yazidi; seykh 'Adi ve Kitab el Cilve*. Biz burada eserimiz boyunca gönderme yaptığımız eserleri zikretmekle yetineceğiz.

'Abbas el 'Azzavi, *Ta'rih el Yezidiyye ve asl 'Akidatihim*; Bağdat, 1935

Abd al Kadir el Cilani, *Futuh el Gayb*, Kahire, s.d.

Badger, *The Nestorians and their ritual*; Londra.

M. Van Berchem, *Corpus inscriptionum arabicorum; Memoire de la Mission archéologique du Caire*, 1926.

A. de Boucheman, *Les Sba'a* (hazırlık aşamasında)

M. Canard, *Les expeditions des Arabes contre Constantinople*; Journal Asiatique, yıl 1926

R. P. Charles, *Le christianisme des Arabes nomades sur le Limes et dans le desert syro-mesopotamien aux alentours de l'Hegire*; Paris, Leroux, 1936.

A.Christensen, *Le premier homme et le premier roi dans l'histoire legenaire des des Iraniens; Archivesd'Etudes Orientales*, XIV.

Dictionnaire Géographique universel; Paris, 1833.

A. Dirr, *Einiges über die Jeziden*; Anthropos, XII-XIII.

'Abd er Razzak el Hasani, *Eş-Şabi'a*; Said, s. d.

R. Empson, *The culte of the Peacock Angel*; Londra, 1928.

R. Montagne, *Quelques aspects du peuplement de la Haute-Djezire*, *Bulletin d'Etudes Orientales, II.*
- *Contes poétiques bedouins, a.k.*, V.
F. Nau, *Note sur la vie et la date de Cheikh Adi; Revue de l'Orient Chrétien*, 2. Seri, IX.
- *Recueilde teştes et de documents sur les Yezidis*, a.k., XX.
B. Nikitine, *Superstitions des Chaldéens du plateau d'Ourmia; Revue d'Ethnologie*, 1923.
- *Une apologie kurde du sunnisme, Rocznik Orjentalistyczny*, VIII.
M. V. Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum persischen Golf*; Berlin, 1899-1900.
P. Perdrizet, *Documents du XVIIeme siècle relatifs aux Yezidis; Bulletin de la Société géographique de l'Est*, 1903.
H. Pognon, *Sur les Yezidis du Sindjar; Revue de l'orient Chrétien*, XX.
E. Prym und A. Socin, *Kürdische Sammlungen*; St. Pétersbourg, 1887.
Quatremère, *Histoire des Mongols de la Perse*, Paris, 1836.
- *Histoire des Sultans Mamelouks d'egypte*; Paris, 1837-1845.
R. Rescher, *Orientalische Miszellen*, İstanbul 1936.
P. Rondot, *Les Tribus montagnardes de l'Asie antérieure*, Bulletin d'Etudes Orientales, VI.
E. Sachau, *Handschriften Verzeichnisse der Kgl. Bibliotek von Berlin.*
Şerefxan, *Şerefname*, Kahire, s.d.
Es-Sa'rani, *Et-Tabaqat el kubra.*
Es-Satanawfi, *Behcet el Esrar*, Kahire, s.d.
Siouffi, *Notice sur la secte des Yezidis*; JA, seri VII, c. 20.
Siouffi, *Notice sur le Cheikh 'Adi et la secte des Yazidis, JA*, seri VIII, c. 5.
E. Smith and H.G.D. Dwight, *Missionary researches in Armenia, Persia, with a visit to the Chaldean Christians of Ourmiah and Salmas*; Londra, 1834.
A. Teymur, *El Yezidiyye ve mansa nihlatihim*, Kahire, 1347.

R. Frank, *Scheickh 'Adi, der groze Heiliye der Yezidis; Türk.bibl.*, XIV; Berlin, 1911.
Michel Febvre, *Theatre de la Trqui*; Paris, 1682.
Forbes, *A visit to the Sindjar Hills; Royal Geographical Journal*, IX.
G. Furlani, *Testi religiosi sui Yezidi*; Bologne, 1930.
G. Furlani, *Gli interdetti dei Yezidi*; Der İslam, XXIV.
Giamil, *Monte Singar, Storia di un popolo ignoto*, Roma, 1900.
M. A. Guidi, *Origine dei Yazidi e storia religiosa dell' İslam e del dualismo, RSO*, 1932.
- *Nuove ricerche sui Yazidi*, a.k., 1932.
Hawar, 1932 ve 1933 yılları arasında yayınlanan Kürtçe dergiler.
İbn Şakir, *Fawat el Wafayat*, Kahire, 1299.
İbn Teymiyye, *Mecmua er-rasail el-kübra*, cilt I, s. 262-317, Kahire, 1323.
- *Minhac es-sünnet en nebeviyye*, Kahire, a.t.
İsma'il Bey Çol, *El Yezidiyye qadiman ve hadisan*, Beyrut, American Press, 1934.
A. Jaba, *Dictionnaire Kurde-Français*, St. Petersbourg, 1879.
- *Recueil de notices et de récitcourdes*; St. Petersbourg, 1860.
R. P. Lammens, *Le massif de Djebel Sim'an ete les Yezidi de Syrie; Melanges de l"universite de St. Joseph*; Beyrut, 1906.
A. H. Layard, *Nineveh and its remains*; Londra, 1850.
R. Lescot, *Quelques publications récentes sur les Yezidis; Bulletin d'Etudes Orientales*, VI.
Lidzbarsky, *Ein Expose der Jeziden, ZDMG*, LI.
H. Markas, *Drei Yezidengebete, in Materialen zu einer Geschichte der Sprachen und Litteraturendes Vorderen Orient*, herausgegeben von Martin Hartmann, Heidelberg, 1900.
Anastase Marie, *El Yazidiyya*; Masriq, II, Beyrut, 1899.
- *La découverte récente des deux livres sacrés des Yezidis; Antropos*, VI.
L. Massignon, *La passion d'Al Hosayn ibn Mansour al Hallaj, martyr mystique de l'Islam*; P. Geuthner, Paris.
- *Al Hallaj, le phantasme crucifiédes docètes et Satan selon les Yezidis; RHR*, 1911.
A. Menant, *Les Lezidis*. Paris, 1892.
Th. Menzel, *Ein Beitrag zur Kentniss der Yeziden, in Grothe, Meine Vorderasien-Expedition*, C. I, Leipzig, 1911.
- *Yazidi; EI.*
- *Seykh 'Adī, EI.*
- *Kitab el Djilwa; EI.*
A. Mingana, *Devil worshipper: their beliefs and their sacred books; JRAS*, II.
- *Sacred books of the Yazidi; JRAS*, VII.

Kürdistan'ın değişik bölgelerinde yerleşik bulunan ve Kürtçe konuşan Yezidiler üzerine literatürde çok az kaynak vardır. Bunların çoğu da ikinci el çalışmalardır ve şaşırtıcı düzeyde yanlış bilgiler ihtiva etmektedirler. Kürdolojiyle ilgili önemli çalışmaları bulunan Roger Lescot'nun bu kitabı 1936 yılında gerçekleştirdiği iki araştırmanın sonucudur. Yezidiliğin tarihini, kaynaklarını, Yezidi dogması ve dini örgütlenmesini Şerefname, Mishefa Reş, Kitab el Cilve ve bilinmeyen daha birçok belge ve bilgiye dayanarak detaylı bir şekilde ele alan Lescot, Cebel Sincar ve Cebel Sim'an'da yaptığı alan çalışmasıyla yok olmakla karşı karşıya kalan bu topluluğun toplumsal ve siyasal hayatını gözler önüne seriyor.

www.avestakitap.com

ISBN 978-975-7112-81-5

9 789757 112815

avesta